

Ref

KUNSKAP FÖR GEMENSKAP

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013

National Library
of Sweden

Läromedel för språklig och kulturell mångfald

SOU 1983:58

Delbetänkande av språk-
och kulturarvsutredningen

Ref

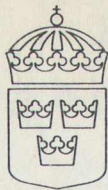
KUNSKAP FÖR GEMENSKAP

Läromedel för språklig och kulturell mångfald

SOU 1983:58

Delbetänkande av språk-
och kulturarvsutredningen

Statens offentliga utredningar

1983:58

Utbildningsdepartementet

95

Kunskap för gemenskap

Läromedel för språklig och
kulturell mångfald

Delbetänkande av språk- och kulturarvsutredningen

Stockholm 1983

Omslag Johan Ogden

ISBN 91-38-07908-9

ISSN 0375-250X

Minab/Gotab Stockholm 1983

Till statsrådet och chefen för utbildningsdepartementet

Genom beslut den 9 juli 1981 bemyndigade regeringen det statsråd som hade till uppgift att föredra ärenden som rör skolväsendet att tillkalla en särskild utredare med uppgift att

dels analysera olika frågor som aktualiseras på skolområdet och inom vuxenutbildningen med hänsyn till målen för invandrar- och minoritetspolitiken,

dels avge förslag till behövliga och lämpliga förändringar.

Med stöd av bemyndigandet tillkallade statsrådet Ulla Tillander samma dag generaldirektören Birgitta Ulvhammar att vara särskild utredare.

Utredningen har antagit namnet Språk- och kulturarvsutredningen (SKU).

Med stöd av regeringens bemyndigande har såsom sakkunniga tillkallats departementssekreteraren Richard Lagercrantz fr. o. m. den 9 september 1982, skolrådet Lennart Teveborg, avdelningsdirektören Staffan Lundgren samt byrådirektörerna Ulf Ebbeson, Boel Westerberg och Inga-Britta Åstedt fr. o. m. den 1 januari 1983 samt byrådirektören Mai Beijer fr. o. m. den 10 januari 1983 och byrådirektören Eva Benson fr. o. m. den 1 februari t. o. m. den 15 mars 1983. Mai Beijer har därvid haft ett särskilt ansvar för läromedelsfrågorna.

Sekreterare i utredningen fr. o. m. den 1 januari 1982 har varit byrådirektören Bertil Jakobsson. Biträdande sekreterare fr. o. m. den 15 december 1981 t. o. m. den 31 december 1982 har varit Johan Rådmark.

I utredningens kansli har även ingått assistenterna Ulla Jiman fr. o. m. den 19 oktober 1981 t. o. m. den 31 januari 1983 och Gunilla Westman fr. o. m. den 1 februari 1983. Vidare har assistenterna Stina Fogelström och Seth Berglund biträtt i kansliets arbete.

SKU har i enlighet med direktiven samrått med utredningen om språkminoriteter i förskoleåldern (S 1979:03), med gymnasieutredningen (U 1976:10), med komvuxutredningen (U 1978:04), med kommittén angående skolor med enskild huvudman (U 1976:13), med invandrapolitiska kommittén (A 1980:04), med diskrimineringsutredningen (A 1978:06) samt med utredningen om samverkan mellan förskola och skola (U 1981:01).

Vidare har samråd ägt rum mellan 1980 års abortkommitté (S 1980:02) och SKU angående samlevnadsundervisning för invandrarelever.

Som underlag för arbetet med läromedelsfrågorna ingår bl. a. en rapport om minoritetsspråks- och invandrarundervisningens läromedelsförsörjning, som utarbetats av en arbetsgrupp inom skolöverstyrelsen (SÖ) och av rege-

ringen överlämnats till SKU genom beslut den 5 november 1981.

Statens Invandrarverks (SIV) anslagsframställning för budgetåret 1981/82 i vad avser en central för pedagogiska hjälpmedel för invandrare har likaså överlämnats till SKU av regeringen genom beslut den 9 september 1982.

I förutsättningarna för SKU:s arbete har ingått att följa pågående försöksverksamhet av olika slag i Sverige med anknytning till undervisningen av invandrare och att utnyttja därvid vunna erfarenheter.

Genom beslut av regeringen den 11 november 1982 överlämnades till SKU SÖ:s redogörelse samt förslag till åtgärder den 1 oktober 1982 för *försöksverksamheten med jämkade timplaner på grundskolans låg- och mellanstadier för hemspråksundervisning*.

Vidare överlämnades genom samma beslut SÖ:s utvärdering den 22 september 1982, i vissa delar, av *försöksverksamheten med finskspråkig gymnasial utbildning i Stockholm*.

Utredningsarbetet har samordnats med utredarens uppdrag i det fortlöpande samarbetet mellan svenska myndigheter och motsvarande organ i vissa ursprungsländer i frågor som rör utbildningsåtgärder för invandrare och deras barn. Detta samarbete avser också utbildningsväsendets ansvar för att ta tillvara invandrararnas kulturarv.

Utredaren och sekreteraren har förutom resor inom landet gjort studie- och kontaktresor till Belgien, Berlin, Danmark, England, Finland, Frankrike, Förbundsrepubliken Tyskland, Grekland, Italien och Ungern.

Särskild uppmärksamhet har därvid ägnats Finland, där utredningen genom upprepade besök fått tillfälle att i olika delar av landet följa undervisning av såväl finskspråkiga som svenskspråkiga barn, samtala med lärare, skolledare, forskare och administratörer och fördjupa kännedomen om finska kulturtraditioner.

Utredaren och sekreteraren har deltagit i en rad konferenser och symposier såväl i Sverige som utomlands kring invandrar- och minoritetsundervisning. Särskilt bör framhållas Europarådets symposium "The intercultural training of teachers" i L'Aquila i Italien i maj 1982, Werner-Gren stiftelsens symposium "Multicultural and multilingual education" i Stockholm i juli 1982, vilket delvis finansierades av och samplanerades med SKU, samt "L'enseignement des enfants des travailleurs arabes émigrés en Europe" i Paris i januari 1983.

SKU har genom olika kontakter med Europarådet och OECD tagit del av pågående arbete inom dessa organisationer på invandrarundervisningens område.

Förevarande delbetänkande innehåller SKU:s förslag rörande läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsundervisningen.

SKU:s uppdrag i förevarande del har varit att göra en samlad bedömning över tillgång på och behovet av läromedel i invandrarundervisningen och förutsättningarna för ett vidgat samarbete med invandrararnas ursprungsländer. Detta har medfört ingående analyser och överväganden rörande bl. a. läromedlens roll i förhållande till undervisningen. Det är SKU:s förhoppning att det redovisade materialet även skall kunna bli till vägledning för kommunerna i frågor rörande läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsundervisningen. Vidare bör materialet kunna komma till användning i utbildning och fortbildning av personal.

SKU har tidigare överlämnat

dels The Relationship between Swedish and Immigrant Adolescents – An Analysis of Attitudes and Understanding of Attitudes (Ds U 1983:4) som är en studie av svenska ungdomars och invandrarungdomars syn på varandra i Södertälje och Falun

dels Invandring och invandrarforskning i Australien – En kommenterad bibliografi (Ds U 1983:7)

dels Multicultural and Multilingual Education in Immigrant Countries (Pergamon Press Ltd 1983) – en rapport från ovannämnda symposium i Stockholm med samma namn.

SKU avser att i oktober 1983 överlämna sitt huvudbetänkande Olika ursprung – Gemenskap i Sverige, utbildning för språklig och kulturell mångfald.

Stockholm i september 1983

Birgitta Ulvhammar

*/Bertil Jakobsson
Mai Beijer*

Innehåll

<i>Förkortningar</i>	11
<i>Sammanfattning</i>	13
<i>Inledning</i>	23
1 Målgrupper – Undervisning	25
1.1 Invandrarnas och minoriteternas kulturella och språkligt-sociala situation	25
1.2 Förskolebarnen och hemspråksträningen	26
Förskolebarn med minoritetspråk	26
Hemspråksträningen i förskolan	27
Metodik och material i hemspråksträningen	27
Utvecklingen av hemspråksstödet i framtiden	28
1.3 Elever med annat hemspråk än svenska i grundskolan	29
Undervisning i hemspråket	30
Undervisning på hemspråket	31
Undervisning i och på svenska som främmande språk	32
Undervisning på svenska	32
Läsinläring och annan elementär undervisning	32
Särskilda stödåtgärder för elever med ringa skolbakgrund	34
1.4 Elever med annat hemspråk än svenska i gymnasieskolan	35
1.5 Invandrare i vuxenutbildningen	37
Undervisning i svenska som främmande språk	37
Undervisning i och på hemspråk	39
Grundutbildning för vuxna	40
1.6 Samhällsorientering och studie- och yrkesorientering (syo)	41
1.7 Handikappade invandrabarn och vuxna i olika utbildningar	41
1.8 Interkulturell undervisning	43
2 Föräldrar, lärare, övrig personal samt invandrar- och föräldraföreningar	45
2.1 Föräldrarnas betydelse för barnens språk- och kulturutveckling	45
2.2 Invandrar-, minoritets- och föräldraföreningarnas kulturstödjande insatser för barnen	45
2.3 Lärare och övrig personal i förskola, skola och vuxenutbildning m. m.	46

3	<i>Läromedel</i>	49
3.1	Läromedlens roll i invandrar- och minoritetsundervisningen	49
3.2	Behovet av läromedel	50
3.3	Bristen på läromedel	51
3.4	Sammanfattning av viktiga utvecklingsområden	52
	Läromedel för undervisning i hemspråket	52
	Läromedel för läsinlärning	53
	Läromedel för undervisning på hemspråket	54
	Läromedel för undervisning i svenska som främmande språk	54
	Läromedel för undervisning på svenska som främmande språk	54
	Läromedel för samhällsorientering och syo	54
	Läromedel för undervisning av handikappade elever	55
	Material för lärare, övrig personal och föräldrar	55
	Läromedel för interkulturell undervisning	55
3.5	Behovet av kontinuerliga behovsanalyser	55
4	<i>Information om läromedel</i>	57
4.1	Behovet av information	57
4.2	Läromedelsförteckningar	57
4.3	Läromedelsutställningar och pedagogisk rådgivning	60
4.4	Informationskanaler	61
4.5	Information till producenter	62
5	<i>Utveckling, produktion och distribution av läromedel</i>	63
5.1	Forsknings- och utvecklingsprojekt inom läromedelsområdet på central nivå	63
	Läromedelsutveckling inom skolöverstyrelsen	63
	Utveckling av lexikon och ordlistor	65
	Övrigt centralt utvecklingsarbete	68
5.2	Lokalt utvecklingsarbete inom läromedelsområdet	68
5.3	Utveckling och produktion hos svenska producenter inklusive utbildningsradion	69
5.4	Samverkan med andra länder kring utveckling och produktion av läromedel	71
	Samiska läromedel	71
	Övrigt nordiskt samarbete	72
	Samarbete med utomnordiska utvandrarländer	73
	Internationella kontakter	73
5.5	Olika produktionsstödsformer	74
5.6	Distribution av invandrar- och minoritetsläromedel	76
6	<i>Import av läromedel</i>	77
6.1	Användningen av utländska läromedel	77
6.2	Kommunernas import av läromedel	77
	Direkt och indirekt import	78
	Rutiner vid import av hemspråksläromedel	80
	Kommunernas problem	80
	Kommunernas önskemål	81

6.3	Samverkan vid import av läromedel	82
	Importmarknaden för hemspråksläromedel	82
	Distributionsstöd till Kommunsamköp	83
	Läromedelscentralen i Olofströms kommun	83
6.4	Olika sätt att underlätta importen	84
	Förbättrad inköpsinformation	85
	Samordnade beställningar	85
	Distributionsstöd och andra ekonomiska stödformer	86
7	<i>Det lokala arbetet med läromedel och litteratur</i>	87
7.1	Det lokala ansvaret för läromedelsförsörjningen	87
7.2	Organisationen av läromedels- och litteraturförsörjningen i kommunen	88
	Valet av läromedel och litteratur	88
	Beställnings- och inköpsrutinerna inom kommunen	89
	Förvaringen och den lokala distributionen av läromedel och litteratur	90
7.3	Fortbildning i läromedelsfrågor	90
7.4	Finansieringen och kostnaderna för invandrar- och minoritetsundervisningens läromedel och litteratur	91
7.5	Möjligheter att förbättra rutiner för urval, beställning, inköp och distribution av läromedel och litteratur	92
8	<i>Förslag om den framtida läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsundervisningen</i>	95
8.1	Relationen mellan målen för undervisningen och resurserna för läromedel	95
8.2	Behovet av samordning av läromedelsfrågorna	96
	Läromedelsfrågorna är uppdelade på många myndigheter	96
	Problemen inom läromedelsområdet	96
8.3	Rikscentral för läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen	97
	Organisation	97
	Arbetsuppgifter	98
	Personella och ekonomiska resurser	99
	Lokalisering	100
8.4	Planeringsunderlag för invandrar- och minoritetsläromedel	101
8.5	Utveckling och produktion	102
	Utveckling av läromedel inom rikscentralen	102
	Läromedelsutveckling inom förskoleområdet	103
	Utbildningsradions programverksamhet på invandrar- och minoritetsområdet	104
	Kontakter med övriga producenter och förlag	104
8.6	Information om invandrar- och minoritetsläromedel samt om inköp, import och distribution	105
	Läromedelsförteckningar	105
	Bedömning av läromedel producerade utanför Sverige	105
	Läromedelsutställning	105
	Information till läromedelsinköpare	106

8.7	Utbildning och fortbildning i läromedelsfrågor	107
8.8	Produktionsstöd för invandrar- och minoritetsläromedel och litteratur	108
	SIL:s produktionsstöd	108
	Stöd till litteratur på olika språk	108
	Stöd för utgivning av talkassetter på minoritetsspråk	108
8.9	Lagerhållning, distribution och försäljning samt importstödjande åtgärder	110
8.10	Läromedel för vissa minoriteter	111
	Läromedel för samiska elever	111
	Läromedel för tornedalsfinska elever	112
	Läromedel för zigeniska elever	112
8.11	Samordning av terminologiskt och lexikografiskt arbete	113
8.12	Kostnader, finansiering och genomförande	113
	Bilaga 1 <i>Utredningens direktiv</i>	117
	Bilaga 2 <i>Tabeller som sammanfattar vissa läromedelsbehov ur rapporten Minoritetsspråks- och invandrarundervisningens läromedelsförsörjning, SÖ 1981</i>	123

Förkortningar

AMS	Arbetsmarknadsstyrelsen
AMU	Arbetsmarknadsutbildning
AV-central	Kommunal eller regional central för audiovisuella hjälpmedel
Dir	Kommittédirektiv
DsA	Departementspromemoria, Arbetsmarknadsdepartementet
DsU	Departementspromemoria, Utbildningsdepartementet
EIFO	Delegationen för invandrarforskning (tidigare Expertgruppen för invandrarforskning)
FoU	Forsknings- och utvecklingsarbete
Grundvux	Grundutbildning för vuxna
GU	Gymnasieutredningen
Komvux	Kommunal vuxenutbildning
KUR	Statens kulturråd
Lgr	Läroplan för grundskolan
Lgy	Läroplan för gymnasieskolan
Lvux	Läroplan för kommunal vuxenutbildning
prop.	Regeringsproposition
RHS	Riksförbundet Hem och Skola
RPH	Rikscentralerna för pedagogiska hjälpmedel för handikappade
RPH-HÖR	Rikscentral för pedagogiska hjälpmedel för handikappade – döva och hörselskadade elever
SCB	Statistiska centralbyrån
Sfi	Svenska för invandrare
SIL	Statens institut för läromedelsinformation
SIV	Statens invandrarverk
SKU	Språk- och kulturarvsutredningen
so	Samhällsorienterande
SoS	Socialstyrelsen
SOU	Statens offentliga utredningar
syö	Studie- och yrkesorientering
SÖ	Skolöverstyrelsen
TNC	Tekniska nomenklaturcentralen
UHÄ	Universitets- och högskoleämbetet
UR	Utbildningsradion

Sammanfattning

Under de senaste tjugo åren har gradvis genomförts en serie utbildningsreformer riktade till invandrare och språkliga minoriteter. Om utbildningsreformerna för invandrare skall ge önskad effekt krävs inte bara resurser för undervisningstimmar och välutbildade lärare. Det behövs också lämpliga läromedel.

För den reguljära, svenskspråkiga undervisningen finns ett system för utveckling, produktion och distribution av läromedel. SKU har haft i uppdrag att göra en samlad bedömning av läromedelsförsörjningen för invandrare och språkliga minoriteter. Undervisningen av dessa berör flera hundra tusen personer. SKU har inte haft möjlighet att beakta alla läromedelsproblem inom denna omfattande undervisning. I första hand behandlas följande målgrupper och problemområden i detta delbetänkande:

Målgrupper/undervisningsformer

- Hemspråksträning/hemspråksstöd i förskoleåldern
- Hemspråksundervisning och stödundervisning i svenska och undervisning i svenska som främmande språk¹ i grundskolan och gymnasieskolan samt vissa läromedelsfrågor avseende undervisningen för samiska, tornedalsfinska och zigenska elever
- Undervisning i svenska som främmande språk i olika former av vuxenutbildning
- Grundutbildning för vuxna, grundskolkurser inom kommunal vuxenutbildning, övrig kommunal vuxenutbildning samt viss undervisning inom arbetsmarknadsutbildningen
- Hemspråksundervisning för vuxna (studiecirklar)
- Undervisning av handikappade invandrare i olika utbildningar
- Metodikundervisning för personal verksam i de uppräknade undervisningsformerna
- Information till invandrarföräldrar m. fl. om språk och språkutveckling, kultur och skolfrågor.

¹ SÖ har i skrivelse till regeringen den 6 juni 1983 föreslagit, att för undervisningen i svenska för dem som inte har svenska som förstaspråk införs ämnesbeteckningen svenska som andraspråk i skolförordningen och i läroplanerna. SKU behandlar denna fråga i sitt huvudbetänkande Olika ursprung – Gemenskap i Sverige, utbildning för språklig och kulturell mångfald.

Direktiven för SKU omfattar inte förskolan och vissa delar av vuxenutbildningen. SKU anser det dock angeläget att läromedelsfrågorna för invandrar- och minoritetsundervisningen behandlas som en helhet. Med en sådan helhetssyn ökar möjligheterna att genom centrala och lokala insatser förbättra läromedelsförsörjningen.

Definition av begreppet läromedel

Under utbildningen utnyttjar elever, kursdeltagare och lärare en mängd olika typer av läromedel. I läroplanen för grundskolan (Lgr 80) används en mycket vid definition. "Läromedel är sådant som lärare och elever kommer överens om att använda för att nå uppställda mål".

Denna definition innebär att i princip alla slags material och informationskällor i samhället, inte bara den traditionella läroboken, kan användas som läromedel.

SKU har dock avgränsat sitt arbete till i första hand behandla sådana tryckta läromedel och AV-material som är producerade för undervisning. Barn- och ungdomsböcker, facklitteratur, tidningar och tidskrifter är också viktiga läromedel i invandrar- och minoritetsundervisningen. Därför har SKU i vissa sammanhang även belyst problem som rör litteraturförsörjningen och biblioteken. I SKU:s huvudbetänkande redogörs också för vissa kulturstödjande insatser som skulle kunna fungera som läromedel i vid bemärkelse.

Problemområden

Undervisningssituationen

Invandrar- och minoritetsundervisningen präglas bl. a. av det stora antalet språkgrupper. Undervisningsgrupperna är ofta små och heterogena vad avser språkfärdighet. Många lärare saknar lämplig utbildning för sin uppgift. SKU sammanfattar dessa problem och de krav de ställer på läromedlen i kapitlen 1 och 2.

Behovet av läromedel

Flera tidigare behovsanalyser har behandlat läromedel för skilda typer av invandrarundervisning. Analyserna har byggt på intervjuer eller enkäter. SKU har sammanfattat dessa behovsanalyser.

SKU diskuterar också vad man kan mena med läromedelsbrist och pekar på behovet av fortsatta analyser och av förbättringar av metodiken för sådana undersökningar i kapitel 3.

Information om läromedel

Statens institut för läromedelsinformation (SIL) ger ut förteckningar över läromedel för undervisning i och på hemspråk och i svenska som främmande språk. Tillsammans med SÖ och Stockholms kommun har SIL en läromedelsutställning. SKU pekar på behovet av förbättrad infor-

mation som även bör omfatta läromedel och litteratur i förskolan och sådant material som kan användas för att all undervisning skall präglas av en interkulturell grundsyn. Information behövs också om beställningsrutiner och distribution. Dessa frågor behandlas i kapitel 4.

□ Utveckling och produktion av läromedel

En läromedelsproducent har möjlighet att få produktionsstöd från SIL för utveckling av invandrarläromedel. Trots detta tvekar producenter ofta att satsa på sådan produktion. SKU diskuterar detta problem och föreslår vissa förändringar samt understryker behovet av ökade anslag för produktionsstöd i kapitel 5.

□ Urval, inköp och lokal administration av läromedel

SKU har undersökt hur valet av läromedel går till i några kommuner och hur läromedlen köps in. SKU diskuterar förbättringar av urvals- och inköpsrutinerna.

Genom en bättre lokal organisation av läromedel kunde tillgång och utnyttjande förbättras. Samverkan inom kommunen mellan olika utbildningsanordnare och med folkbibliotek m. fl. samt interkommunal samverkan diskuteras i kapitlen 6 och 7.

□ Import- och lagerhållning av läromedel

De flesta läromedel för hemspråksundervisningen importeras. Importen är förenad med många svårigheter. SKU har undersökt hur kommunerna gör sina utlandsinköp och hur tullbehandlingen går till. Leveranstiderna skulle avsevärt kunna förkortas om de vanligaste läromedlen i olika språk kunde hållas i lager. För närvarande sker detta endast i mycket begränsad omfattning. Dessa frågor behandlas i kapitel 6.

Förslag till åtgärder för att förbättra läromedelsförsörjningen

SKU betonar att en förbättrad läromedelsförsörjning inte ensam förbättrar invandrarundervisningen. Brister med anknytning till läromedel är inte alltid rena läromedelsproblem. När man gör upp ett åtgärdsprogram för att avhjälpa bristerna blir därför också andra åtgärder aktuella. Det kan gälla fortbildning, information, forsknings- och utvecklingsarbete eller förändring av skolorganisation, resurser och andra "ramfaktorer". SKU pekar på ett antal sådana insatser t. ex. personalutbildning och fortbildning i läromedelsfrågor, förbättringar av den lokala läromedelsorganisationen m. m. men koncentrerar sig på sådana förändringar som direkt berör läromedelsförsörjningen. Detta behandlas i kapitlen 7 och 8.

SKU:s underlag visar att det finns betydande brister när det gäller läromedelsförsörjningen för invandrare och språkliga minoriteter. Det framgår

också att läromedlen spelar en särskilt viktig roll i invandrar- och minoritetsundervisningen. Många invandrarlärare är oerfarna och saknar ofta lärarutbildning. Dessa lärare blir särskilt beroende av läromedel. Bristen på andra informationskällor på olika språk i samhället gör hemspråklärarna ännu mer beroende av förproducerade läromedel. Ytterligare faktorer som styr användningen av läromedel är bl. a. bristen på naturlig språkstimulans när det gäller hemspråksundervisningen och de heterogena undervisningsgrupperna.

För vissa utbildningar som rör invandrare och språkliga minoriteter saknas idag helt läromedel, inom andra föreligger sådana brister som direkt inverkar på undervisningens kvalitet. Jämfört med svenskspråkiga handikappade elever är handikappade elever med annan kulturbakgrund och annat hemspråk än svenska underrepresenterade i vissa former av utbildning. Det är inte uteslutet att bristen på handikappanpassade läromedel kan vara en av anledningarna till att invandrarelever inte sökt sig till dessa utbildningar.

Inom invandrar- och minoritetsundervisningen sker snabbare förändringar än inom den övriga undervisningen. De förändringar som sker är ibland svåra att förutse. Undervisningsgrupperna förändras, elevernas färdighetsnivåer i hemspråk och svenska och övriga ämnen förändras, nya invandrargrupper tillkommer, nya läroplaner fastställs etc. Det finns ett stort behov av central beredskap för att möta nya behov inom invandrar- och minoritetsundervisningen.

I invandrarundervisningen används i mycket stor utsträckning läromedel som ursprungligen är avsedda för annan undervisning. Merparten av de läromedel som används i hemspråksundervisningen importeras. Sådana läromedel återspeglar kulturen i ursprungsländerna och detta är värdefullt i vissa undervisningssammanhang även i Sverige. Men sådana läromedel är också utarbetade efter andra läroplaner, för en annan undervisningssituation och ibland även en annan metodik. Detta ställer stora krav på lärarens pedagogiska kunnande och kännedom om dessa förhållanden. Många invandrarlärare behöver bättre information om vilka läromedel, som är användbara vid undervisning av invandrarelever och elever med minoritetsspråk i Sverige.

SKU:s förslag baseras på att språk och kultur är viktiga inte bara för de grupper som har många barn i skolan – samma krav måste ställas på en kvalitativt god undervisning även för de små gruppernas undervisning. Invandrar- och minoritetsundervisningens läromedelsförsörjning berör olika utbildningsformer. För närvarande finns stora brister när det gäller samordningen mellan sådana centrala myndigheter som inom olika sektorer ansvarar för läromedelsfrågorna. Motsvarande brister finns i kommunerna. Enligt SKU kommer det under åtskilliga år framåt att finnas behov av ett samlat ansvar och särskilda insatser för läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsundervisningen i ett interkulturellt perspektiv. Ett av SKU:s förslag är att vissa uppgifter som rör information, utveckling och produktion av läromedel samordnas till *en rikscentral för invandrar- och minoritetsläromedel*.

Rikscentralens huvuduppgift bör vara att genom olika insatser förbättra invandrar- och minoritetsundervisningens läromedelsförsörjning. Centra-

lens verksamhetsområde bör omfatta *alla stadier och utbildningsformer* från förskolan till vuxenutbildningen.

Rikscentralen för invandrar- och minoritetsundervisning bör få samma *organisatoriska anknytning till SIL* som de fyra rikscentralerna för pedagogiska hjälpmedel för handikappade (RPH) har och i huvudsak samma uppbyggnad.

Med hänsyn till eventuella framtida förändringar i invandringens struktur och förändrade behov hos de språkliga minoriteterna bör rikscentralen få en mycket *flexibel organisation*. Verksamheten och organisationen bör *kontinuerligt omprövas*.

Rikscentralen behöver ha nära samarbete med ansvariga för invandrar- och minoritetsundervisningen på central, regional och lokal nivå. SIV är ytterligare en samarbetspartner särskilt då det gäller framförhållningen för nya invandrargruppers behov. Samverkan behövs också med statens kulturråd (KUR) i frågor som rör litteratur på minoritetsspråk.

SKU föreslår att till rikscentralen knyts en *referensgrupp* som skall fungera som ett samverkansorgan mellan berörda myndigheter och organisationer. I denna referensgrupp bör finnas representanter för invandrar- och minoritetsundervisningen på olika nivåer.

Rikscentralen föreslås få följande arbetsuppgifter:

- att följa det pedagogiska forsknings- och utvecklingsarbetet inom invandrar- och minoritetsundervisningens område och i detta sammanhang vid behov initiera forskning inom läromedelsområdet
- att ha informations- och kontaktuppgifter i läromedelsfrågor i förhållande till svenska och utländska intressenter av olika slag
- att i samverkan med de utbildningsansvariga kontinuerligt analysera läromedelsbehovet för invandrar- och minoritetsundervisningen och förskolans hemspråksträning
- att vid behov ta initiativ till utveckling och produktion av läromedel i samarbete med olika intressenter i Sverige och andra länder
- att informera om invandrar- och minoritetsläromedel samt om inköp, import och distribution av sådana läromedel, och att medverka vid information om läromedel som är användbara i interkulturell utbildning
- att pedagogiskt bedöma läromedel som produceras utanför Sverige och som används inom invandrar- och minoritetsundervisningen samt informera om bedömningarna
- att ge råd om användningen av läromedel samt stöd till lärare, kommuner m. fl. som vill utveckla egna läromedel inom invandrar- och minoritetsundervisningsområdet
- att informera om produktionsstödmöjligheter för läromedel och litteratur
- att svara för viss distribution och försäljning av läromedel. Rikscentralen bör även vid behov kunna medverka vid samordning av inköp av läromedel från utlandet.

Vid *dimensioneringen* av de personella och ekonomiska resurserna bör uppmärksammas att målgruppen i förhållande till övriga RPH:s målgrupper är både avsevärt större och mer heterogen. I kapitel 8 redogörs för SKU:s förslag när det gäller utformningen, kostnaderna och finansieringen av rikscentralen.

Invandrarna är till största delen bosatta i storstadsregionerna. De flesta finns i området kring Stockholm. Många av de lärare och andra experter som behöver anlitas för läromedelsinformation, pedagogisk rådgivning och läromedelsutveckling är verksamma i Stockholmsområdet. Genom centralens förläggning till området sparas kostnader för resor, traktamenten m. m. Med hänsyn till detta anser SKU det lämpligt att *förlägga den föreslagna rikscentralen till Stockholmsområdet.*

SKU efterlyser i sitt huvudbetänkande Olika ursprung – Gemenskap i Sverige ett bättre *underlag för planering* av utbildning för invandrare och språkliga minoriteter. Ett sådant underlag skulle också underlätta läromedelsplaneringen.

SKU konstaterar att behovet av produktionsstöd för läromedel inom invandrar- och minoritetsområdet är stort och att det endast är i ringa omfattning som sådan läromedelsutveckling kan komma till stånd utan statliga insatser. Möjligheten att utveckla läromedel i kommunerna är begränsad. Ofta behövs specialistkunskaper och visst utvecklingsarbete är dessutom mycket kostnadskrävande. Kostnaderna för förlagsanknutna läromedel blir också mycket höga, när det gäller de små språkgruppernas material.

SKU föreslår därför att rikscentralen får *resurser för att utveckla läromedel och för produktion av material för de små målgrupperna.* Detta föreslås finansieras genom att de medel som SIL disponerar för utveckling av invandrar- och minoritetsläromedel förs över till rikscentralen samt genom att även viss del av det produktionsstöd, som SIL idag disponerar för insatser på invandrar- och minoritetsområdet, likaså förs till rikscentralen.

När det gäller utveckling och produktion av vissa läromedel för förskolans hemspråksstöd saknas idag helt medel. SKU föreslår att rikscentralen, i likhet med RPH, får *medel för utvecklingsarbete även inom förskoleområdet.* Vidare föreslår SKU att området för SIL:s ansvar för produktionsstöd när det gäller invandrar- och minoritetsområdet utvidgas till att omfatta även läromedel för förskolan.

SKU konstaterar att det finns ökat behov av samverkan med ursprungsländerna och andra mottagarländer samt med internationella organisationer vid utveckling och produktion av invandrarläromedel. Centralen föreslås få *resurser för kontakter rörande läromedelsfrågor även utanför Sverige.*

Rikscentralen bör få till uppgift att genom information och fortbildning *stödja lokala läromedelsprojekt* inom invandrar- och minoritetsområdet. Centralen bör även *ta initiativ till och stimulera övrigt läromedelsutvecklingsarbete*, t. ex. försök med kollektivt skapande, skrivarkurser, författar- och illustratörseminarier, föräldramedverkan vid läromedelsutveckling m. m.

SKU understryker vikten av utökad produktion vid utbildningsradion (UR) av radio- och tv-program riktade till invandrare och språkliga minoriteter både på svenska och olika hemspråk. Rikscentralen bör i samarbete med UR, centralerna för audiovisuella hjälpmedel (AV-centralerna) och kommunernas kontaktpersoner för invandrarläromedel *utveckla metoder för distribution, information och fortbildning när det gäller användningen av AV-läromedel* i invandrar- och minoritetsundervisningen. Likaså bör centralen medverka till att även andra program på olika språk, som produceras inom Sveriges Radiokoncernen, i större utsträckning görs tillgängliga för undervisningsändamål.

Rikscentralen bör svara för *information till förlag och övriga läromedelsproducenter* om behov av nya läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen. Förlagen skall även kunna vända sig till rikscentralen för råd vid utveckling och produktion av läromedel.

SKU föreslår att SIL:s nuvarande *läromedelsinformation* på invandrar- och minoritetsundervisningens område överförs till rikscentralen. Försöksverksamheten med läromedelsinformation för förskolans hemspråksstöd föreslås bli reguljär och utökas till att omfatta ytterligare språk. Rikscentralen föreslås även få ansvar för information om den interkulturella dimensionen i läromedel för olika utbildningar.

De läromedelsförteckningar för hemspråksundervisningen som hittills utgivits innehåller kortfattade beskrivningar av läromedlens innehåll och utformning. SKU föreslår att rikscentralen ges i uppdrag att utveckla läromedelsinformationen på så sätt, att läromedelsförteckningarna förses med en utvidgad beskrivning av de läromedel, som är producerade i andra länder eller för annan undervisning. Motsvarande frågor som har att göra med användningen av sådana läromedel bör också uppmärksammas i personalutbildning.

SKU föreslår att SIL:s ansvar för den i Stockholm befintliga läromedelsutställningen för invandrar- och minoritetsundervisningen överförs till rikscentralen. Utställningen föreslås omfatta även material för förskolans hemspråksstöd och vissa läromedel för interkulturell utbildning. Rådgivningsverksamheten vid utställningen bör byggas ut etappvis.

Rikscentralen bör vidare utveckla modeller och material för lokala fortbildningsaktiviteter kring användningen av läromedel och verka för att inslagen om läromedel och läromedelsanvändning ökar i olika personalutbildningar.

Rikscentralen bör erbjuda kommunernas läromedelsinköpare information om import, tullhantering och inköpskanaler samt erbjuda service åt de kommuner som önskar bygga upp egna utställningar.

SKU konstaterar att den litteratur på olika språk, som köps in till biblioteken utgör ett värdefullt komplement till läromedlen och diskuterar olika förbättringar när det gäller organisationen och distributionen av läromedel och litteratur i kommunerna.

För vissa språk saknas nästan helt barn- och ungdomslitteratur och litteratur för vuxna med begränsad läsfärdighet. SKU bedömer det som angeläget att de av SIV och KUR påbörjade initiativen med kurser för författare som skriver på invandrar- och minoritetsspråk fullföljs. Rikscentralen bör även kunna medverka vid sådana kurser, som i vissa språk bör kunna anordnas i samarbete mellan de nordiska länderna.

SKU föreslår också försöksverksamhet med utveckling och produktion av talkassetter för barn på sådana minoritetsspråk som inte är undervisningsspråk i ursprungsländerna.

Rikscentralen bör följa samarbetet kring import av läromedel mellan SIL och Kommunalsamköp. I avvaktan på en utvärdering av huruvida detta statliga distributionsstöd underlättat kommunernas inköp av läromedel från utlandet, föreslår SKU inga särskilda åtgärder för en starkare koncentration av importen av läromedel och litteratur.

SKU föreslår följande insatser för att förbättra läromedelsförsörjningen för de inhemska minoriteterna:

Samiska

Inom det samiska läromedelsutvecklingsarbetet finns värdefulla erfarenheter av bl. a. nordiskt samarbete. Rikscentralen bör få möjlighet att följa den samiska läromedelsutvecklingen. Det torde även finnas behov för sameskolstyrelsen av kontakter med övrigt utvecklingsarbete inom minoritetsområdet. SKU föreslår därför att en representant för sameskolstyrelsen bör ingå i den föreslagna referensgruppen för rikscentralen.

SÖ skall i framtiden inte längre bedriva sådant utvecklingsarbete som tidigare bedrevs inom läromedelsprojekt. För att den samiska läromedelsutvecklingen inte skall avstanna föreslår SKU i avvaktan på förslag från kommittén med uppgift att utreda vissa frågor om samernas ställning i Sverige (Dir. 1982:71) att sameskolstyrelsen för budgetåret 1984/85 tilldelas medel för fortsatt läromedelsutveckling. Detta bör ske genom att ett belopp på 250 000 kr. överförs från SÖ:s FoU-anslag till sameskolstyrelsen.

Tornedalsfinska

Länsskolnämnden i Norrbottens län har tagit vissa initiativ till utveckling av läromedel för och om den finsktalande minoriteten på Nordkalotten och på tornedalsfinska. SKU bedömer det som angeläget att denna läromedelsutveckling fortsätter genom lokalt utvecklingsarbete. Rikscentralen bör ta del av länsskolnämndens erfarenheter och vid behov samarbeta med den projektgrupp vid nämnden som arbetar med dessa frågor.

Zigenska språk

SÖ:s projekt för läromedel på zigenska språk upphörde budgetåret 1982/83. Mycket pågående utvecklingsarbete hann inte slutföras. SKU föreslår att rikscentralen övertar ansvaret för den fortsatta läromedelsutvecklingen på de olika zigenska språken och förutsätter att den zigenska gruppens behov beaktas vid prioriteringen av olika insatser inom rikscentralen.

Samarbetet med Finland när det gäller läromedel för de finsk- och kalé-talande zigenarna bör utökas. Framtagningen av lexikon och ordlistor på de zigenska språken bör enligt SKU ske på samma sätt som för invandrar-språk.

Interkulturell undervisning

Som närmare utvecklas i SKU:s huvudbetänkande utgår SKU från att undervisningen i ett flerspråkigt och mångkulturellt samhälle måste bedrivas i ett interkulturellt perspektiv, vilket också påverkar läromedelsproduktionen. Det räcker inte med åtgärder inom undervisningen som riktar sig till invandrar- och minoritetsbarnen. Alla barn och vuxna berörs av närvaron av nya grupper i skolan och samhället i övrigt. Även skolor där det inte finns några invandrarbarn måste anpassa undervisningen till de förändringar som invandringen till Sverige medfört. Det interkulturella perspektivets återverkan på läromedlen behandlas under avsnitt 1.8 i detta betänkande.

Samordning av terminologiskt och lexikografiskt arbete

SKU anser det nödvändigt med särskilda insatser när det gäller produktion av lexikon och ordlistor för olika invandrar- och minoritetsspråk. Erfarenheterna från SÖ:s LEXIN-projekt kan utnyttjas, men efter den 1 juli 1983 har SÖ inte möjlighet att föra projektet vidare. Utvecklings- och produktionskostnaderna blir också så stora, att de inte rymms inom de resurser som SKU föreslår för rikscentralen.

Frågan om lexikon och ordlistor på invandrarpråk har emellertid sådan samhällelig betydelse även utanför utbildningsområdet att SKU föreslår att regeringen ger SIV i uppdrag att i samråd med SIL, SÖ, rikscentralen och UHÅ skyndsamt inkomma med förslag om hur utveckling och produktion av lexikon och fackordlistor m. m. för invandrare och minoriteter bör ske. Man bör vid utarbetande av förslaget även beakta behovet av tolkordlistor, terminologiska ordlistor för andra behov som t. ex. handelsförbindelser, forskning, kulturella förbindelser samt biståndsverksamhet. Vidare bör man undersöka möjligheter till samarbete med andra länder och därvid särskilt de nordiska länderna. Beträffande finansieringen av lexikonproduktionen bör man undersöka möjligheter att vid sidan av medel från berörda statliga myndigheter även erhålla bidrag från näringsliv, handel, exportfrämjande organisationer, internationella organ m. fl.

Kostnader, finansiering och genomförande av rikscentralen

SKU beräknar att verksamheten vid rikscentralen kan finansieras dels genom att de medel som SIL och socialstyrelsen (SoS) begär i sina anslagsframställningar för budgetåret 1984/85 för sådana uppgifter som SKU föreslår bör ligga på rikscentralen, sammanlagt 3,185 milj. kr. förs över till rikscentralen, dels genom en ökning med 115 000 kr som SKU bedömer som erforderliga för nytillkommande uppgifter, totalt 3,3 milj. kr. Detta innebär en medelsökning jämfört med de medel som finns anvisade enligt regleringsbrev för budgetåret 1983/84 med 975 000 kr. varav 360 000 kr. avser insatser inom förskoleområdet. Av ökningen för insatser inom ungdomsskolan och vuxenutbildningen kan enligt SKU:s bedömning 450 000 kr. finansieras genom överföring av befintliga medel under SIL:s anslag för produktionsstöd D5. Nya anslagsmedel utgör då 525 000 kr.

SKU är medveten om de ekonomiska förutsättningarna enligt tilläggsdirektiven (Dir 1980:20) till alla kommittéer men anser det nödvändigt att alla möjligheter prövas att ge rikscentralen en sådan medelstildelning att den redan från starten kan utföra de uppgifter som SKU föreslår.

SKU föreslår att regeringen ger SIL i uppdrag att inkomma med förslag till instruktion och föreskrifter i övrigt som erfordras för att verksamheten skall kunna fungera fr. o. m. den 1 juli 1984.

Inledning

Läromedel kan definieras på olika sätt. I läroplanen för grundskolan (Lgr 80) används en mycket vid definition. "Läromedel är sådant som lärare och elever kommer överens om att använda för att nå uppställda mål". Denna definition innebär att i princip alla slags informationskällor i samhället, inte bara den traditionella läroboken, kan användas som läromedel.

SKU har avgränsat sitt uppdrag till att i första hand behandla sådana tryckta läromedel och AV-material som är producerade för undervisning. Barn- och ungdomsböcker, facklitteratur, tidningar och tidskrifter är dock också viktiga läromedel i invandrar- och minoritetsundervisningen. Därför har SKU bl. a. då det gäller den lokala läromedelsorganisationen även belyst problem som rör litteraturförsörjningen och biblioteken.

För undervisning om den egna kulturen behövs förutom AV-material såsom bilder, filmer, tv-program, ljudinspelningar även ett utbud av kulturprogram som teater, dans, musik och utställningar. SKU har inte haft förutsättningar att närmare behandla frågor kring behovet av kulturprogram. I SKU:s huvudbetänkande *Olika ursprung – Gemenskap i Sverige* redogörs bl. a. för vissa andra kulturstödjande insatser såsom grekiska reselärare. Dessas verksamhet kan utgöra ett viktigt komplement till skolans hemspråksundervisning.

Läromedel har olika stor betydelse i olika utbildningar och detta gäller speciellt sådana läromedel, som är direkt producerade för att användas i undervisningen. Ju säkrare en lärare är i sin undervisningssituation t. ex. om målen för undervisningen desto friare kan valet av hjälpmedel bli. Tillgången på informationskällor i samhället är en annan viktig faktor som styr valet av hjälpmedel för undervisningen. Många invandrarlärare är oerfarna och saknar ofta lärarutbildning. Dessa lärare blir särskilt beroende av läromedlen. Ytterligare faktorer som styr användningen av läromedel är bl. a. bristen på naturlig språkstimulans när det gäller hemspråksundervisningen och de heterogena undervisningsgrupperna. För vissa språk gäller dessutom att de få material som finns måste användas i mycket olika undervisningssituationer.

Slutsatsen av ovanstående blir att läromedlen spelar en särskilt viktig roll i invandrar- och minoritetsundervisningen.

I den av regeringen till SKU överlämnade rapporten *Minoritetsspråks- och invandrarundervisningens läromedelsförsörjning (SÖ 1981)* redogörs utförligt för läromedelsbehovet för olika utbildningsformer.

SKU ansluter sig i stort till bedömningarna i rapporten när det gäller be-

höv av läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen. Härutöver behöver insatser göras därför att det för vissa utbildningar har kommit nya läroplaner och genom att vissa nya målgrupper tillkommit. Vidare kan man räkna med ytterligare nya grupper i framtiden.

Som närmare utvecklas i SKU:s huvudbetänkande utgår SKU från att undervisningen i ett flerspråkigt och mångkulturellt samhälle måste bedrivas i ett interkulturellt perspektiv, vilket också påverkar läromedelsproduktionen. Det räcker inte med åtgärder inom undervisningen som riktar sig till invandrar- och minoritetsbarnen. Alla barn och vuxna berörs av närvaron av nya grupper i skolan och samhället i övrigt. Även skolor där det inte finns några invandrarbarn måste anpassa undervisningen till de förändringar som invandringen till Sverige medfört. Det interkulturella perspektivets återverkan på läromedlen behandlas i det följande under avsnitt 1.8.

1 Målgrupper – undervisning

1.1 Invandrarnas och minoriteternas kulturella och språkligt-sociala situation

Kultur är inte något entydigt begrepp utan i detta ryms alla aspekter på mänskligt liv och beteende. Språket utgör en viktig beståndsdel i en kultur. Med språket överförs innehållet i en kultur. För att behärska ett språk väl räcker det inte att bara känna till orden och de grammatiska strukturerna, man måste också veta vad orden och uttryckssätten står för i deras kulturella sammanhang. Att lära sig ett "nytt" språk innebär också att skaffa sig insikter i en annan kultur, en ny tolkning av verkligheten.

Det svenska språket dominerar i Sverige. Svenska är samhällsinstitutionernas, massmedias, arbetsplatsernas språk. Även i områden inom landet där det finns språkliga minoriteter sedan länge (t. ex. Tornedalen) dominerar svenska språket skola, rättsväsende osv.

Invandringen har medfört att antalet personer som talar andra språk har ökat. Men invandringen har inte nämnvärt påverkat svenska språkets ställning. En följd av detta blir att en person som inte kan svenska har svårt att göra sig gällande i samhället. I de utbildningsreformer som gällt invandrare har också undervisning i svenska som främmande språk fått stor plats. Men minoritetsspråkens värde för individ, minoritetsgrupp och samhälle har under de senaste decennierna blivit alltmer uppenbar. I SKU:s huvudbetänkande redogör vi för invandrarundervisningens utveckling och hemspråksreformen. Här vill vi bara erinra om att kommunerna fr. o. m. den 1 juli 1977 är skyldiga att under vissa förutsättningar anordna hemspråksträning och hemspråksundervisning i förskola, grundskola och gymnasieskola. Denna reform byggde bl. a. på riksdagens beslut år 1975 om målen för invandrar- och minoritetspolitiken, där bl. a. rätten till kulturell valfrihet slås fast.

Idag finns det vuxna och barn från många av världens länder i Sverige. Det är svårt att få fram heltäckande statistiska uppgifter om vilka språk de talar. Enligt uppgifter från delegationen för invandrarforskning (EIFO) 1980-01-01 fanns det förskolebarn i Sverige "med minst en i utlandet född förälder" från ca 130 länder. Vi känner till att i grundskolan undervisas i och på 60-talet språk. Men många av dessa språk talas av endast få invandrare i Sverige. När man i statistiken passerat det tjugotal språk, som har största antalet elever per språk i grundskolan, så rör man sig i fortsättningen med språkgrupper som totalt i landets grundskolor representeras av från ca 300 elever ner till enstaka elever.

Många invandrare har flera aktuella språk och dialekter som levande inslag i hemmet. Ett exempel: En invandrare från Mellanöstern har i hemmet talat den lokala arabiska dialekten, som inte finns som skriftspråk. I skolan har han lärt sig läsa på klassisk arabiska som också varit undervisningsspråk. Högre upp har undervisningen skett på franska som även delvis umgängesspråk i familjen och samhället. Ett annat exempel: En invandrare från Turkiet kan ha kurdiska som modersmål men hela sin utbildning på turkiska. Turkiskan är också viktig att bevara i Sverige om familjen skall ha möjlighet att återinvandra till Turkiet.

Även om svenskan dominerar samhället som helhet, kan perspektivet för den enskilde se helt annorlunda ut. En grundskolelev kan exempelvis ha helt skilda språkliga miljöer i hem, kamratkrets, skola, närsamhälle respektive den ”yttre” samhällsmiljön (samhällsinstitutioner, massmedia etc.). Den språkligt-sociala situationen växlar inte bara från minoritetsgrupp till minoritetsgrupp utan också från individ till individ. Två exempel kan belysa detta:

För en turkisk invandrarfamilj bosatt i ett bostadsområde med stor turkiskspråkig befolkning dominerar turkiskan närmiljöerna. Barnen har många turkiskspråkiga kamrater. Barnen påverkas av svenskans dominans i skolan och massmedia, men de upplever inte något *starkt* behov av goda kunskaper i svenska.

Ett motsatt förhållande kan illustreras av en samisk familj inflyttad till en storstad. Svenskan dominerar i alla miljöer. I viss mån är umgängesspråket i familjen samiska, men barnen svarar på svenska även när de blir tilltalade på samiska. Barnen har få möjligheter att öva samiska. De upplever inte något *starkt* behov av goda kunskaper i samiska.

De två exemplen belyser förhållanden där barnens motivation att lära sig svenska respektive minoritetsspråket är låg. Mellan dessa ytterlighetsexempel finns många tänkbara situationer – också sådana där barnen har dåliga färdigheter i båda språken. I många familjer är situationen ytterligare komplicerad genom att den ena föräldern talar ett språk, den andra ett annat med barnet och inget av dessa är svenska.

1.2 Förskolebarnen och hemspråksträningen

Förskolebarn med minoritetsspråk

Antalet barn i åldrarna 0–6 år i Sverige med minst en förälder som är född utanför Sverige uppgår till över 105 000 (SCB Reinans 1981). Drygt 47 % av dessa har föräldrar som är födda i olika länder. 20 % av de i utlandet födda föräldrarna är ensamstående. Utredningen om språkminoriteter i förskoleåldern (SOU 1982:43) uppskattar antalet barn med annat språk än svenska som dagligt umgängesspråk mellan barn och föräldrar till minst 60 000 i åldrarna 0–6 år. I många fall får vi också räkna med att barnen lever eller kan komma att leva i flera än två språk- och kulturmiljöer.

Enligt den svenska invandrapolitiken har invandrarna rätt att välja i vilken grad de vill behålla och utveckla sin kulturella och språkliga identitet. De vuxna som fostrats i ett annat lands kulturella och sociala mönster kan kanske

ha vissa förutsättningar att välja. Men barnen, som ännu inte hunnit utveckla sitt förstaspråk och som från sin tidiga ålder omges av majoritetssamhället och dess värderingar, har inte stora valmöjligheter. Därför måste samhället hjälpa föräldrarna att fostra sina barn i den egna kulturen.

Hemspråksträningen i förskolan

Hemspråks- och kulturstödet i förskolan, hemspråksträningen är avsedd att främja barnens positiva utveckling. Hemspråksträning ges vid daghem och i deltidförskola. Men det är bara 25–30 % av barnen i förskoleåldern med annat språk än svenska som har plats i förskola. Övriga barn har hittills inte kommit i fråga när det gäller nuvarande formen av hemspråksträning.

Hemspråksträningen organiseras på olika sätt beroende på antalet språkgrupper, tillgången på personal, barnunderlag etc. I kommuner med större underlag av invandrabarn eller barn med minoritetsspråk har det blivit ganska vanligt med hemspråksgupper (enspråkiga grupper) i daghemmen och i deltidförskolan. Vanligen inrättas dessa grupper parallellt med svenskspråkiga grupper. Där antalet barn är mindre eller om föräldrarna föredrar detta bildas sammansatta grupper med ungefär hälften barn med samma minoritetsspråk och hälften svenska barn. Barn med minoritetsspråk kan också ingå i svenskspråkiga grupper. Den dominerande gruppen bland barn med behov av hemspråksstöd är de finskspråkiga barnen. Både antalet barn och antalet språk på vilka det sker hemspråksträning ökar. 1980 erhöll ca 65 % av de barn med annat modersmål än svenska som fanns i förskolan hemspråksstöd. Bland 5–6-åringarna var andelen 76 %. Vid årsskiftet 1980/81 erhöll totalt ca 11 000 barn hemspråksträning.

Vid årsskiftet 1980/81 var drygt 2 000 tvåspråkiga personer anställda inom förskolan. Cirka 1 100 av dessa hade fast anställning i barngrupp, drygt 700 var (ambulerande) hemspråkslärare, övriga uppemot 200 var ekonomipersonal och lokalvårdare. Endast 5–10 % av den tvåspråkiga personalen hade utbildning för att arbeta som tvåspråkig personal i förskolan. 62 % av den fasta tvåspråkiga personalen i barngrupp respektive 30 % av den ambulerande tvåspråkiga personalen hade någon form av pedagogisk utbildning.

Metodik och material i hemspråksträningen

Förskolans språk- och begreppsträning präglas av en mycket stor frihet. Barnet utvecklar språket i lek och i naturliga situationer tillsammans med andra barn och vuxna. Hemspråksträningen i förskolan bygger på att man systematiskt söker ordna sådana situationer där det blir naturligt och lustfyllt att utnyttja språket. Av detta följer att de viktigaste läromedlen blir förskolematerial och förskolans miljö – ”vardagsting” som kan bidra till begreppsutvecklingen. Utflykter och studiebesök vidgar barnens erfarenhetsvärld. Berättelser och högläsning spelar också stor roll i förskolan. Bildböcker, sagoböcker och andra barnböcker behövs därför, liksom gramfonskivor och ljudband med berättelser, lekar, sång och musik.

I hemspråksgруппerna – eller i de sammansatta grupperna där barn och personal talar samma hemspråk – blir språk- och begreppsutvecklingen på

hemspråket inte något större problem. Förskolans vanliga begreppsutvecklande material kan utnyttjas. Men ju färre barn i grupperna som talar hemspråket och ju färre tillfällen barnen har att träffa vuxna som talar samma språk som barnet, desto svårare blir det att arrangera situationer där det blir naturligt för barnet att använda hemspråket. I samma mån blir läromedel med ursprung i hemspråkets kulturmiljö viktigare. Ljudband och gramfonskivor kan hjälpa till att uppväga bristen på naturlig språkmiljö. Bruksföremål, bilder- och sagoböcker från barnets egen ursprungskultur kan medverka till att ge hemspråket större värde i barnets ögon. Att visa upp och berätta ur en "egen" bilderbok för de svenskspråkiga kamraterna kan få stor betydelse för barnets fortsatta vilja att utnyttja sitt hemspråk.

Slutsatsen av detta resonemang blir att ju färre minoritetsbarn i en förskolegrupp som har gemensamt hemspråk, desto större roll spelar sådana läromedel i form av föremål, bilder, böcker, ljudmaterial, film, tv-program m. m. som speglar den egna kulturen. Men detta material behövs givetvis för alla barn med invandrar- eller minoritetsspråk oavsett i vilken organisationsform av förskola som de ingår i.

Tillgången på material för språk- och kulturstöd i förskolan är idag begränsad. I kapitel 3 redogörs för de viktigaste bristområdena. Personalen i förskolan har också svårt att få tillräcklig information om lämpligt lek- och arbetsmaterial för hemspråksstödet. Socialstyrelsen (SoS) har försöksvis medverkat i SIL:s-SÖ:s-Stockholms skolförvaltnings permanenta läromedelsutställning. Hittills har denna verksamhet för förskolan endast omfattat material på finska, grekiska, spanska samt några jugoslaviska språk och verksamheten har finansierats ur ett anslag för SoS:s fortbildningsverksamhet. Man har för dessa språk utställning av material och pedagogisk rådgivning i form av föreläsningar och personlig rådgivning en gång i månaden. I kommunerna förekommer samarbete mellan förskolan och folkbiblioteken när det gäller litteraturförsörjningen, däremot är det ovanligare att förskolan och skolan samarbetar kring urval och inköp av material. Personalen vid förskolan har endast i begränsad utsträckning utbildning för hemspråksträningen. Det finns ett stort informations- och utbildningsbehov som även gäller användningen av olika slags material.

Utvecklingen av hemspråksstödet i framtiden

Utredningen om språkminoriteter i förskoleåldern (SOU 1982:43) föreslår viktiga utvidgningar av hemspråksstödet, bl. a. att även de barn från språkliga minoritetsgrupper som inte går i förskola bör få möjlighet till hemspråksstöd såväl inom öppen förskola som i kultur- och fritidsverksamhet av skilda slag. Föräldrarna måste göras medvetna om sin roll för barnets språkliga och kulturella utveckling, så att de kan ge sina barn en positiv förankring både i den egna och i det nya samhällets kultur. Nämnda utredning föreslår vidare att barnets behov av språkligt och kulturellt stöd skall planeras i samråd mellan föräldrarna och olika samhällsinstanser, främst socialförvaltning och barnavårdscentral.

Om ovanstående förslag skall kunna förverkligas, behövs forskning, metodutveckling och utbildningsinsatser. Det kommer att behövas förbättringar när det gäller tillgången till material som i olika sammanhang kan använ-

das för att ge språk- och kulturstöd. Det kommer vidare att behövas metodmaterial för föräldrar, hemspråklärare och övrig personal. Den svenskspråkiga personalen behöver material som kan ge insikter i de kulturer och länder som barnen härstammar ifrån. Föräldrarna och den tvåspråkiga personalen behöver kunskap om seder och bruk, värderingar och normer i Sverige.

I SKU:s huvudbetänkande redogörs för SKU:s syn på behovet av insatser för barn med annat hemspråk än svenska i förskoleåldern och på behovet av samverkan mellan förskola och skola när det gäller dessa barn. Insatser som görs i förskoleåldern för att stärka barnets språkutveckling har stor betydelse för skolans möjligheter att fortsätta att stödja barnen. Därför är det naturligt för SKU att föreslå insatser för att förbättra läromedelsförsörjningen för förskoleålderns språkstöd i samma sammanhang som insatserna för bl. a. skolan.

1.3 Elever med annat hemspråk än svenska i grundskolan

ISKU:s huvudbetänkande redogörs utförligt för framväxten och omfattningen av invandrarundervisningen i grundskolan. Alla elever som har minoritetsspråk som hemspråk och invandrarelever som har svenska som hemspråk och som har behov därav, har rätt till stödundervisning i svenska enligt gällande statsbidragsbestämmelser. De principer som fortfarande gäller för rätt till undervisning i och på hemspråk fastslogs i hemspråksreformen som trädde i kraft läsåret 1977/78. Enligt Lgr 80 finns numera också möjlighet att läsa hemspråk som tillval på högstadiet. Dessutom finns möjlighet att på tid för fria aktiviteter anordna sådana på olika språk.

Läsåret 1982/83 deltog 44 038 elever i stödundervisning i svenska. Antalet elever som deltog i undervisning i och på hemspråk var samma år 55 022. Sådan undervisning anordnades i 265 av landets 279 kommuner. Hemspråksklasser, förberedelseklasser med gemensamt hemspråk eller sammansatta klasser fanns i ca 65 kommuner. Antalet lärarveckotimmar för hemspråksundervisning och stödundervisning i svenska var samma år 124 059. Uppgifterna är hämtade ur Hemspråk och hemspråksundervisning (SMU 1983:14, SCB).

I samband med 1980 års läroplansreform fick den ökade medvetenheten om invandrarna olika uttryck. I Mål och riktlinjer för undervisningen i Lgr 80 finns en klar hänvisning till det invandrapolitiska valfrihetsmålet genom beskrivningen av syftet med undervisningen i hemspråk:

”att vidmakthålla och utveckla kunskaper i det språk, som barnet använder i sin dagliga miljö. Därigenom främjas barnets känslomässiga, språkliga och intellektuella utveckling. Barnet får också möjlighet att leva sig in i och känna samhörighet med föräldrarnas/vårdnadshavarnas kulturella bakgrund.

Syftet med undervisningen är vidare att eleverna senare skall kunna utveckla tvåspråkighet som gör det möjligt för dem att känna sig hemma i två kulturer. De skall få stöd och uppmuntran för att utveckla sin förmåga att lyssna, förstå, tala, läsa och skriva. Målet är att eleverna skall vilja, kunna och våga använda sitt hemspråk i olika situationer”.

Vidare skall enligt Mål och riktlinjer i Lgr 80 kommunerna ”i samråd med de lokala invandrarorganisationerna, invandrareleverna och invandrarföräldrarna, kunna organisera undervisningen på det sätt som bäst tillgodoser elevernas allsidiga utveckling. Det ankommer på skolstyrelsen att avväga insatser för undervisning i hemspråk, studiehandledning på hemspråk samt hemspråk som tillval. Organisationen kan bl. a. innebära att en större del koncentreras till lågstadiet, att man organiserar särskilda klasser osv.”

I SKU:s huvudbetänkande redogörs för den utvärdering som skett av försöksverksamheten med olika organisatoriska former för invandrarundervisningen. I detta betänkande har vi anledning att redogöra för de olika organisatoriska formerna utifrån metodiska och innehållsliga aspekter, eftersom olika former av undervisning ibland kräver olika läromedel.

Undervisning i hemspråket

Undervisningen i hemspråket skall i första hand vara ett stöd för utvecklingen av ett förstaspråk. Elevernas språkligt-sociala situation (se avsnitt 1.1) kan dock i många fall göra det nödvändigt att metodiskt lägga upp undervisningen som ett mellanting mellan ren modersmålsundervisning och undervisning där språkbehärsningen är begränsad.

Inom hemspråksundervisningen finns ett stort antal språkgrupper. Inom en kommun blir bl. a. därför ofta *många undervisningsgrupper små*. Det är ganska vanligt med 2–3 elever per grupp utom i finska, där man oftast har större grupper. Konsekvenserna av de många små undervisningsgrupperna blir bl. a. splittrade lärartjänster och lokalproblem, vilket i sin tur får följder för läromedelsförsörjningen. Ganska ofta utnyttjas för denna undervisning lokaler där lärarna t. ex. inte har möjlighet att utnyttja AV-utrustning. De splittrade tjänsterna medför att lärarna måste bära med sig en stor del av läromedlen eftersom det inte finns resurser att bygga upp läromedelsförråd för varje språk i de olika skolorna. I synnerhet drabbar detta litteraturförsörjningen (samlingar av barn- och ungdomslitteratur, faktaböcker, större uppslagsböcker, lexikon m. m.).

För undervisningen i hemspråket gäller också att *grupperna är mycket heterogena vad avser språkfärdighet*. I samma undervisningsgrupp kan finnas elever på såväl låg språkbehärskningsnivå som på modersmålsnivå. På alla stadier måste därför undervisningen präglas av en stark individualisering. Detta ställer stora krav på hemspråklärares metodiska kunnande och på läromedlen. Många hemspråklärare saknar lämplig utbildning för en sådan undervisningssituation. Lokal fortbildning kan vara ett sätt att förbättra undervisningsmetodiken. I synnerhet behöver läromedlens roll för en individualiserande undervisning framhållas i sådan utbildning.

Endast i mycket begränsade områden i vårt land har eleverna en naturlig tvåspråkig miljö. Ett av hemspråksundervisningens stora problem är *bristen på naturlig språkstimulans*. Läromedlen kan i viss omfattning bidra till att kompensera denna brist. Det säger sig självt att den traditionella läroboken inte ensam kan motsvara det behovet. Många olika typer av text- och ljudmaterial krävs, liksom möjligheter för elever och lärare att själva producera sådant material.

Undervisning på hemspråket

Undervisning på hemspråket kan ske i olika former alltifrån studiehandledning på hemspråket någon lektion per vecka till en undervisning nästan helt bedriven på hemspråket.

Studiehandledning på hemspråket innebär att hemspråksläraren förklarar viktiga undervisningsmoment i olika ämnen för eleven på dennes språk. Antingen sker undervisningen så att hemspråksläraren är med i klassrummet under den svenskspråkiga undervisningen som "kompanjonlärare" eller så att läraren samlar en liten grupp elever, ofta från flera klasser, som får lämna sin ordinarie undervisning. Hemspråksläraren kan få ge studiehandledning i många olika ämnen på alla stadier. Undervisningssättet kräver därför mycket breda kunskaper hos läraren och dessutom goda kunskaper i både svenska och hemspråket. I den här undervisningen utnyttjas både svenskspråkiga läromedel och läromedel på hemspråket. Lärarna tillverkar också terminologi-ordlistor och sammanfattningar som hjälpmedel åt eleverna. Många hemspråkslärare producerar en ansenlig mängd sådant material. Samarbetet mellan lärare försvåras av att de svenskspråkiga lärarna ofta inte har tid att lämna tillräcklig information om sin undervisning till hemspråkslärarna – och de senare har genom splittrad tjänstgöring ofta inte heller tid att informera klasslärare och ämneslärare om invandrarelevernas kunskaper och behov. Delvis torde problemen i samband med studiehandledning på hemspråket vara av organisatorisk natur. Klassammansättning, schemaläggning, undervisningsplanering, lokal läromedelsorganisation och läromedelsproduktion är faktorer som i viss omfattning kan påverkas. Hemspråkslärarnas möjligheter till samverkan i lärarlag och arbetsenheter spelar en stor roll i sammanhanget liksom tillgången på läromedel och utformningen av dessa.

I *sammansatta klasser* finns en svenskspråkig elevgrupp och en elevgrupp som har ett annat gemensamt hemspråk. Grupperna undervisas till en början var för sig en stor del av undervisningstiden. De svenskspråkiga eleverna lär sig läsa och skriva på svenska, de andra eleverna lär sig läsa och skriva på sitt språk. Så småningom ökas den gemensamma undervisningstiden. Under dessa gemensamma lektioner arbetar oftast den svenskspråkiga läraren och hemspråksläraren tillsammans. Vid detta undervisningssätt bör det finnas parallella uppsättningar av läromedel på svenska och på hemspråket. Här finns en uppenbar risk för "statusjämförelse", de svenskspråkiga eleverna har egna läromedel i alla ämnen, de andra eleverna kanske bara i vissa.

I *hemspråksklassen* finns endast elever som har ett annat gemensamt hemspråk än svenska. Undervisningen startar på hemspråket. Svenska införs som andraspråk och undervisningen på svenska påbörjas så småningom i olika ämnen. Också här finns behov av läromedel både på svenska och på hemspråket. Ett speciellt problem utgör undervisningen i de moment inom de samhällsorienterande ämnena som speciellt anknyter till Sverige (t. ex. trafikregler, samhällsorganisation, politiskt system). Det är naturligt att läromedel producerade i andra länder inte innehåller lämpligt stoff för sådana moment. Läromedel inom dessa områden behöver produceras i Sverige.

Undervisning i och på svenska som främmande språk

Undervisning i svenska som främmande språk i grundskolan kan organiseras på olika sätt. Vanligt är att eleven får lämna den ordinarie undervisningen ett antal lektioner i veckan och delta i en liten *stödundervisningsgrupp*. I sammansatta klasser och hemspråksklasser sker undervisningen i *svenska som främmande språk i klassen*. Medan eleven får läsinläring på hemspråket är undervisningen i svenska till att börja med muntlig, sedan införs successivt läsning och skrivning samt viss ämnesundervisning på svenska och antalet veckotimmar ökar.

För invandrarelever som kommer till Sverige i mellan- eller högstadieålder ordnas i vissa kommuner särskilda *förberedelseklasser* där eleverna får intensivundervisning i svenska som främmande språk samtidigt som de får undervisning i vissa ämnen och kursmoment på hemspråket. I förberedelseklasserna kan finnas elever från olika årskurser och med olika förstaspråk. I klassen arbetar då en svensk lärare och ett antal hemspråklärare. Eleverna är vissa lektioner ute i vanliga klasser i skolan. En sådan uppläggnings- och undervisningsmetod ställer stora krav på lärarnas samarbets- och organisationsförmåga. Läromedelssituationen i en förberedelseklass kan lätt bli svåröverskådlig för lärarna på grund av elevernas skiftande åldrar, förkunskaper och färdighetsnivåer i modersmålet respektive svenska.

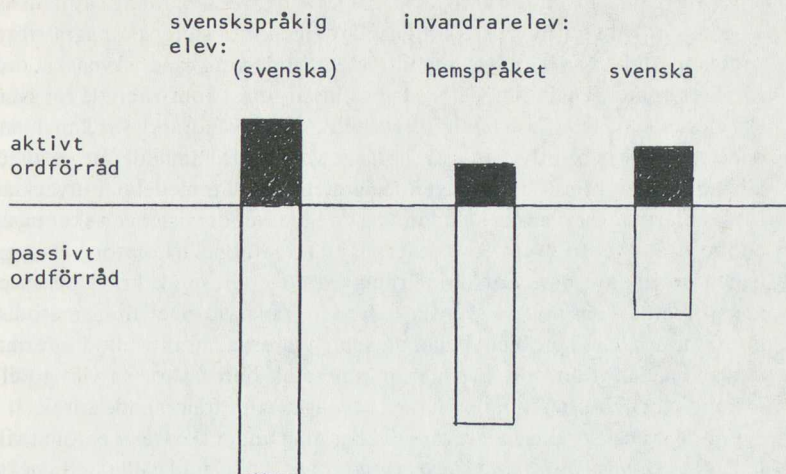
Undervisning på svenska

Även om invandrareleverna fått en omfattande undervisning i svenska som främmande språk, får de ofta svårigheter, när de skall följa den vanliga undervisningen på svenska. Läromedlen saknar vanligen sakordsregister och ordförklaringar. Antalet facktermer i ämnesundervisningen är stort. Ett sätt att underlätta förståelsen av den svenskspråkiga undervisningen är den förut nämnda studiehandleddningen på hemspråket. Ett annat är att ge stödundervisning på svenska. Vid all stödundervisning är terminologiordlistor och lexikon nödvändiga. Tyvärr saknas sådana i de flesta språken. Det är också ett kvalificerat lingvistiskt arbete att utarbeta goda översättningar. SKU återkommer i kapitel 8 med förslag om förbättringar när det gäller lexikon och ordlistor.

Läsinläring och annan elementär undervisning

Läs- och skrivinläring sker i de flesta länder på *modersmålets grund*. Vid läsningen utnyttjas elevens hela språkliga kompetens och erfarenhet. Inte minst viktig är den passiva språkliga förmågan. Allmänt gäller att det passiva ordförrådet är mångdubbelt större än det aktiva – vi förstår i allmänhet mer än vi själva språkligt kan uttrycka. För en invandrarelev kan det aktiva ordförrådet på hemspråket vara betydligt mindre än motsvarande ordförråd hos en elev som har majoritetsspråket som modersmål. Invandrarelevens muntliga färdighet i svenska ökar i allmänhet relativt snabbt men den motsvaras inte av en proportionell ökning av det passiva ordförrådet.

Så här kan en jämförelse av ordförråden hos en svenskspråkig elev respektive en invandrarelev se ut:

Invandrareleven i diagrammet ovan har bättre muntliga färdigheter i svenska än i hemspråket. Därför ligger det nära till hands att välja läsinlärning på svenska för denna elev. Men då har man inte tagit hänsyn till den passiva språkliga förmågan. I många fall kan det vara bättre att välja läsinlärning på hemspråket.

Valet av undervisningsspråk vid läsinlärning kan kompliceras ytterligare för de språkgrupper som utnyttjar *två* språk vid sidan om svenska. Det gäller ofta grupper som i sitt hemland varit språkliga eller etniska minoriteter, t. ex. zigenare som talar både finska/polska/spanska etc. och romanés, araber som talar berberiska och arabiska, assyrier och syrianer som vid sidan av sitt eget språk talar turkiska, arabiska eller något annat språk. Ibland saknas möjlighet att utnyttja det "bästa" språket därför att transkription och/eller läromedel saknas. Antalet elever som har en sådan språksituation kommer troligen också att öka genom den ökade flyktinginvandringen från utomeuropeiska länder. Dessa elevers situation behandlas i ett följande avsnitt.

Läsinlärning på hemspråket sker i sammansatta klasser och hemspråksklasser. I en del kommuner har man prövat läsinlärning på hemspråket också i mindre elevgrupper. I diagrammet ovan belyses en av de svårigheter som ofta möter läsinlärningen på hemspråket. Invandrareleven i exemplet har visserligen större passivt ordförråd på hemspråket än på svenska. Men det är mindre än den svenskspråkiga elevens passiva ordförråd och mindre än motsvarande ordförråd hos en elev i samma ålder i utvandringslandet. Elevernas språkfärdigheter måste därför utvecklas i samband med läsundervisningen, som inte kan ske i samma takt som om den skedde i total "modersmålsmiljö". Det ställer också krav på läromedlen. I läslärorna förekommer ofta ord och uttryck som inte är frekventa i invandrarelevens språk. Lärarna behöver därför komplettera böckerna med bildmaterial och övningar som syftar till att utöka elevernas ordförråd och talspråk. Många lärare utnyttjar också LTG-metod (läsning på talets grund). När man använder denna metod bru-

kar det ofta uppstå behov av bokstavskort, bilder och kompletterande textmaterial för läsfärdighetsträningen.

Ett stort antal invandrabarn får *lära sig läsa på svenska*. Många av dem har så goda färdigheter i svenska att läsinläringen inte stöter på några större problem. Men vissa barn har inte tillräckligt goda kunskaper i svenska, ordförrådet är litet. De läromedel som används är oftast konstruerade för svenska elever som lär sig läsa på sitt förstaspråk. För invandrarelever kan ibland både innehåll och ordval i dessa läsläror vara så främmande att de utgör allvarliga hinder för läsinläringen. Några enstaka läromedel har utvecklats för läsinläring på svenska som tar hänsyn till att undervisningen sker på ett andraspråk. Mer frekventa ord utnyttjas än i traditionella läsläror, satsbyggnaden är enklare osv. För läsinläring på ett andraspråk krävs också en annan metodik än många svenska lärare är vana vid. Det finns metodisk litteratur där dessa problem behandlas, men lärarna har inte alltid information om sådan litteratur. Läsinlärningsmetodik borde vara en viktig del i fortbildning och utbildning av lärare i svenska som främmande språk.

För de svenskspråkiga elevernas del har man under senare år betonat vikten av *systematisk lästräning i hela grundskolan*. I hög grad gäller detta också invandrarelever. När eleverna börjar på grundskolans högstadium sker en "fackordsexplosion" i ämnesundervisningen som kan kräva förnyad och fördjupad stödundervisning i svenska inbegripet lästräning.

Särskilda stödåtgärder för elever med ringa skolbakgrund

Bland de invandrarelever som kommer till den svenska grundskolan finns en grupp vars skolgång i ursprungsländerna starkt avviker från svenska jämnårigas. Det gäller både antal år och innehåll i undervisningen. Inom denna grupp finns även de s. k. "barnanalfabeter" från 8 år och uppåt, dvs. de barn och ungdomar som med hänsyn till sin ålder borde kunna läsa och skriva men inte kan, varken på eget språk eller svenska.

Dessa barn och ungdomar tas emot i Sverige antingen som s. k. anknytningsfall eller flyktingar. Det finns ingen tillförlitlig statistik över antalet. Vi har försökt analysera uppgifter i SIV:s statistik om antal invandrare från olika länder och statistiksammanställningarna i SÖ:s behovsanalys angående undervisning av assyriska-syrianska elever inom grundskolan (SÖ 1982) samt de behovsanalysen angående kurdisk- respektive tigrinjatalande som är under utarbetande inom SIL. På grundval av dessa uppgifter samt efter kontakter med vissa kommuner uppskattas antalet elever i åldrarna 8–16 år med ingen eller mycket bristfällig skolgång till minst 2 000. Vi kan också räkna med att antalet barn och ungdomar med ringa skolgång från ursprungsländerna kommer att öka genom att vi får allt flera flyktingar från utomeuropeiska länder.

De bestämmelser och anvisningar som finns för undervisning av invandrabarn är inte utformade med tanke på dessa elever. Skolan måste från början ta ansvar för att dessa elever inte förlorar sitt *fungerande* hemspråk. Detta språk är mycket viktigt för elevernas möjlighet att uppnå sådana baskunskaper i läsning och skrivning, i svenska och matematik, i samhälls- och kulturorientering att vidare utbildning blir möjlig. Många av dessa elever kommer från områden där fler än ett språk är aktuella inom familjen. Ibland

saknas skriftspråk, ibland skiljer sig skriftspråket väsentligt från talspråket. Det kan finnas flera sätt att skriva språket, ibland finns olika alfabet. De här eleverna är helt beroende av att hjälpen att ta igen det försprång som deras jämnåriga har blir så effektiv som möjligt.

För att genomföra en kvalitativt god undervisning för dessa elever behövs även utveckling av metoder och material. När man planerar undervisning av elever som kommer från länder med flera språk, där ibland talspråket inte har varit skolspråk för eleven eller när det finns andra komplikationer t. ex. att det inte finns en enhetlig ortografi dvs. att ett språk inte har enhetligt stavningssystem, är det viktigt att *välja metoder och material för den första inlärnigen på ett sådant sätt att även de fortsatta studierna underlättas*. I SIV:s utredning "De boklösa barnen", (SIV 1982) föreslås att de böcker för barn och ungdom på minoritetsspråk som utges med statligt produktionsstöd skall följa den ortografi som de svenska skolmyndigheterna finner vara den lämpligaste. Flera kommuner som anordnar undervisning av barn och ungdomar med bristande skolgång efterlyser på samma sätt gemensamt agerande från skolmyndigheterna när det gäller val av undervisningsspråk, ortografi osv. Det är också viktigt att beslut som rör val av skriftspråk, ortografi, alfabet sker i samarbete med lingvistisk expertis i ursprungsländerna och/eller andra länder.

För behovet av speciella material för denna undervisning redogörs i kapitel 3. Det finns också många beröringspunkter mellan behov av forsknings- och utvecklingsarbete som framgår av detta avsnitt och behovet att utveckla lexikon och ordböcker och annat terminologiskt arbete. Dessa frågor behandlas i kapitel 5.

1.4 Elever med annat hemspråk än svenska i gymnasieskolan

I SKU:s huvudbetänkande redogörs för hur det dröjde till 1970-talet innan elever med annat modersmål än svenska fick studera det egna språket i gymnasieskolan. År 1972 medgavs sådana elever att i viss ordning byta ut C-språk, B-språk eller engelska mot annat främmande språk som var elevens modersmål. Bestämmelsen kom att framför allt utnyttjas för att eleverna genom särskild prövning skulle få betyg i sina egna språk.

I början av 1970-talet var invandrarelevernas övergång till gymnasieskolan av ganska blygsam omfattning. Genom olika åtgärder har man sedan dess försökt underlätta dessa elevers gymnasiestudier. Ett viktigt steg var försöken med kompletterande sommarkurser respektive introduktionskurser för invandrarungdom. Kurserna har numera permanentats och bidrar till att öka rekryteringen av invandrarelever till gymnasieskolan och förbereda dem för att klara av studier på linjer och specialkurser.

Fr. o. m. år 1977 när hemspråksreformen trädde i kraft ökade möjligheten för elever i gymnasieskolan att få *hemspråksundervisning* avsevärt. Parallellt med den befintliga ordningen infördes samma system som i grundskolan. Läsåret 1982/83 utnyttjade 5 440 elever i gymnasieskolan möjligheten till hemspråksstudier.

Sedan läsåret 1974/75 finns ett särskilt anslag för stödundervisning i sven-

ska åt invandrarelever i gymnasieskolan. Sådan undervisning anordnas för elever i gymnasieskolan som har minoritetsspråk som hemspråk och som behöver och önskar delta i extra undervisning i svenska. Undervisningen ges i form av stödundervisning eller undervisning i ämnet svenska som främmande språk.

Andelen invandrarelever som fortsätter sin utbildning i gymnasieskolan har ökat kraftigt men fortfarande är andelen lägre än motsvarande för svenska elever. Av dem som går vidare avbryter en del utbildningen. Den främsta anledningen är bristande språkbehärskning i svenska. De språkfärdigheter, som eleverna hunnit tillägna sig under grundskoletiden eller under introduktionskurserna för invandrarungdom, räcker inte till för att följa gymnasieskolans undervisning och förstå det abstrakta språk som ofta förekommer i läromedlen.

Sedan läsåret 1977/78 bedrivs försöksverksamhet med finskspråkig gymnasial undervisning i Stockholm. Meningen med denna försöksverksamhet är bl. a. att utöver ökad rekrytering till gymnasieskolan "ge finsktalande ungdomar med bristfälliga kunskaper i svenska möjlighet att bedriva studier i svensk gymnasieskola med i huvudsak samma mål som gäller för de svenska eleverna, varvid finska skall vara undervisningsspråk och svenska ett obligatoriskt ämne. Försöksverksamheten syftar vidare till att möjliggöra att eleverna uppnår aktiv tvåspråkighet."

Av rapporten Försöksverksamhet med finskspråkig gymnasial utbildning, Stockholms universitet 1982, framgår att en av erfarenheterna från försöksverksamheten är att lärarna framhåller att läromedelsfrågan är den viktigaste och samtidigt den mest svårösta. Målsättningen för finsk och svensk gymnasieskola skiljer sig och detta medför att det ofta är svårt att använda läromedel från Finland. Ibland saknas helt läromedel och lärarna har i stor utsträckning fått utarbeta stenciler och sammanfattningar.

I SKU:s huvudbetänkande redogörs för SÖ:s utvärdering av denna verksamhet. SÖ föreslår att verksamheten skall bli reguljär samt att möjligheter öppnas för finskspråkig gymnasial utbildning på andra håll i landet.

SKU tillstyrker i sitt huvudbetänkande SÖ:s förslag dock med förbehållet att denna typ av undervisning endast bör ges sådana elever som inte har svensk grundskolutbildning eller som kommit in i grundskolan så sent att de har svårigheter att tillgodogöra sig gymnasiesutbildning på svenska.

I SKU:s huvudbetänkande redogörs också för gymnasieutredningens (GU) resonemang i betänkandet En reformerad gymnasieskola (SOU 1981:96) där GU lägger stor vikt både vid internationaliseringssträvandena i ett framtidsperspektiv och Sveriges förändring till ett mångkulturellt samhälle genom invandringen. GU ser som en av de mest angelägna åtgärderna för att berika det svenska kulturlivet, att man tar tillvara den språkliga kompetens och de andra kulturella värden som olika invandrargrupper genom sina hemspråk för med sig till Sverige. Man framhåller vidare att särskilt med tanke på invandrapolitikens långsiktiga kulturella mål, och de problem som ofta kännetecknar situationen för den andra och tredje generationen bland olika invandrargrupper, det framstår som viktigt, att man på gymnasiestadiet kan erbjuda möjligheter till ett tämligen fylligt studium av hemspråket. Enligt GU bör därför möjligheter öppnas till fördjupade hemspråksstudier både i de korta och långa program som enligt GU:s förslag skall finnas i den

framtida gymnasieskolan.

I SKU:s huvudbetänkande redogörs vidare för den kartläggning som utförts av en arbetsgrupp inom regeringskansliet som haft i uppdrag att granska i vilken utsträckning *tvåspråkighet* (dvs. kunskaper i såväl svenska som i minoritetsspråk som används i Sverige) f. n. ges ett *meritvärde vid anställning eller annan offentlig tjänst samt vid antagning till högre utbildning*. I uppdraget har också ingått att överväga åtgärder som kan leda till att tvåspråkig personal i ökad utsträckning anställs i offentlig tjänst, bl. a. genom att tillmäta tvåspråkighet ett värde vid antagning till viss högre utbildning. Resultatet av kartläggningen har redovisats i en rapport *Tvåspråkighet som merit vid anställning och utbildning* (Ds A 1982:9).

Arbetsgruppen anser att *särskilda studievägar för tvåspråkiga* och förtur till antagning för dem som är tvåspråkiga bör prövas för att öka tillgången till tvåspråkig personal med högskoleutbildning. En särskild satsning menar gruppen bör i första hand ske på vårdyrken och socialt inriktade yrken. Insatserna bör avse finska språket och något eller några andra språk. Regeringen har också den 21 april 1983 uppdragit åt UHÅ att utreda förutsättningar för att få till stånd sådan högskoleutbildning.

SÖ har även haft i uppdrag att närmare pröva *hur utbildning av tvåspråkig personal för vårdområdet kan ske inom gymnasieskolan*. I en rapport som avlämnades våren 1982 föreslog SÖ försöksverksamhet med en studieförberedande kurs med vårdinriktning för tvåspråkiga. Vidare lade SÖ fram förslag om försöksverksamhet med särskild rekrytering till vårdlinjens grenar och varianter samt sociala servicelinjen. Förslagen omfattade också utbildning av tvåspråkig personal i verksamheter för barn och ungdomar. SÖ anser att även i specialkurser som har nära anknytning till vårdlinjen och sociala servicelinjen borde ges möjlighet till utbildning för tvåspråkiga.

I prop. 1982/83:100, bilaga 12, föreslås en försöksverksamhet redan fr. o. m. budgetåret 1983/84, med ovannämnda studieförberedande kurs för tvåspråkiga.

Den ökande andelen elever med annat hemspråk än svenska samt ökade inslag av undervisning på hemspråk i gymnasieskolan kommer att ställa nya krav på läromedel. Delvis sammanfaller dessa behov med läromedelsbehoven för grundskolans studiehandledning t. ex. behovet av lexikon och terminologiska ordlistor delvis även med behoven inom olika former av vuxenutbildning. Det är synnerligen angeläget att man vid planeringen av fortsatt läromedelsutveckling på olika språk och för olika utbildningar ser på gymnasieskolans behov i detta större sammanhang. När det gäller läromedel för de finskspråkiga utbildningarna behöver också samarbetet med Finland utökas.

1.5 Invandrare i vuxenutbildningen

Undervisning i svenska som främmande språk

Deltagare med invandrarbakgrund finns i nästan alla former av vuxenutbildning. Den utbildning som de flesta vuxna invandrare först kommer i kontakt med är *undervisning i svenska som främmande språk*.

Tidigare har undervisningen i svenska för vuxna invandrare i studieförbundens regi haft stor omfattning. Medan denna undervisning nu fått mindre volym, har motsvarande undervisning inom arbetsmarknadsutbildningen (AMU) och den kommunala vuxenutbildningen (komvux) ökat.

Kommittén för översyn av svenskundervisningen m. m. för invandrare (SFI-kommittén) sammanfattar i sitt betänkande Svenskundervisning för vuxna invandrare (SOU 1981:86) nuläget när det gäller svenskundervisning för invandrare enligt följande:

”Grundläggande undervisning i svenska språket med samhällsorientering anordnas genom studieförbunden, i samband med arbetsmarknadsutbildning (AMU), vid arbetsmarknadsstyrelsens (AMS) mottagningsföreläggningar för flyktingar, vid vissa folkhögskolor och inom högskolan. Inom kommunens utbildningsväsende anordnas stödundervisning i svenska för invandrarelever i grundskolan och gymnasieskolan. Inom den kommunala vuxenutbildningen (komvux) anordnas också viss stödundervisning i svenska för invandrare. För invandrare som saknar grundläggande färdigheter i läsning, skrivning och matematik anordnar kommunerna grundutbildning för vuxna (grundvux).

Utöver de nu nämnda formerna av svenskundervisning förekommer vissa kurser med specialinriktning mot särskilda grupper samt kurser i svenska vid utländska universitet och organisationer.

Svenskundervisningen för invandrare har varierande inriktning, uppläggning och finansiering beroende på om det är fråga om anställda invandrare, invandrare som omfattas av arbetsmarknadspolitiska åtgärder, flyktingar, högskolestuderande eller övriga.

Genom att det sålunda saknas en enhetlig ram för svenskundervisningen har också frågor som lärarkompetens och studiestöd kommit att behandlas på skilda sätt, beroende på vilken utbildningsanordnare som ansvarar för undervisningen.”

Det rör sig alltså om mycket skiftande utbildningsformer när vi talar om undervisning i svenska för vuxna invandrare. Bakom de olika organisationsmodellerna ryms dessutom olikheter i fråga om mål, innehåll och metoder. Detta medför också att läromedelsbehoven skiftar i de olika utbildningarna. Av sitt kartläggningsarbete drar SFI-kommittén nedanstående slutsatser om undervisningen. Flera av dessa slutsatser medför också läromedelskonsekvenser.

- Färdigheter i svenska och kunskaper om samhälle och arbetsliv spelar en betydande roll för invandrarernas levandeförhållanden.
- Med nuvarande svenskundervisningssystem nås inte alla grupper.
- Genom att deltagarunderlaget är splittrat på många utbildningsanordnare i samma kommun blir studiegrupperna ofta små och heterogent sammansatta. Gruppindelning efter förkunskaper, modersmål etc. är mycket svår att genomföra. Detta påverkar undervisningens resultat.
- Genom att ett gemensamt mål för svenskundervisningen saknas finns ingen anpassning av svenskundervisningen till övrig vuxenutbildning.
- Invandrare som önskar fortsätta sina svenskstudier efter nybörjarundervisningen har svårt att göra detta eftersom påbyggnadskurser i svenska som främmande språk nästan helt saknas.
- Innehållet i och omfattningen av den svenskundervisning som en invandrare kan få hos olika anordnare varierar. Detta medför bl. a. att olika utbildningsanordnare också behöver olika läromedel.
- Svenskundervisningen för invandrare är innehålls- och metodmässigt helt skild från svenska som modersmål. I prop. 1980/81:203 om läroplan för den kommunala vuxenutbildningen jämförs för första gången ämnet svenska som främmande

språk med andra undervisningsämnen. Enligt Lvux 82 kan numera också invandrare i stället för att följa den reguljära undervisningen i ämnet svenska i grundskolkurs delta i svenska som främmande språk.

- Den totala kostnaden för svenskundervisning för invandrare beräknades budgetåret 1979/80 till ca 490 Mkr. Hälften av denna kostnad avsåg utbildningskostnader medan ca hälften studiestöd i form av lön eller utbildningsbidrag.

Även om alltså undervisningen av vuxna invandrare i svenska som främmande språk försiggår inom olika organisatoriska former finns vissa gemensamma problem som bl. a. hänger samman med gruppernas sammansättning. I varje grupp kan finnas kursdeltagare som representerar många olika förstaspråk. Lärarna saknar ofta kännedom om de speciella svårigheter elever med ett visst modersmål kan få vid svenskinläringen. Få lärare har hittills fått utbildning eller fortbildning i svenska som främmande språk. Detta medför självfallet stora krav på läromedlen – inte minst på lärarhandledningarna.

När det gäller läromedel på nybörjarnivå för vuxna i svenska som främmande språk finns ganska många parallella läromedel. Detta medför att upplagorna i allmänhet blir mycket små. Trots detta sker det alltså en nytgivning och en pedagogisk utveckling inom denna undervisning som också medför kvalitativt bättre läromedel.

Inom undervisningen i svenska som främmande språk på högre färdighetsnivåer finns betydande pedagogiska svårigheter som bl. a. beror på att undervisningen ofta blir sporadisk, någon timme per vecka. För den fördjupade undervisningen i svenska på dessa nivåer är också behovet av diagnostiserande material stort. Även metodiken är outvecklad.

Undervisning i och på hemspråk

Vuxna invandrare har möjlighet att *studera hemspråk inom studieförbundens cirkelverksamhet*. Studiematerial till sådana cirklar hämtas huvudsakligen från ursprungsländerna. I några fall har material utvecklats i Sverige och producerats med statligt produktionsstöd.

Inom komvux finns enligt läroplanen Lvux 82 möjlighet att anordna *grundskolkurser i hemspråk*. När det gäller gymnasieskolkurser i olika hemspråk, var komvux-utredningen (SOU 1982:29) visserligen positiv men avstod av resursskäl att föreslå sådana och i prop. 1982/83:2 fastslogs att sådana kurser inte skall inrättas.

Undervisning på olika invandrarspråk, framför allt finska, förekommer i viss utsträckning inom AMU och inom komvux. Komvux-utredningen föreslog att försöksverksamheten med undervisning på invandrarspråk i gymnasieskolkurser och särskilda yrkesinriktade kurser skulle få fortsätta efter SÖ:s medgivande i varje särskilt fall. När det gäller grundskolkurser på invandrarspråk inom komvux har SÖ rätt att medge försöksverksamhet även på andra språk än finska. Enligt Lvux 82 bör invandrare, som önskar det, om möjligt få *stödundervisning på sitt hemspråk*.

För dessa i många fall helt nya utbildningar behövs läromedel. Av SÖ:s utvärderingsrapport från försöksverksamheten med undervisning på finska inom komvux läsåret 1981/82 (SÖ 1982) framgår att det är förenat med svårigheter att använda läromedel från Finland, eftersom sådana läromedel är

mer "faktasäckade" än motsvarande svenska läromedel. Men det är inte tillräckligt utrett i vad mån man inom vuxenutbildningen kan använda läromedel från ursprungsländerna. Troligen kan sådana material användas i vissa utbildningar. När det gäller material som behöver utvecklas och produceras i Sverige kan antagligen samma material ofta användas även inom gymnasieskolan.

Andelen invandrare inom AMU:s och komvux kurser på svenska ökar också. Antingen dessa kursdeltagare behöver stödundervisning på svenska eller hemspråk eller de inte är i direkt behov av stödundervisning, har de stor användning för lexikon och terminologiska ordlistor. Kravet på t. ex. korrekt yrkesterminologi i sådana hjälpmedel måste ställas högt. SKU återkommer till lexikonfrågan i kapitel 8.

Grundutbildning för vuxna

Omfattningen av grundutbildningen för vuxna (grundvux) har ökat kraftigt under de senaste åren. Den 1 mars 1982 deltog 6 437 kursdeltagare med annat hemspråk än svenska i grundvux och dessa utgjorde 63 % av det totala antalet kursdeltagare. Dessutom bedrivs inom AMU grundutbildning för vuxna zigenare.

Inom grundvux har också andelen kursdeltagare som *lär sig läsa på hemspråket* ökat. En stor del av dessa vuxna har mycket goda färdigheter i hemspråket varför man inte har samma behov av allmän övning av språkfärdigheterna jämsides med själva läsinlärningen som man har på grundskolans lågstadium. Däremot är läromedelsproblemen även här stora. De vuxna får ofta utnyttja läsinlärningsmaterial avsett för barn, vilket inte gynnar motivationen. Inom SÖ har man påbörjat utveckling av material och metoder för grundvux på några hemspråk, men mycket återstår att göra bl. a. när det gäller alfabetisering på språk, där annat än latinskt alfabet används.

De flesta vuxna invandrare i grundvux får *lära sig läsa på svenska*. För många kursdeltagare gäller att deras färdigheter i svenska inte är tillräckligt goda, ordförrådet är relativt litet. Ibland utnyttjas en metod där en svensk-lärare och en hemspråklärare samarbetar. Hemspråkläraren förklarar ord och sammanhang som eleven kommer att möta i läsinlärningen på svenska. Hemspråkläraren kan också parallellt med att eleven lär sig läsa på svenska ge undervisning i matematik, naturorienterade ämnen och samhällsorienterade ämnen på hemspråket. Den svenska läraren ger dels muntlig undervisning i svenska som främmande språk, dels läsundervisning på svenska.

Också vid läsinlärning på svenska för vuxna kan det vara problem med att utnyttja läromedel producerade för barn. Många lärare utnyttjar LTG-metodik, vilket delvis eliminerar behovet av förproducerade elementära läsläror. Men så fort eleverna börjar kunna läsa finns behovet av texter på en mycket enkel svenska och med ett innehåll som är anpassat till vuxna.

Ett speciellt metodiskt problem inom grundutbildningen utgör den *undervisning i svenska som främmande språk* för sådana kursdeltagare med begränsad svenskfärdighet som får läs- och skrivundervisning på hemspråket. Man försöker här undvika att störa läsinlärningen på hemspråket med en samtidig inlärning av ett annat skriftsystem. Därför vill man ge helt muntlig undervisning. Tyvärr saknas stöd för en sådan undervisning i lärarhandled-

ningar och andra läromedel och den muntliga undervisningen blir ofta ganska osystematisk.

Hittills har man endast i begränsad utsträckning samarbetat med ursprungsländerna och övriga mottagarländer när det gäller metod- och materialutveckling. Enligt SKU:s bedömning borde ett sådant internationellt samarbete när det gäller läromedelsutvecklingen inom grundvux kunna leda till både billigare och kvalitativt bättre läromedel för flera av de i Sverige aktuella språken. I kapitel 8 återkommer SKU med förslag som gäller ökade kontakter med utlandet när det gäller läromedel på olika språk.

1.6 Samhällsorientering och studie- och yrkesorientering (syö)

Inom all invandrarundervisning förekommer samhällsorienterande undervisning. I vuxenundervisningen har det varit vanligt att visst samhällsorienterande stoff arbetas in i undervisningen och läromedlen i svenska som främmande språk. Detta medför ibland att de samhällsorienterande avsnitten präglas av stark förenkling. Om det skall bli möjligt att uppnå invandrapolitikens jämlikhetsmål, behöver den samhällsorienterande undervisningen ha hög kvalitet.

Om undervisningen sker på invandrarnas eget språk ökar möjligheterna till en mer mångsidig samhällsorientering. Dock stöter man då på problemet att anskaffa läromedel. I utlandet producerade läromedel duger inte som grund för undervisning om specifikt svenska förhållanden. Sådana läromedel måste utarbetas för alla åldersstadier i Sverige.

Även inom syön för invandrare, både i ungdomsskolan och olika former av vuxenundervisning, behövs särskilda material. Sådana kan i viss utsträckning produceras på svenska, men för många invandrargrupper behövs också material på hemspråk. Speciellt viktig är syön för de elever som kommer till Sverige under grundskolans högstadium och för sådana elever och kursdeltagare som har bristande skolutbildning från ursprungsländerna. Samma gäller naturligtvis också de elever i gymnasieskolan som på grund av bristande språkkunskaper avbryter sina studier. I denna syöverksamhet medverkar i många kommuner hemspråklärare. Dessa har stort behov av handledningsmaterial, eftersom de i allmänhet saknar utbildning för uppgiften. Också svenskspråkig syöpersonal behöver material, som gör dem bättre rustade att hjälpa invandrareleverna.

1.7 Handikappade invandrarbarn och vuxna i olika utbildningar

Handikappade invandrare finns i olika utbildningar men det är svårt att få fram uppgifter om elevantal. Likaså finns få statistiska uppgifter överhuvudtaget om förekomsten av handikapp bland invandrare. Statens handikappråd och SIV genomförde under 1979–1980 en undersökning för vilken redogörs i rapporten Handikappade invandrarbarns situation, en undersökning (SIV 1981) där ett av syftena var att göra en inventering av förekomsten av handi-

kapp hos invandrarbarn. Även denna undersökning visar att det statistiska underlaget behöver förbättras.

Inom SÖ har under ett antal år genomförts utvecklingsarbete rörande handikapp inom folkbildningsområdet. I rapporten *Vuxna handikappade invandrares behov av studier*, (Institutionen för praktisk pedagogik vid Göteborgs universitet, rapport nr 115, 1982), konstateras också att statistik saknas när det gäller andelen invandrare med handikapp.

SIV:s undersökning bland handikappade invandrarbarn ger vissa belägg för att handikapp bland invandrare kanske diagnostiseras som svårare än motsvarande handikapp bland svenskar. Detta kan ha att göra med att handikapp är ett relativt begrepp, dvs. att faktorer i omgivningen och olika aktiviteters utformning har en avgörande betydelse för hur stora hinder olika funktionsnedsättningar kan innebära. *Handikappade invandrare med språk- och kulturbarriärer påverkas av fler faktorer än vad en svensk handikappad gör*. Mot bakgrund av de undersökningar som finns kan man konstatera, att kombinationen invandrarskap-handikapp skapar problem som ställer stora krav på samhällets stödåtgärder. Det är t. ex. fortfarande vanligt att de handikappade invandrarbarnen i första hand betraktas som handikappade, och därmed får behandling för sitt handikapp, men att de inte får stöd för det egna språket och den kulturella identiteten.

SKU har inte haft möjlighet att undersöka läromedelsbehovet för olika handikappgrupper, men de kontakter SKU haft med företrädare för olika utbildningar tyder på att inom detta område finns betydande läromedelsbrister. Detta visar erfarenheterna från ett lokalt utvecklingsarbete med hemspråksundervisning för döva och gravt hörselskadade barn som pågår vid Manillaskolan. Här har man också i samverkan med rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel för döva och hörselskadade (RPH-HÖR) påbörjat ett utvecklingsarbete kring läromedel om ursprungskulturerna för döva invandrarbarn.

När det gäller andra handikappgrupper i grundskolan vet vi inte mycket om omfattningen av och innehållet i den hemspråksundervisning som förekommer. Hemspråkslärarna saknar utbildning för undervisningen av handikappade. Lärare och övrig personal som kommer i kontakt med handikappade invandrarelever saknar kunskap om elevernas bakgrund och t. ex. olika kulturers syn på handikapp och sjukdom. Här föreligger ett stort behov av material men också av forskning och utbildning som riktar sig till föräldrar, behandlingspersonal och lärare.

Handikappade vuxenstuderande finns inom komvux, AMU och folkbildningen. Samtliga studieförbund och flertalet folkhögskolor bedriver verksamhet bland handikappade. Men andelen invandrare i dessa utbildningar är liten. Den sociala isolering, som många upplever till följd av sitt handikapp ökar, om den handikappade samtidigt är invandrare, och hindrar invandrade handikappade att ta del i olika studie- och kulturaktiviteter. Många ställs också utanför produktionen och det politiska livet, då de inte får stöd och stimulans att utvecklas i det sociala livet.

SIL samlade i januari 1983 företrädare för de fyra rikscentralerna för pedagogiska hjälpmedel för handikappade (RPH), SÖ m. fl. till överläggningar kring handikappade invandrarelevers läromedelsbehov. Det framkom att centralerna är beredda att medverka vid utveckling av läromedel för handi-

kappade invandrarelever men också att efterfrågan hittills varit synnerligen begränsad. Som ett resultat av överläggningarna beslöt SIL att under 1983/84 starta ett utvecklingsprojekt i samarbete med RPH. Under det första året skall man inrikta sig på invandrarelever på sarskolnivå och undersöka hur man kan stödja dessa elevers utveckling när det gäller den egna kulturella identiteten. SIL bedömer det angeläget, att det jämsides med olika kartläggningsprojekt kommer igång mer försöksverksamhet både när det gäller metodutveckling och eventuell materialproduktion.

I SKU:s huvudbetänkande redogörs för hur utredningen ser på handikappade invandrades behov av studier och vilka insatser som behövs för att dessa på ett jämlikt sätt skall få samma valfrihet, när det gäller att behålla och vidareutveckla sitt modersmål och sin kultur, som andra invandrare. I kapitel 3 i förevarande betänkande redogörs för SKU:s bedömning av de handikappade invandrarelevernas läromedelsbehov. De förslag om förbättringar som SKU lägger fram när det gäller läromedelsförsörjningen, omfattar även läromedel för handikappade invandrarelever.

1.8 Interkulturell undervisning

De allra flesta elever med annat hemspråk än svenska och med annan kulturbakgrund finns i den vanliga svenskspråkiga undervisningen. Av tidigare avsnitt framgår t. ex. att stödundervisning i svenska i grundskolan anordnades läsåret 1982/83 i 265 av landets 279 kommuner. Även om majoriteten av invandrareleverna finns i de tre storstadsregionerna finns invandrarelever spridda i hela landet. Andelen invandrarelever i gymnasieskolan och olika former av vuxenutbildning från grundvux till universitetsstudier ökar. I SKU:s huvudbetänkande redogörs för denna nya situation och vilka konsekvenser detta för med sig för all utbildning. I förevarande betänkande finns anledning att stanna inför konsekvenserna på läromedelsområdet.

Hittills har den nya mångkulturella situationen inte avspeglat sig i läromedlen. Det finns visserligen en omfattande utgivning av faktaböcker och skönlitteratur om invandrare och minoriteter och om deras ursprungsländer, men i de läromedel som används för undervisning i olika ämnen finns mycket litet som anknyter till de ändrade utgångspunkterna för undervisningen. Fortfarande presenteras t. ex. i grundskolans läromedel i geografi länder från vilka många elever härstammar som "främmande" länder. I antologier och läseböcker finns sällan texter för lästräning och upplevelseläsning av invandrarförfattare eller ur litteratur från invandrarelevernas ursprungsländer. Läromedlen i religionskunskap, historia och samhällskunskap har i mycket begränsad omfattning utvecklats så, att de utgår från ett interkulturellt perspektiv. Även läromedel för t. ex. samlevnadsundervisning och sjukvårdsutbildning som tar upp invandrarfrågor gör detta oftast ur ett "svenskt" perspektiv.

Inom detta område efterlyser SKU utvecklingsarbete. Det finns erfarenheter från andra länder som kan utgöra grund för sådant arbete. I t. ex. Kanada har utbildningsmyndigheterna utarbetat kriterier för hur läromedel, som används vid undervisningen i skolorna i Ontario, skall utformas för att motsvara behoven vid en interkulturell undervisning. En sammanfattning av

dessas kriterier finns i publikationen *Race, Religion, and Culture in Ontario School Materials. Suggestions for Authors and Publishers*, Ministry of Education, Ontario (ISBN 0-7743-5161-6 80-092). Här behandlas hur läromedlen skall utformas utifrån följande grundprinciper:

1. Läromedel bör bidra till en känsla av egenvärde hos alla elever.
2. Läromedel bör fullständigt och korrekt återge verkligheten i Kanadas etniska, religiösa och kulturella mångfald.
3. Läromedel bör främja ömsesidig medvetenhet, förståelse och uppskattning mellan alla etniska, religiösa och kulturella grupper i det kanadensiska samhället.
4. Läromedel bör spegla det universella i all mänsklig erfarenhet och alla människors och samhällets beroende av varandra.

Man har utformat anvisningar för författare, utgivare och illustratörer inom följande områden:

- språkbruk
- val av illustrationer
- utgångspunkter för hur skilda teman skall behandlas

Häftet innehåller även en checklista för utvärdering av läromedel utifrån etniska, religiösa och kulturella aspekter.

Även i England finns flera intressanta försök med utveckling av undervisningen i interkulturell riktning. Inom ACER-projektet (Afro-Caribbean Education Resource Project) som bedrivs av Center for Learning Resources i London arbetar man med att ge svarta barn och ungdomar en positiv bild av sig själva men också med att ge både svarta och vita barn och ungdomar kännedom om varandra och med att ge sådana insikter att man inte nedvärderar någons erfarenheter och traditioner. I de läromedel som projektet utarbetat t. ex. studiematerialet *OURSELVES* avsedd för undervisningen på mellanstadiet och *Images and Reflections* som är avsedd för lärare, föräldrar och ungdomar (båda materialen kan beställas från ACER Project, 275 Kennington Lane, London SE 11 5QZ), har man vidgat begreppen multikulturell och multikulturell undervisning till att avse alla barn och inte som så ofta tidigare endast etniska minoriteters barn.

Inom läromedels- och läroplansutvecklingen arbetar projektet också med att försöka få ett interkulturellt perspektiv i undervisningen i olika ämnen som matematik, naturorienterade ämnen, språk, bild, drama, historia likaväl som i den samhällsorienterade undervisningen.

SKU föreslår i kapitel 8 i förevarande betänkande att rikscentralen för läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen även bör medverka vid informationen om hur det interkulturella perspektivet på undervisningen bör komma till uttryck i olika läromedel samt ha möjlighet att ta initiativ till utvecklingsarbete i sådant syfte.

2 Föräldrar, lärare, övrig personal samt invandrar- och föräldraföreningar

2.1 Föräldrarnas betydelse för barnens språk- och kulturutveckling

Föräldrarnas möjligheter att stödja sina barns språk- och begreppsutveckling i förskoleåldern och långt upp i skolåldern har en avgörande betydelse, för hur förskolan och skolan skall lyckas med att ge barn med minoritetsspråk en reell valmöjlighet till tvåspråkighet som vuxna.

För närvarande saknas i stor utsträckning planmässiga kontakter mellan skolan och invandrarföräldrarna. Många skolor har utarbetat rutiner för introduktionen av nyanlända invandrarelever, men erfarenheter visar att behovet av kontinuerliga kontakter med skolan finns kvar lång tid framöver.

Utredningen om språkminoriteter i förskoleåldern föreslår en rad insatser för att förbättra föräldrarnas möjligheter att stödja sina barn. Man föreslår bl. a. utökad information till invandrarföräldrar i frågor som rör språk- och begreppsutveckling, modersmålets betydelse, värderingar och normer i det svenska samhället samt förskolans och skolans målsättning. Man föreslår vidare att individuella program för barnens hemspråksstöd skall göras upp i samråd mellan föräldrarna och samhällsinstitutionerna.

I SKU:s huvudbetänkande ger vi synpunkter på samverkan mellan olika myndigheter och med föräldrar, så att föräldrarna även under skoltiden skall kunna fortsätta att stödja barnens utveckling med en positiv förankring i bägge kulturerna.

2.2 Invandrar-, minoritets- och föräldraföreningarnas kulturstödjande insatser för barnen

Språk- och kulturtillägnande sker i sociala och kulturella sammanhang inom och utom det egna hemmet. Släkt- och vänkretsen är därvid en viktig tillgång. Särskilt de som har litet umgänge med andra som talar deras eget språk och har samma kulturbakgrund behöver få stöd och stimulans av samhället genom ett fritids- och kulturutbud på detta språk. För fostran av barnen är sådana kontaktmöjligheter utanför familjen av största betydelse.

Utredningen om språkminoriteter i förskoleåldern (SOU 1982:43) föreslår därför förbättringar när det gäller språk- och kulturstöd för de barn i åldrarna 0–6 år som inte har plats i förskolan. Bl. a. vill man att även dessa barn skall få

hemspråksstöd i olika former av kultur- och fritidsverksamhet.

Man föreslår vidare att KUR och statens ungdomsråd får i uppdrag att tillsammans med andra myndigheter och organisationer göra en översyn av bidragen till hemspråksstödjande verksamhet utanför förskolan. Likaså att man utvecklar ledarutbildning för invandrar- och minoritetsgrupper inom ramen för folkhögskolornas fritids- och ungdomsledarutbildning.

SKU har i kontakter med invandrarorganisationer och med representanter för föräldraföreningar och riksförbundet Hem och Skola (RHS) diskuterat fritidsaktiviteter på modersmålet. Redan nu bedrivs bland många grupper medvetet hemspråksstödjande verksamhet bland barn och ungdomar i form av s. k. eftermiddags/lördags/söndagsskolor, idrotts- och kulturaktiviteter samt läger och koloniverksamhet. Men det är stora problem med att organisera denna typ av verksamhet bl. a. föreligger brist på utbildade ledare och lämpligt material. I SKU:s huvudbetänkande redogörs närmare för den s. k. lördagsverksamheten och de grekiska reselärarnas verksamhet samt diskuteras vikten av utökade möjligheter till minoritetsorienterade aktiviteter utanför skolans hemspråksundervisning.

RHS har som sin uppgift att stödja föräldrar till skolbarn och verka för förbättrad kontakt mellan hemmen och skolan. Man har även på sitt program att man skall verka för att övergången mellan förskolan och skolan underlättas. Förbundet har sedan början av 70-talet försökt informera de svenska föräldrarna i invandrarfrågor och också försökt verka för att invandrarföräldrarna engagerar sig i sina barns skolgång och i kontaktverksamheten i den egna klassen och i den lokala föreningen. Under de senaste åren har skett en anslutning av 30-talet finska hem- och skolaföreningar till förbundet. Tillsammans med SIV har man försökt kartlägga förekomsten av andra föräldraföreningar som arbetar med föräldra- och undervisningsfrågor. I samarbete med SÖ har RHS utarbetat ett informations- och diskussionsmaterial om den svenska skolan för föräldrar som har sin egen skolgång i annat land, Våra barn och skolan (RHS/SÖ 1982). Materialet kan även användas som läromedel vid undervisning av vuxna invandrare samt vid lärarutbildning och fortbildning av skolpersonal.

Olika föräldraorganisationers aktiviteter för att åstadkomma kontakt mellan skilda grupper i det svenska samhället kan verksamt bidra till ett mångkulturellt samhälle, där det sker utbyte av idéer och impulser. När det gäller dessa organisationers behov av utbildnings- och informationsmaterial i invandrar- och skolfrågor anser SKU att samma möjligheter till statligt stöd bör gälla för sådana material, som för material till skolan och den statliga och kommunala vuxenutbildningen. Därför föreslår också SKU i kapitel 8 att i den mån så inte redan är fallet, bör samhällets service och stödåtgärder utvidgas till att omfatta även sådant material som behövs i invandrar- och föräldraföreningarnas utbildnings- och kulturaktiviteter.

2.3 Lärare och övrig personal i förskola, skola och vuxenutbildning m. m.

Många olika personalkategorier är engagerade i samhällets insatser för att ge språk- och kulturstöd till föräldrar och invandrar- och minoritetsbarn i för-

skoleåldern. En första viktig kontakt sker ofta redan på mödra- och barnavårdscentralerna. Inte minst betydelsefulla är dessa kontakter när det gäller barn med särskilda behov och handikappade invandrabarn. För dessa kommer också behandlingspersonalen in som en viktig kontakt. I förskolan, skolan och fritidsverksamheten finns lärarna, fritidsledarna och övrig personal som på olika sätt skall stödja barnen och ungdomarna i deras utveckling. Många vuxna invandrare deltar i olika former av utbildning och kommer där i kontakt med lärare, studie- och yrkesvägledare m. fl. personalkategorier. Samtliga uppräknade kategorier behöver utbildning för att på bästa sätt kunna stödja invandrarna och minoritetsmedlemmarna i deras strävanden att behålla och vidareutveckla sina språk och kulturer i det svenska samhället. De behöver också utbildning i att ge svenskt språkstöd och/eller tydliggöra den svenska kulturen i förhållande till minoritetskulturerna.

De läromedel i invandrankunskap, språkutveckling, kulturbakgrund m. m. som används vid utbildning av personal som skall undervisa invandrar-elever kan ofta användas inom olika utbildningar. För närvarande finns ingen samlad information om vilka material som används i olika utbildningar. Detta kan medföra att man, eftersom man inte känner till att motsvarande material finns inom en annan utbildning, sätter i gång att utveckla "nytt" material.

SKU föreslår i kapitel 8 olika åtgärder för samordning av läromedelsfrågorna bl. a. att samordningen även skall gälla sådana personalutbildningsmaterial som används för att ge insikt i frågor som rör vårt mångkulturella samhälle.

3 Läromedel

3.1 Läromedlens roll i invandrar- och minoritetsundervisningen

Läromedel kan definieras på olika sätt. I läroplan för grundskolan Lgr 80 används en mycket vid definition. "Läromedel är sådant som lärare och elever kommer överens om att använda för att nå uppställda mål". Denna definition innebär att i princip alla slags informationskällor i samhället, inte bara den traditionella läroboken, kan användas som läromedel.

SKU har avgränsat sitt arbete till i första hand sådana läromedel som är producerade för undervisning. Barn- och ungdomsböcker, facklitteratur, tidningar och tidskrifter är dock också viktiga läromedel i invandrar- och minoritetsundervisningen. Därför har SKU bl. a. då det gäller den lokala läromedelsorganisationen även belyst problem som rör litteraturförsörjningen och biblioteken.

För undervisning om den egna kulturen behövs förutom AV-material såsom bilder, filmer, tv-program, ljudinspelningar även ett utbud av kulturprogram som teater, dans, musik och utställningar. SKU har inte haft möjlighet att närmare behandla frågor kring behovet av kulturprogram. I SKU:s huvudbetänkande redogörs för vissa andra kulturstödande insatser, t. ex. grekiska reselärares verksamhet.

Läromedel har olika stor betydelse i olika utbildningar och detta gäller speciellt sådana läromedel, som är direkt producerade för att användas i undervisningen. Ju säkrare en lärare är i sin undervisningssituation t. ex. om målen för undervisningen desto friare kan valet av hjälpmedel bli. Tillgången på informationskällor i samhället är en annan viktig faktor som styr valet av hjälpmedel för undervisningen. Många invandrarlärare är oerfarna och saknar ofta lärarutbildning. Dessa lärare blir särskilt beroende av läromedlen. Bristen på andra informationskällor på olika språk i samhället gör hemspråklärarna än mer beroende av förproducerade läromedel. Ytterligare faktorer som styr användningen av läromedel är bristen på naturlig språkstimulans när det gäller hemspråksundervisningen, de heterogena undervisningsgrupperna, bristande kontinuitet för undervisningen i ämnen som förekommer som enstaka veckotimmar. För vissa språk gäller dessutom att bristen på material medför att de få material som finns måste fylla flera behov.

Slutsatsen av ovanstående blir att läromedlen spelar en särskilt viktig roll i invandrar- och minoritetsundervisningen.

3.2 Behovet av läromedel

Ett stort antal analyser av invandrar- och minoritetsundervisningens läromedelsbehov inom olika utbildningsformer och för olika minoritetsgrupper har genomförts under de senaste tio åren. En del har varit ambitiösa enkät- och intervjuundersökningar, andra kan betraktas som enklare översikter av behovet. Fortfarande saknas dock för de flesta utbildningar som berör invandrare och språkliga minoriteter behovsanalyser som innehåller ett grundligt studium av undervisningssituationen och där undervisningens utformning ställs i relation till läroplaner och mål. Lärare som är osäkra på målen för undervisningen och som kanske har bristande kännedom om läromedlens användning vet ibland inte vilka hjälpmedel de skulle behöva. Här behövs både utbildning och fortbildning men i många fall också forsknings- och utvecklingsarbete om undervisningsprocessen.

Bland genomförda undersökningar om läromedelsbehov kan nämnas:

- Projektet *Läromedelsutveckling i samiska* SÖ. Vid projektets start gjordes en utförlig teoretisk analys (1972). Den har senare följts upp med enkätundersökningar till lärare i samiska. Rapporten Dokumentation och utvärdering av samisk läromedelsutveckling (SÖ 1982) innehåller en aktuell genomgång.
- Projektet *Läromedel för invandrare, grundskolan (LIG)* SÖ. Enkätundersökningar om läromedelsbehovet för hemspråksundervisning och undervisning i svenska som främmande språk (1975, 1976 och 1979).
- Projektet *Läromedels- och metodutveckling inom vuxenutbildningen (LÄRVUX)* SÖ. Vid projektets start genomfördes en behovsanalys i form av en konferens med lärare och utbildningsanordnare. Senare har enkätundersökningar och intervjuer genomförts för skilda utbildningar.
- *SIL*. Inför *SIL*:s utarbetande av långtidsbudget inför anslagsframställningen för budgetåret 1978/79 anordnades konferenser med SÖ:s skolkonsulenter m. fl. Resultatet sammanfattades i långtidsbudgeten 1978.
- Projektet *Läromedelsutveckling för grundutbildning av vuxna (LÄRVUX)* SÖ. En större enkät- och intervjuundersökning om läromedelsbehovet har genomförts 1980. Undersökningen ligger till grund för prioriteringar inom projektet.
- Projektet *Läromedel för invandrare i grund- och gymnasieskolan (LI)* SÖ. En intervjuundersökning om läromedelsbehovet i hemspråksklasser och sammansatta klasser genomfördes tillsammans med Stockholms kommun (1981).
- Projektet *Utveckling av lexikon, ordböcker för invandrarundervisning m. m. (LEXIN)* SÖ, SIV, SIL. Flera behovsanalyser har genomförts, en i form av enkät till lärare.
- Projektet *Läromedel för hemspråk (LÄRHEM)* SÖ. Undersökning om de assyriska och syrianska elevernas läromedelsbehov 1981 samt i samarbete med SIL ett försök till kartläggning av behovet av läromedel för undervisningen i orienteringsämnen på mellanstadiet i hemspråksklasser.
- *KUR*. En inventering av behovet av litteratur på invandrarspråk som delvis ligger till grund för ett *handlingsprogram om litteraturförsörjningen*

för barn med minoritetsspråk som hemspråk, (KUR 1980).

- *SoS*. Enkätundersökning om behov av och tillgång till förskolelitteratur på invandrarpråk (1980).
- *Utbildningsradion* (UR). Undersökning av behovet av radio- och tv-program för undervisning i svenska för vuxna invandrare (1982).
- *Göteborgs universitet*. Inom ramen för SÖ:s utvärdering av försöksverksamheten med jämkade timplaner m. m. för hemspråksundervisning på grundskolans låg- och mellanstadier genomförde SPRINS-gruppen en delstudie, Invandrarundervisningen och läromedlen, (SPRINS-Rapport 11, 1982).
- *SIV*. En utredning om behovet av talkassetter på vissa minoritetsspråk. Rapporten De boklösa barnen, (SIV 1982).
- *SIL*. Undersökning av de kurdisktalande elevernas läromedelsbehov 1982/83. Inventering av läromedelsbehoven för tigrinjatalande (1983).

I rapporten Minoritetsspråks- och invandrarundervisningens läromedelsförsörjning (SÖ 1981) redogörs utförligt för läromedelsbehovet för olika utbildningsformer. Vi återger i bilaga 2 de tabellsammanställningar över läromedelsbehoven som finns på sidorna 19–24 i denna rapport. I stort sett överensstämmer bedömningarna i rapporten med SKU:s bedömning av det totala läromedelsbehovet, dock med de tillägg som behöver göras, genom att det för vissa utbildningar har kommit nya läroplaner och genom de nya målgrupperna som vi redogör för i kapitlen 1 och 2. Eftersom det inte hunnit utvecklas eller produceras läromedel som motsvarar de behov som dessa förändringar medför, redogörs för dessa behov i nedanstående avsnitt.

3.3 Bristen på läromedel

”Jag har inga läromedel” är ett vanligt påstående från lärare. Vad betyder detta? Saknas läromedel helt? Är tillgängliga läromedel olämpliga? Är det svårt att köpa in dem eller saknas det medel för inköp? Antyder frågan ett utbildningsbehov för läraren? Sådana frågor är viktiga att analysera när man undersöker läromedelsbehovet för en viss typ av utbildning. För invandrar- och minoritetsundervisningens del kan upplevda och verkliga behov inom läromedelsområdet karakteriseras under följande rubriker:

□ *Kvantitativ brist*

Läromedel saknas helt eller delvis. Ofta är det brist på ekonomiska resurser som ligger bakom. Ibland är det också bristande framförhållning t. ex. att undervisningsgrupperna förändras, elevernas språkfärdighetsnivå i hemspråket och i svenska skiftar, nya invandrargrupper tillkommer. Men ibland föreligger också behov av forsknings- och utvecklingsarbete på ”grundforskningsnivå” för att man skall kunna producera de läromedel som erfordras (exempel: utveckling av ortografi för zigeniska språk) och behov av internationellt samarbete (exempel: nedteckning av talspråket turabdinska).

□ *Kvalitativ brist*

Läromedlet är mindre lämpligt för den undervisning där det används. Detta gäller ofta invandrarläromedel eftersom invandrarundervisningen

vuxit fram hastigt i vårt land och metodiken skiftar. I många fall används också läromedel som ursprungligen är producerade för annan undervisning, efter en annan läroplan. Men ibland kan påstådda kvalitativa brister indikera behov av fortbildning om läromedlens användning eller läroplanens mål.

□ *Brist på information*

Läromedlet kanske finns men läraren och eleverna saknar information om det. Bristen kan också gälla lärarens undervisningsplanering. Läraren vet inte vilka läromedel som kommer att behövas.

□ *Brister som har att göra med distributionen*

Detta gäller ofta utländska läromedel som används inom hemspråksundervisningen. Hanteringen av läromedel dvs. urval, beställning, import och distribution är förbunden med många problem. Även svenska förlag kan ibland ha svårt att nå ut med läromedel för små målgrupper. Speciella distributionsproblem finns också när det gäller radio- och tv-program.

3.4 Sammanfattning av viktiga utvecklingsområden

Läromedel för undervisning i hemspråket

Behovet att utveckla nya läromedel varierar från språkgrupp till språkgrupp. För en del språkgrupper saknas helt läromedel på hemspråket. För andra är inte "importkanalerna" upparbetade. "Större" språkgrupper (finska, tyska, serbokroatiska, spanska, danska, engelska, turkiska, grekiska) har oftast tillgång till material men kvaliteten kan skifta.

Förskolans hemspråksträning

För att underlätta språk- och begreppsträningen behövs förutom de människor, företeelser och vardagsting som finns i barnets hemmiljö, i förskolan och i samhället även vissa förproducerade läromedel. Materialbehovet kan sammanfattas under följande rubriker:

- Pedagogiskt och metodiskt material för föräldrar och personal
- Barnlitteratur i form av bildböcker, sagoböcker och andra barnböcker, ibland i form av ljudinspelningar
- Musik, sånger, rim och ramsor, lekar, danser
- Inlärningsspel och annat konkret material för begreppsträning
- Bilder (bildböcker, diabilder, film) och föremål som anknyter till ursprungsländernas kultur.

För många språkgrupper finns ganska mycket användbart material som produceras i ursprungsländerna.

För vissa språkgrupper saknas helt sagoböcker och övriga typer av barnböcker på hemspråket. För denna grupp behöver man producera böcker och/eller inspelningar där vuxna berättar om sin barndom, sitt land och sina traditioner och sagor och andra berättelser som hör till ursprungsländernas kulturskatter. Många gånger saknas även lämpliga "författare" som kan åta sig uppgiften, såvida de inte får stöd för att komma igång med sådan verksamhet.

För andra språkgrupper finns barnböcker men kvaliteten är dålig. I de "större" språken finns oftast bättre tillgång på barnböcker. Men när man däremot, som framgår av den enkätundersökning som SoS genomförde 1980 i 22 kommuner, i vissa av kommunerna uppger att det är svårt eller omöjligt att få fram barnböcker på språk som japanska eller kinesiska, rör det sig om antingen brist på information eller distributionssvårigheter eftersom barnboksproduktionen på dessa språk är mycket omfattande.

För samtliga språkgrupper finns behov av översättning av "klassiska" svenska barnböcker, barnsånger och ramsor för gemensamma kulturupplevelser. Även det mesta av det pedagogiska och metodiska materialet för hemspråksstödet måste utvecklas inom Sverige eftersom sådant material skall utgå från barnens situation här och från de ideologiska och pedagogiska mål som samhället har ställt upp för hemspråksträningen.

Övrig undervisning i hemspråket

För de flesta språken gäller att det saknas material för elever och kursdeltagare med bristande färdighet i hemspråket samt material som anknyter till situationen i Sverige. Sådana material behöver utvecklas och här behövs bättre samarbete både med ursprungsländerna och övriga mottagarländer. Samarbetet bör omfatta både metodutveckling för språkundervisning och läromedelsproduktion. Vidare förligger det ett stort behov av kompletterande material t. ex. skönlitteratur, radio och tv-program som kan hjälpa till att motivera eleverna att bibehålla och utveckla sitt eget språk.

Läromedel för läsinlärning

Även här gäller det generella påståendet att behovet av och tillgången på material på hemspråk skiftar. För elever med god färdighet i hemspråket kan läromedel från ursprungsländerna användas, men just läslärorna har många gånger för svårt ordförråd för barn som växer upp i en annan miljö.

Många invandrarelever får sin första läsinlärning på svenska. För dessa elever behöver vi utveckla metoder för läsinlärningen på hemspråket, när detta är det andra språket som eleven får läsundervisning i. Här finns även behov av mindre "barnligt" läsinlärnings- och lästräningmaterial.

Elever som kommer till Sverige under grundskoltiden med ingen eller mycket bristfällig skolgång och som på begränsad tid måste försöka hämta in i många fall flera års försprång behöver läsinlärningsmaterial på det språk som fungerar bäst. Ibland är det modersmålet. Sådant material saknas helt och behöver utvecklas. Ibland kan samma metodik och material användas som inom grundvux.

Inom grundvux finns stor brist på vuxenanpassat läsinlärningsmaterial. I vissa språk finns utländskt material, men det behöver kompletteras med bilder och texter som knyter an till invandrarnas och minoriteternas liv i Sverige.

Läromedel för undervisning på hemspråket

Hemspråksklasser och sammansatta klasser

Vissa läromedel från ursprungsländerna som idag används i dessa klasser har betydande kvalitativa brister. Med undantag för läromedel i finskspråkiga klasser på lågstadiet behöver de flesta läromedel för hemspråksklasser produceras i Sverige, eftersom läroplanerna för olika ämnen kan förete mycket stora olikheter mellan länderna. För undervisningen på mellanstadiet kan ibland utländska läromedel användas, men dessa behöver kompletteras med tvåspråkiga terminologiska ordlistor. Samma behov av ordlistor föreligger också om man använder svenska läromedel i dessa klasser.

Studiehandledning på hemspråket

Här föreligger stor brist på ordlistor och sammanfattningar för olika ämnen och utbildningar. Dessutom saknas helt läromedel för samlevnadsundervisningen och studie- och yrkesorienteringen där hemspråksläraren många gånger får svara för undervisningen utan att ha fått utbildning därför.

Läromedel för undervisning i svenska som främmande språk

Inom undervisningen i svenska som främmande språk behöver produceras "enkla texter" för olika åldrar och intressen samt språkläromedel med delvis annan metodik än man hittills använt. Det finns också behov av metodutveckling för muntlig undervisning i svenska för de elever som lär sig läsa på hemspråket. Det största behovet för den fördjupade undervisningen i svenska som främmande språk är behovet av lexikon, som kan underlätta för elever och kursdeltagare att fortsätta utveckla sin svenska på egen hand.

Läromedel för undervisning på svenska som främmande språk

För nästan alla ämnen på grund- och gymnasieskolan samt komvux föreligger behov av sammanfattningar på enkel svenska. För grundvux och för ungdomar med bristande skolbakgrund behövs också läromedel på enkel svenska som ger de elementära grunderna i samhällskunskap, naturorienterande ämnen, matematik och teknik. De viktigaste hjälpmedlen är också här ordlistor och lexikon.

Läromedel för samhällsorientering och syo

Det finns behov av materialutveckling inom båda dessa områden både på svenska och på olika hemspråk. Dessa material kan inte hämtas från ursprungsländerna utan ansvaret ligger helt på svenska utbildningsmyndigheter. För många invandrargrupper finns här också behov av metodutveckling för en undervisning som till en början behöver ske muntligt. Inom detta område finns även stort behov av handledningsmaterial både för hemspråkslärare och svenskspråkig personal som lärare, syokonsulenter m. fl.

Läromedel för undervisning av handikappade elever

Handikappade invandrarelever och handikappade elever med minoritets-språk som modersmål har hittills i ringa omfattning fått möjlighet att utveckla sitt modersmål och sin kulturella identitet. Vuxna handikappade invandrare har inte haft möjlighet att delta i undervisningen i svenska på samma villkor som andra invandrare. Om samhället vill uppfylla de handikappolitiska och invandrapolitiska målen, behöver undervisningen av handikappade invandrare utvecklas. Detta kommer också att medföra behov av läromedel utvecklade för denna undervisning.

Material för lärare, övrig personal och föräldrar

Inom detta område pågår utvecklingsarbete på olika håll t. ex. vid SÖ, SoS, fortbildningsavdelningarna vid lärarhögskolorna, forskningsinstitutioner, SIV, invandrarernas egna organisationer och som lokalt utvecklingsarbete i kommunerna m. m. Men fortfarande finns det områden där det saknas material. Det finns också risk för att det sker visst dubbelarbete p. g. a. att resultaten från ett utvecklingsarbete inte alltid sprids till andra.

Läromedel för interkulturell undervisning

SKU redogör ovan i avsnitt 1.3 för sin syn på hur den förändrade situationen i ungdomsskolan och i andra utbildningar måste få konsekvenser, så att undervisningen i sin helhet präglas av ett interkulturellt synsätt. Detta kommer på sikt att ställa krav på innehåll och utformning av alla aktuella läromedel. SKU efterlyster också utvecklingsarbete inom detta område.

3.5 Behovet av kontinuerliga behovsanalyser

Inom invandrar- och minoritetsundervisningen sker snabbare förändringar än inom den övriga undervisningen. De ändringar som sker är ibland svåra att förutse. Undervisningsgrupperna förändras, elevernas färdighetsnivåer i modersmål och svenska och i övriga ämnen förändras, nya invandrargrupper tillkommer osv. Om man inte tar ett samlat grepp kring behovsanalyserna finns en uppenbar risk för dubbelarbete inom olika projekt och hos olika myndigheter.

Behovsanalyser måste utvecklas. I större utsträckning än vad som hittills varit fallet måste analyserna utgå från studier av undervisningssituationen och läromedelsbehovet ställas i relation till undervisningens utformning och läroplanernas mål.

För ett samordnat, kontinuerligt behovsanalysarbete, där också undersökningsmetodiken kunde utvecklas, vore det en fördel med en samordning av insatserna till en instans. Sådana centralt administrerade analyser utesluter inte den typ av behovsanalyser som måste ske lokalt i skolor och kommuner. Tvärtom kunde det vara till nytta för det lokala arbetet att få tillgång till färdigutvecklade analysmetoder.

I kapitel 8 redogör SKU för sin syn på hur läromedelsanalyserna skall kunna förbättras.

4 Information om läromedel

4.1 Behovet av information

I kapitel 3 nämndes att en orsak till upplevd läromedelsbrist kan vara bristfällig information om användbara läromedel. I första hand tänker man då på information direkt riktad till lärare som skall välja läromedel för sin undervisning. Invandrar- och minoritetsundervisningen rymmer många informationstekniska problem. I stor utsträckning används i denna undervisning material som ursprungligen är avsedda för andra målgrupper. För undervisning i och på hemspråk måste läromedel oftast hämtas från utlandet. Undervisningen är uppdelad på många språkgrupper. I varje kommun finns flera utbildningsanordnare osv. Ett studium av informationsvägarna är därför lika viktigt som diskussion om informationens innehåll.

En del av de informationsbrister förskolepersonal, lärare och skolledare påvisar kan gälla grundläggande information om tänkbara läromedel och användningen av olika typer av läromedel i undervisningen. Sådan information bör i ökad omfattning ingå i utbildningen av lärare. Det är synnerligen viktigt att lärarkandidaterna får en systematisk träning i informationsökning av olika slag. Detta är en av förutsättningarna för att läroplanens vidgade syn på vad som är läromedel skall kunna realiseras genom användningen av skilda typer av läromedel även i invandrar- och minoritetsundervisningen. Motsvarande utbildningsbehov finns också när det gäller andra personalkategorier såsom förskolepersonal, fritidspedagoger och cirkelledare.

4.2 Läromedelsförteckningar

Under senare år har först SÖ och sedan SIL utvidgat och förbättrat informationen om invandrar- och minoritetsläromedel. Bl. a. utarbetas olika typer av förteckningar. De första läromedelsförteckningarna för invandrarundervisning utarbetades inom SÖ i LIG-projektet. 1977 fick SIL medel för information om invandrarläromedel och förteckningsarbetet överfördes då från SÖ till SIL. Förteckningarna utarbetas av olika lärargrupper som utses av SIL i samråd med SÖ. Enligt nuvarande utgivningsplan söker SIL förnya förteckningarna vart tredje läsår. Enligt riksdagsbeslut (prop. 1982/83:79) skall SIL fr. o. m. den 1 juli 1983 vara kvar som central myndighet för läromedel. SIL har även tilldelats medel för fortsatta insatser för läromedelsinformation inom invandrar- och minoritetsundervisningen.

Läromedelsförteckningar finns nu för undervisning i och på de största invandrar- och minoritetsspråken samt för undervisning i svenska som främmandespråk samt grundvux. Förteckningarna omfattar material både för ungdomsskolans ämnen och ämnen och kurser inom vuxenutbildningen.

För invandrar- och minoritetsspråk som talas av ett mindre antal elever produceras "miniförteckningar". I dessa förtecknas huvudsakligen material för hemspråksundervisning inom grundskolan. Samtliga förteckningar innehåller förslag på metodiskt material för läraren, informationsmaterial om ursprungsländerna och om invandrarnas situation i Sverige, forskningsrapporter samt information om barn- och ungdomsböcker, skönlitteratur, faktaböcker och AV-material på respektive språk. SIL utarbetar dessutom vissa specialförteckningar för invandrarundervisningen inom ett enskilt ämnesområde, t. ex. samhällskunskap eller förteckningar som innehåller material för olika undervisningsändamål som t. ex. textlöst material för begreppsträning, lexikonförteckningar m. m. Till och med augusti 1983 hade följande förteckningar utarbetats (senaste utgåva inom parentes):

Större förteckningar	Svenska som främmande språk, grundskolan (1980)
	Svenska som främmande språk, gymnasieskolan och vuxenundervisningen (1982)
	Grundutbildning för vuxna (1982)
	Samhällsorientering för vuxna invandrare (1980)
	Danska (1978)
	Finska (1981)
	Grekiska (1978)
	Polska (1983)
	Portugisiska (1979)
	Samiska (1983)
	Serbokroatiska/kroatoserbiska (1980)
	Tjeckiska (1979)
	Turkiska (1982)
"Miniförteckningar" och "specialförteckningar"	Arabiska (1978)
	Bilder (1980)
	Engelska (1982)
	Franska (1978)
	Isländska (1978)
	Italienska (1979)
	Japanska (1978)
	Kartor (1979)
	Kinesiska (1981)
	Metodik, invandrarkunskap (1982)
	Nederländska (1982)
	Norska (1983)
	Slovakiska (1978)
	Swahili (1979)
	Svenska i utlandet (1983)

Svenska som främmande språk, komvux
grundskolkurs (1982)
Thailändska (1983)
Tyska (1982)
Ungerska (1983)

Samtliga förteckningar distribueras till kommunernas kontaktpersoner (se avsnitt 4.4), länskolnämnderna, vissa AV- och läromedelscentraler, AMU-centra, folkhögskolor och lärarhögskolor. För att bl. a. öka spridningen av förteckningarna erbjuder SIL sedan våren 1982 även en försäljningsupplaga, så att kommuner, institutioner m. fl. kan köpa exemplar till biblioteken, enskilda lärare m. fl.

Sedan våren 1982 har SIL också i samarbete med SoS påbörjat ett förteckningsarbete när det gäller material för förskolans hemspråksstöd. Hittills har listor över material på finska, spanska, jugoslaviska språk och grekiska utarbetats. Materiallistorna distribueras till kommunala kontaktpersoner för invandrarfrågor inom förskolesektorn, tvåspråkiga förskolläro- och utbildningar m. fl. Denna verksamhet är fortfarande på försöksstadiet och finansieras av medel från SoS fortbildningsanslag.

I en del kommuner utarbetar man egna läromedelsförteckningar som komplement till SIL-förteckningarna. Man utnyttjar också förlagskataloger från olika länder.

Större importörer och distributörer ger ut egna förteckningar. Som exempel kan nämnas Bibliotekstjänsts s. k. sambindningslistor som innehåller erbjudanden om inköp av svenskspråkig litteratur och även böcker och visst AV-material på olika invandrarpråk. Bibliotekstjänst har också i samarbete med SIL utarbetat speciella urvalslistor t. ex. faktaböcker för barn och ungdom på finska. Bibliotekstjänst skulle behöva utöka både antalet språk och titlar i sina listor men resurserna räcker inte till.

ISÖ:s undersökning om kommunernas organisation, rutiner och problem vid val och anskaffning av hemspråksläromedel som rapporterades i Kommunerna och hemspråksläromedlen (SÖ 1980) behandlades frågan om läromedelsinformationen. Av undersökningen framgår att samtliga tillfrågade kommuner använder SIL:s förteckningar. Många kommuner anser att förteckningarna är outhärliga. Läromedelsvalet har underlättats radikalt sedan förteckningarnas tillkomst. Sedan denna undersökning har SIL ytterligare försökt utveckla förteckningarna i enlighet med de synpunkter som framkom i undersökningen. Men fortfarande kvarstår följande önskemål:

- Förteckningar bör utarbetas för ytterligare trettioåret hemspråk
- Central beredskap måste finnas så att läromedelsförteckningar snabbt kan utarbetas för nya språk och nyanlända invandrargrupper
- Förteckningarna bör revideras oftare än nu för att man skall kunna undvika beställning av föråldrat och/eller utgået material.

ISÖ:s rapport föreslås dessutom att politiskt och/eller etniskt känsliga läromedel bör kommenteras i förteckningarna. Vidare bör förteckningarna innehålla en redogörelse för produktions- och marknadsförhållanden i respektive land samt inköpsråd till kommunerna.

SKU har diskuterat behovet av utökad läromedelsinformation i form av

förteckningar för flera språk och med tätare utgivningstakt samt för fler språkgrupper. Det finns även behov av information om sådana läromedel som lämpar sig för en undervisning som mer utgår från den mångkulturella situationen i samhället och i skolan. De förteckningar som SIL utarbetar är avsedda för lärare och övrig personal. Elever och kursdeltagare i olika utbildningar har behov av läromedelsinformation som också riktar sig direkt till dem. Framför allt gäller det information om skönlitteratur, faktaböcker, tidningar och tidskrifter på olika språk och på enkel svenska.

4.3 Läromedelsutställningar och pedagogisk rådgivning

1975 påbörjades uppbyggnaden av en *läromedelsutställning för minoritets- och invandrarundervisning i Kungsholms skola i Stockholm*. Lärargrupper anställda i Stockholms kommun valde ut böcker och utarbetade information om dem. Arbetet utfördes inom ramen för SÖ:s LI-projekt och samordnades med utvecklingen av läromedelsförteckningarna. 1977 kunde utställningen öppnas också för besökare från andra kommuner. Utställningen har sedan dess drivits som en riksutställning i samarbete mellan SÖ, SIL och Stockholms skolförvaltning. Sedan 1981 deltar även SoS i samarbetet. Utställningen omfattar samtliga de läromedel och informationsmaterial, lättläst litteratur m. m. som ingår i SIL:s förteckningar. Dessutom finns i begränsad omfattning läromedel på ytterligare ca 20 språk.

Sedan 1980 sker kontinuerlig utvärdering av verksamheten. Antalet besökare fortsätter att öka. Under 1982/83 besökte över 4 000 lärare, lärarkandidater, förskolepersonal, skolledare, läromedelsutvecklare m. fl. utställningen. Antalet besökare från kommuner utanför Stockholmsregionen är påfallande stort. Besökarna kommer enskilt eller i grupp. Flera kommuner förlägger studiedagar till utställningen. Besökarna anser sig ha stor nytta av utställningen och den pedagogiska rådgivning som ges i anslutning till utställningsmaterialet. Många efterfrågar också en möjlighet att genom utställningen kunna beställa det material som finns där eller åtminstone information om inköpsvägar.

Fr. o. m. hösten 1982 har SIL en anställd konsulent vid utställningen som ansvarar för samordningen av den pedagogiska rådgivningsverksamheten. Detta ger en möjlighet att prova och utveckla olika former av muntlig information och viss fortbildning knuten till utställningen. Sålunda genomförde man under 1982/83 25 temadagsaktiviteter riktade till olika lärarkategorier, skolledare, fortbildningsansvariga i kommuner, bibliotekarier m. fl.

Under hösten 1982 startade SIL också en telefonrådgivningsservice om läromedel för undervisning i och på sex hemspråk i grundskolan. En eftermiddag i veckan finns lärare i dessa språk på utställningen och kan svara på frågor om material och metodik.

Sedan våren 1982 har man även pedagogisk rådgivning för hemspråkstråningen i förskolan på fyra språk en eftermiddag i månaden.

Olofströms kommun håller på att bygga upp en utställning med invandrarundervisningens läromedel i anslutning till sin kommunala läromedelscentral. Här samlar man läromedel och läromedelsinformation om sådant

material som lärare m. fl. i den egna kommunen och andra, närbelägna kommuner kan tänkas vilja beställa via den importservice som kommunen erbjuder (se avsnitt 6.3). Flera andra kommuner har egna, mindre utställningar. Bokimportören Finlands bok anordnar en ambulerande utställning av läromedel från finska förlag och Nordisk Bokimport besöker på liknande sätt förskolorna i vissa kommuner. Även dessa utställningar har rönt uppskattning och underlättat läromedelsvalet.

Vid de kontakter som SÖ och SIL haft med företrädare för kommunernas invandrarundervisning har dessa betonat nödvändigheten av att lärarna har tillgång till olika material när de skall göra sina beställningar. Man menar också allmänt, att det inte räcker med ambulerande utställningar. Lärare behöver ha tillgång till materialet under hela läsåret, så att de kan studera det vid t. ex. studiedagar och andra tillfällen och diskutera materialens utformning och metodiska uppläggning utifrån målsättningen med sin undervisning.

I många kommuner saknas idag resurser för att på egen hand bygga upp utställningar. I rapporten Kommunerna och hemspråkläromedlen diskuteras dels regional verksamhet, dels ambulerande utställningar och olika möjligheter att stödja lokal utställningsverksamhet. I rapporten utvecklas olika förslag om hur man centralt kan stödja lokal utställningsverksamhet bl. a. genom att underlätta för kommunerna att köpa in utställningsexemplar av "nyheter" inom läromedelsområdet via den rikscentral för invandrar- och minoritetsundervisningens läromedel som man förespråkar.

4.4 Informationskanaler

SÖ och SIL har byggt upp ett nät av lokala kontaktpersoner för spridning av information om invandrar- och minoritetsläromedel. SIL:s läromedelsförteckningar distribueras via dessa kontaktpersoner som i sin tur får organisera den lokala informationen. Varje år förnyas förteckningen över kontaktpersoner. Adresslistan är tillgänglig också för producenter och importörer som vill informera kontaktpersonerna.

Förskolans personal får information centralt via SoS och vidare förekommer ofta nära samarbete med folkbiblioteken. De flesta folkbibliotek tillhandahåller speciella listor över nyinkomna böcker på olika språk. Skolbiblioteken i invandrarstäta kommuner utarbetar också listor. I en del kommuner pågår en mer aktiv information om litteraturbeståndet. Folkbiblioteken tillhandahåller boklådor för förskolorna med material som är avpassade för de olika barngrupperna. Urvalet på minoritetsspråk är dock mycket begränsat. Genom den personliga kontakten barn-förskolepersonal-bibliotekarier underlättas urvalet av böcker.

En viktig kanal för spridning av information är fortbildningen. SKU har vissa förslag om fortbildning som framförs i kapitel 8. I det här sammanhanget kan framhållas vikten av att man vid lokal fortbildning också behandlar frågan om hur de lokala informationskanalerna kan fås att fungera så att naturliga kontakter skapas mellan folkbibliotek, personal i förskolor, olika utbildningsanordnare och andra personer som arbetar med läromedel och litteratur för invandrarundervisning.

4.5 Information till producenter

I samband med förändringar i läroplaner brukar SÖ inbjuda producenterna till information. SÖ har tidigare också anordnat konferenser för producenter om invandrarundervisning och läromedel för invandrare. Även enskilda utvecklingsprojekt har informerat producenter om sin verksamhet.

SIL anordnar varje år konferenser för läromedelsproducenter, där nyheter inom informationsverksamheten och produktionsstödet presenteras.

Kontakterna med läromedelsproducenterna behöver utvecklas. Genom det lokala utvecklingsarbetet och genom att invandrarnas organisationer och enskilda invandrarlärare i ökad utsträckning engagerar sig i läromedelsproduktion behövs i många fall en mer grundläggande information om t. ex. produktionsförhållanden och tekniker. För närvarande sker viss sådan rådgivande verksamhet på SIL i samband med produktionsansökningar men SKU bedömer det angeläget att det även bör finnas resurser för uppsökande verksamhet.

5 Utveckling, produktion och distribution av läromedel

5.1 Forsknings- och utvecklingsprojekt inom läromedelsområdet på central nivå

Läromedelsutveckling inom skolöverstyrelsen

Bristen på lämpliga läromedel för invandrar- och minoritetsundervisning har gjort det nödvändigt att sätta igång läromedelsutveckling för olika utbildningsformers behov. I flertalet forsknings- och utvecklingsprojekt (FoU-projekt) har man arbetat på likartat sätt. Läromedelsbehovet inom en viss sektor analyseras med hjälp av intervjuer, enkäter och andra metoder. Sedan utarbetar man ett antal läromedelsmodeller eller helt färdiga läromedel. För vissa språk behövs ett mer grundläggande forskningsarbete t. ex. för språk som saknar vedertagen ortografi. Ibland behöver man samarbete med forskare utanför Sverige. De läromedel som utvecklas utprövas, revideras samt går slutligen till produktion i samarbete med ett läromedelsförlag. Den slutliga produktionen fordrar oftast produktionsstöd från SIL (Se avsnitt 5.5.). Många projekt utarbetar information om läromedel och metodmaterial typ servicematerial för lärare. Fr. o. m. budgetåret 1982/83 har merparten av SÖ:s forsknings- och utvecklingsanslag decentraliserats till länsskolnämnderna och SÖ skall i framtiden inte längre driva denna typ av läromedelsprojekt. Här nedan beskrivs de viktigaste SÖ-projekten i kronologisk ordning.

Läromedel för invandrare, grundskolan (LIG-projektet) 1971–1977

Projektet utprovade prototyper för läromedelsförteckningar vilket senare resulterade i SIL:s reguljära arbete med information om invandrarläromedel. Inom projektet genomfördes flera behovsanalyser och ett 50-tal olika läromedel utvecklades eller anpassades bl. a. ett läsmaterial på svenska för invandrarelever, ett flertal ordlistor, informationsmaterial om invandrare och utvandrarländer. LIG-projektet leddes inom SÖ:s läromedelssektion.

Läromedelsutveckling i samiska 1973– (pågående)

Projektet leddes fram till 1981 av länsskolnämnden i Luleå i samverkan med representanter för sameundervisningen, SÖ m. fl. Sedan den 1 juli 1981 ligger ansvaret på sameskolstyrelsen. Man har utvecklat 40-talet läromedel

däribland även ordböcker och grammatikor. I samarbete med sameinstitutet samt Norge och Finland arbetar man med ortografifrågor. Projektet utvärderades under 1981/82. Rapporten *Läromedelsutveckling i samiska*, 1982 kan beställas från sameskolstyrelsen.

Läromedelsutveckling för invandrare i grund- och gymnasieskolan (LI-projekt) 1975–1981

Projektet arbetade på samma sätt som LIG-projektet. En preliminär behovsanalys beträffande gymnasieskolan genomfördes liksom analyser av läromedelsbehovet i hemspråksklasser och sammansatta klasser. Ett flertal läromedelsprototyper utarbetades bl. a. nybörjarböcker i det syriska skriftspråket och ett läsinlärningsmaterial på turkiska. Projektet samarbetade med flera läromedelsförlag. Tillsammans med Natur och Kultur utgavs några tvåspråkiga (finska–svenska) so-läromedel. Projektet stödde det finska förlaget Kirjayhtymäs serie "Hemspråk". Projektet tog även initiativ till forsknings- och utvecklingsarbete som resulterade i andra utvecklingsprojekt både inom SÖ och vid forskningsinstitutioner.

Läromedel på zigeniska, 1977–1983

Projektet började med en analys av och förslag till ortografi för zigeniska dialekter. Projektet har spelat in ett omfattande material av zigeniska berättelser, i viss mån även sång och musik. På grundval av inspelningarna och manuskript skrivna av zigenare har en försöksupplaga av en läsebok producerats. Den utprövas även i andra länder än Sverige. Flera andra läromedel är under produktion. Inom projektet planeras utveckling av lexikon för de zigeniska huvuddialekterna lovari och kalderari. Projektet har även producerat material om zigenare. Projektet avslutas budgetåret 1982/83 men mycket arbete återstår.

Läromedelsutveckling för grundutbildning av vuxna (LÄGVUX) 1976–1983

Projektet startade som en följd av den s. k. ALFAVUX-utredningen, som 1975 gav förslag till en förbättrad alfabetiseringsundervisning för vuxna. De två första åren var projektet förlagt till fortbildningsavdelningen vid lärarhögskolan i Linköping. Därefter har det varit knutet till SÖ. Ett omfattande läsinlärningsmaterial på svenska för invandrare har utformats och efter revidering lämnats över till förlagsproduktion. En större behovsanalys har genomförts. Man inventerade också förekomsten av alfabetiseringsmaterial på olika språk från skilda länder. Utvecklingsarbetet har omfattat naturorienterande och samhällsorienterande läromedel, matematik, läsinlärning på hemspråket och på svenska. Projektet har gett ut en serie med servicematerial som kan beställas från rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel för hörsel-skadade (RPH-HÖR) som åtagit sig distributionen och försäljningen av allt material som utvecklats inom projektet. Projektet avslutas budgetåret 1982/83 men mycket utvecklingsarbete återstår både för grundutbildning av invandrare och svenskar.

Läromedels- och metodutveckling inom vuxenutbildningen (LÄRVUX) 1978- (pågår)

Projektet avser all vuxenundervisning. En behovsanalys vid projektets start prioriterade flera läromedel för invandrarundervisningen, bl. a. ett grammatikmaterial för hemspråksundervisningen på finska. Man har utvecklat metodmaterial för samhällsorientering för vuxna invandrare. I samarbete med LEXIN-projektet (se nedan) utarbetar man en ordlista för verkstads-mekanisk utbildning. Man har medverkat i flera delprojekt inom tolkområdet. Under de senaste åren har man i huvudsak arbetat med läromedel för annan utbildning än invandrarundervisning.

Pedagogisk information om läromedel för invandrare (PILI-projektet) 1979-1982

Detta projekt var i första hand ett informations- och fortbildningsprojekt knutet till läromedelsutställningen för invandrar- och minoritetsundervisningen i Stockholm. Projektet skulle belysa hur man kan utnyttja läromedel av olika slag och anpassa dessa till invandrarundervisningens behov. Motsvarande utvecklingsarbete fortsätter på utställningen inom ramen för de medel som SIL sedan budgetåret 1982/83 har för utvecklingsarbete.

Läromedel för hemspråk (LÄRHEM-projektet) 1981- (pågår)

Detta projekt har fortsatt med motsvarande utvecklingsarbete som det som bedrevs inom LIG- och LI-projekten. Framför allt har man arbetat med utveckling av läromedel för språkgrupper som saknar skriftspråk eller där man inte har någon gemensam ortografi t. ex. turabdinska och kurdiska. Projektet har samarbetat med forskare både inom och utanför Sverige. Man har även genomfört behovsanalys och tagit fram läromedels-specifikationer för läromedel för orienteringsämnen (oä) i hemspråksklasser. Vidare har man kartlagt läromedelsutvecklingen och produktionen av läromedel inom olika utbildningar i Finland. Projektet skall pågå även under budgetåret 1983/84. Vid planeringen samarbetar man med SIL och man fördelar uppgifterna så att det mer forskningsinriktade arbetet skall genomföras inom projektet medan SIL övertar ansvaret för utvecklingen av läromedel.

Övriga utvecklingsprojekt

Också inom SÖ:s olika fackbyråer har utvecklats läromedel. Som exempel kan nämnas den serie lärarmaterial kring kontrastiva språkfrågor som byrå V 1 lett utvecklingen av och de tolkordlistor samma byrå utarbetat. Samtliga V-byråer har medverkat vid utveckling av material och metoder i svenska som främmande språk för vuxna. Byrå V 3 har framför allt arbetat med utveckling av material för "facksvenska" samt läromedel för undervisning av vuxna zigenare.

Utveckling av lexikon och ordlistor

Det svenska samhället har åtagit sig att aktivt främja och stimulera tvåspråkighet hos invandrar- och minoritetsbarn i Sverige. Detta sker bl. a. genom

undervisning i och på hemspråk. Vuxna invandrare kan få liknande utbildning inom vuxenundervisningen. Språklexikon är ett viktigt hjälpmedel för att nå tvåspråkighet. Eftersom lämpliga lexikon för invandrare saknades i de flesta språken, beslöt SÖ att starta ett forsknings- och utvecklingsprojekt med syfte att utreda förutsättningar för och samla erfarenheter av produktion av språklexikon för invandrare.

Utveckling av lexikon, ordböcker för invandrarundervisning m. m. (LEXIN) 1978–1983

Projektet har letts av SÖ, men i ledningsgruppen har även ingått SIL, SIV och Institutionen för språklig databehandling vid Göteborgs universitet (Språkdata). Under budgetåret 1983/84 kommer det att inom SÖ ske uppföljning av det utvecklingsarbete som inte hunnit avslutas inom projektet. Vid planeringen av denna uppföljning deltar också SIL, SIV och Språkdata.

Projektet har utvecklat en ordlista på svenska strukturerad för att underlätta ordurval och översättning vid lexikonproduktion. Ordlistan görs med hjälp av dator och avsikten är att översättningar till olika språk skall lagras i en flerspråkig databas ("LEXIN-bas"). Det ordurval man för närvarande arbetar med omfattar:

- ett större och ett mindre urval frekventa allmänspråkliga ord (16 000 resp. 4 000 ord)
- ett urval s. k. samhällsord (ord som är speciellt viktiga för att invandraren skall kunna orientera sig i det svenska samhället, ca 1 000 ord)
- två specialurval på ca 1 000 ord vardera, det ena med verkstadsmekaniska termer, det andra med vårdtermer.

Vissa företeelser och begrepp är svåra att förklara i ord. Andra kan med fördel grupperas systematiskt t. ex. kroppsdelar, livsmedel, växter och djur. För båda dessa kategorier gäller att ordförståelsen underlättas om de verbala förklaringarna kompletteras med tematiskt utformade illustrationer. Projektet har därför tagit fram vissa bildteman (LEXIN-bild).

Invandrarlexikon behöver ange uttalet av de svenska orden. Lingvistiska institutionen vid Lunds universitet har fått i uppdrag att utarbeta ett lättbegripligt system för uttalsangivelser. Den grafiska utformningen av ett invandrarlexikon måste vara tydlig och överskådlig. Även här har projektet genomfört ett utvecklingsarbete.

För att kunna bedöma för vilka språk det behövs lexikon har projektet tagit fram en lexikonförteckning. Denna innehåller en beskrivning av i Sverige tillgängliga en-, två- och flerspråkiga lexikon och ordlistor, både allmänspråkliga och mer speciellt fackspråkliga. LEXIN – lexikonförteckning SÖ/SIL 1982.

Översättning till invandrarpråken

Den svenska databasen utgör det gemensamma grundmaterialet för översättning till olika invandrarpråk. Översättningsarbetet utförs av universitetsinstitutioner, SIV:s språksektion och språkexpertis inom invandrargrupperna. Granskning av översättningarna sker i möjligaste mån i målspråks-

länderna. I ett första skede översätts det större allmänspråkliga urvalet plus samhällsorden till serbokroatiska, kroatiska och turkiska.

Provöversättningar av det mindre ordförrådet sker till olika språk med speciella förutsättningar t. ex. armeniska, kurdiska, zigenska och arabiska samt turabdinska.

Vissa invandrarspråk talas av så få personer i Sverige att det inte är möjligt att framställa tryckta lexikon för dessa grupper. Därför kommer de svenska ordmaterialen också att utges separat med en sådan utformning att det kommer att finnas utrymme att föra in egna översättningar till olika språk.

Som vägledning för bl. a. dem som skall använda de svenska översättningsunderlagen kommer projektet att dokumentera översättarerfarenheter m. m. i en handbok för lexikonkonstruktörer.

Utgivning

De tre stora lexikonen utges i samarbete med Esselte Studium och med produktionsstöd från SIL. De mindre lexikonen och de övriga produkterna utges av SÖ och SIL, även de med produktionsstöd.

Tolkordlistor

Sedan år 1968 pågår utbildning av s. k. kontakttolkar inom områdena social-, sjukvårds/försäkrings-, arbetsmarknads/arbetsplats- och rättstolkning. Sedan 1974/75 ligger ansvaret för denna utbildning på SÖ. Förutom kontakttolkutbildningen finns även en högre tolkutbildning som allmän linje vid högskolan. Tolklinjen är indelad i etapper som leder fram till nivån för kommerskollegiets prov för godkänd tolk respektive nivån för prov för speciell kompetens inom bl. a. rätts- och sjukvårdstolkning. Tolkutbildningen har varit föremål för översyn och resultatet från denna redovisas i Reformerad tolkutbildning (DsU 1982:10). Beredning av förslagen pågår.

Både inom olika former av tolkutbildning och i tolkarbetet behövs hjälpmedel i form av goda lexikon och specialordlistor. Sedan år 1970 har också speciella tolkordlistor utarbetats för de verksamhetsområden som kontakttolkarna arbetar inom. Ansvaret för detta utvecklingsarbete ligger på SÖ. Listorna ges ut i samarbete med Liber och för utgivningen erhålls stöd från SIL. F. n. omfattar tolkordlistorna ca 5 300 termer och sådana finns på 15 språk. Ytterligare listor på två språk är under utarbetande men behov finns på många flera språk. Arbetet med översättning till nya språk innebär också oftast ett omfattande terminologiskt arbete, eftersom det saknas baslexikon i flera av de språk som nu är aktuella, t. ex. kurdiska respektive kinesiska.

Inom SÖ:s utvecklingsarbete med tolkordlistor behöver man därför samarbeta med SIV:s språksektion, aktuella universitetsinstitutioner, Tekniska Nomenklaturcentralen (TNC) m. fl. intressenter.

Fortsatt behov av utvecklingsarbete

Erfarenheterna från LEXIN-projektet och SÖ:s arbete med tolkordlistor visar att utvecklingen av lexikon är komplicerad och resurskrävande. Inte minst krävs en omfattande administrativ apparat för ledning av författare,

översättare, granskare, produktion m. m. Hittills har utvecklingsarbetet kunnat ske inom SÖ dels med särskilda utvecklingsmedel dels genom konsulenter, experter m. fl. anställda på SÖ. Efter SÖ:s omorganisation har möjligheterna för fortsatt utvecklingsarbete minskat och LEXIN-projektet avslutas under år 1983. Behovet av fler ordböcker och lexikon för invandrare kvarstår och kommer dessutom troligen att öka i framtiden bl. a. genom att vi får invandrare från "nya" länder. SKU anser att tillgången på kvalitativt goda ordböcker och lexikon är av mycket stor betydelse både för invandrarundervisningen och för hela det svenska samhället.

I avsnitt 8.11 redogörs för SKU:s förslag för att förbättra möjligheten att utveckla och producera lexikon och ordlistor på invandrar språk.

Övrigt centralt utvecklingsarbete

I fortbildningsavdelningars, lärarhögskolors och universitetsinstitutioners regi har en mängd läromedel för invandrare och invandrarläroarbete producerats. Också inom studieförbunden och folkhögskolorna sker sådan läromedelsutveckling.

Några av de mest omfattande projekten har SIV stått för. Det stora informationsmaterialet SIV utarbetade i samarbete med olika centrala myndigheter, det s. k. invandrapaketet, var i första hand avsett som information om det svenska samhället för nyanlända invandrare. Men materialet har i betydande utsträckning kommit att nyttjas som läromedel i framför allt vuxenundervisningen. Materialet har nu reviderats och utkommer under 1983 i helt ny utformning på svenska och 13 övriga språk, Sverige – en samhällsorientering för invandrare, SIV 1983.

Även stiftelsen Invandartidningen ger ut material på olika språk i form av tidningar, som kommit till stor användning i undervisningen. SIV genomför för närvarande projektet Invandrar kunskap som också delvis kan ses som läromedelsutveckling. Likaså har SoS utvecklat ett studiematerial i invandrar kunskap. Även konsumentverket, AMS m. fl. myndigheter utvecklar läromedel för invandrare inom sina ansvarsområden.

5.2 Lokalt utvecklingsarbete inom läromedelsområdet

Också enskilda kommuner och länskolnämnder har anslagit medel för läromedelsutveckling. I Göteborg har en serie sammanfattningar för oä-undervisning av invandrare på grundskolans mellan- och högstadiet utprovats. I Södertälje har man prövat att delvis utgå från finska faktaböcker vid oä-undervisningen och i Botkyrka har man bl. a. utvecklat material på turkiska. Länskolnämnden i Norrbottens län har utvecklat material om och på tornedalsfinska, för att nämna några exempel.

Fr. o. m. budgetåret 1982/83 har större delen av de medel för forsknings- och utvecklingsarbete som SÖ tidigare ansvarade för decentraliserats till länskolnämnder och kommuner. Det är ännu för tidigt att uttala sig om i vilken utsträckning dessa medel också kommer att användas för läromedelsutveckling inom invandrar- och minoritetsundervisningens område. Hösten 1982 kontaktade ett par kommuner SIL för råd angående utveckling av

material för hemspråksklasser och för förberedande yrkesinformation på svenska och hemspråk. SIL har även samlat ansvariga på länsskolnämnder för att diskutera olika möjligheter att stödja det lokala utvecklingsarbetet. Fr. o. m. budgetåret 1982/83 har SIL vissa medel för utvecklingsarbete inom invandrar- och minoritetsområdet. Hitills har man huvudsakligen samarbetat med läromedelsprojekten på SÖ för insatser på turabdinska och kurdiska. Man har även påbörjat utveckling av läromedel på tigrinja samt genomfört en arbetskonferens kring bilden i invandrarundervisningen.

5.3 Utveckling och produktion hos svenska producenter inklusive utbildningsradion

Invandrar- och minoritetsundervisningens målgrupper är med undantag för några grupper små och detta medför att utgivningen av läromedel oftast måste ske med statligt produktionsstöd. En genomgående erfarenhet från utvecklingsprojekten inom invandrarområdet är att resurserna för produktionsstöd är helt otillräckliga. Många läromedel kommer därför aldrig förbi prototypstadiet. I andra fall har man använt utvecklingsmedel också för att producera läromedel.

Det var tidigare vanligt att läromedelsproducenter avbröt en påbörjad produktion av läromedel initierad av SÖ:s forsknings- och utvecklingsprojekt (FoU-projekt). Orsakerna till detta var bl. a. att produktionskostnaderna ofta blev högre än för svenskspråkiga läromedel samt att försäljningen gick långsamt och det blev mycket dyrbart att lagerhålla "smala" produkter. Numera händer det i stället att läromedelsförlagen tvekar att åta sig produktion av läromedel utvecklade inom FoU-projekt, även när produktionsstöd finns tillgängligt. Så var det t. ex. inget förlag som ville åta sig produktion av de inom LI-projektet utvecklade läromedlen i polska respektive turkiska. Dessa måste i stället produceras av fristående grafiska producenter och lagras och försäljas av RPH-HÖR. Samma förhållande gäller flera läromedel utvecklade inom LÄGVUX-projektet.

Förutom de läromedel som producerats på grundval av erfarenheter som vunnits inom olika utvecklingsprojekt, har svenska läromedelsproducenter på eget initiativ producerat en mängd läromedel för invandrarundervisningen, i första hand för svenska som främmande språk. En del av dessa läromedel har varit lönsamma och därför inte krävt produktionsstöd. Men även inom svenskundervisningens område gäller att läromedel för nya grupper fordrar särskilda stödsatser.

UR:s produktion

UR, tidigare skolradion och TRU, har sedan slutet av 1960-talet producerat radioprogram, tv-program och tryckt programmaterial om och för invandrare i förskola, ungdomsskola och vuxenutbildning. Flera programserier har avsett svenska som främmande språk. Programserier för hemspråksundervisning har också producerats bl. a. på finska, serbokroatiska/kroatoserbiska, grekiska, turkiska och spanska.

I UR:s direktiv understryks att insatser för och om invandrare är en ange-

lägen uppgift för UR: "För invandrabarn i förskolan och ungdomsskolan kan program på hemspråk verksamt bidra till att utveckla barnens tvåspråkighet och därigenom underlätta deras kontakt med hemlandets kulturmiljö". Vidare framhålls det angelägna i "insatser på vuxenutbildningsområdet i syfte att öka invandrarnas möjligheter till utbildning". Insatserna bör "dels bestå av särskilt producerade ljud- och bildprogram dels bör vissa redan producerade vuxenutbildningsprogram bearbetas för att komma till användning inom invandrarundervisningen".

De prioriteringar som UR gör för närvarande i sin treårsplan (1982-85) gäller följande områden:

- att genom inköp av program erbjuda invandrabarn i förskole- och lågstadieåldrarna ett återkommande utbud i tv
- att inom ramen för OM-programmen (diaserier, tv-program) utöka produktionen om invandrabarn i Sverige och dessa barns ursprungsländer
- att under förutsättning att ytterligare medel tillkommer producera radio-program på olika hemspråk för förskolan
- att för ungdomsskolan fortsätta insatserna i svenska som främmande språk - två radioserier för låg- och mellanstadierna respektive högstadiet samt starta en radioserie med metodikprogram för lärare. Man avser fortsätta satsningarna på finska samt pröva versioneringar, dvs. översättningar och bearbetningar, av radioprogram med diabilder till lätt svenska och tre "udda" språk
- att för vuxenutbildningen framför allt skjuta insatserna *för* invandrare i förgrunden. Hittills har tonvikten legat på program *om* invandrare. Till hösten 1983 kommer en större satsning på svenska som andraspråk och samhällsinformation med både radio och tv-program samt trycksaker. Däremot är eventuella hemspråksinsatser beroende av tillkommande medel. Samma gäller ökade insatser på hemspråk inom den regionala sektorn.

UR:s möjligheter i dag är trots alla uttalanden om vikten av program på hemspråket ytterst begränsade när det gäller produktion på olika språk. I viss mån söker man lösa problemet genom inköp av program och genom översättningar och bearbetningar. Andra problem för UR gäller informationen, distributionen och möjligheterna att motivera lärare att arbeta med programmen. UR har unika möjligheter att nå ut till undervisningen. Man har tillgång till tre medier: radio, tv och förlagsprodukter (böcker, häften, diaserier). Programmen etersänds i regel med dagtidsrepriser för att underlätta kopiering på AV-centralerna. Men vissa AV-centraler har av ekonomiska skäl begränsat sin kopiering och kopierar numera endast vid förhandsbeställning. Lärare måste således förhandsbeställa programmen - på ett ställe. De måste också oftast beställa förlagsprodukter - på annat ställe. Vissa AV-centraler distribuerar inte program till förskolan eller vuxenundervisningen. Kassettdistributionen för vuxenutbildningen fungerar inte tillfredsställande, speciellt inte till enskilda studerande eller till mindre föreningar och ovana studieanordnare. Sådana studieanordnare är t. ex. invandrarorganisationer och hem- och skolföreningar som inte sällan måste gå via annan beställare, t. ex. lärare vid ungdomsskolan för att överhuvudtaget kunna anlita AV-centra-

lernas service. Det finns också andra hinder för att använda UR:s material, som t. ex. att lärarna saknar utbildning för att pedagogiskt och praktiskt utnyttja olika medier i sin undervisning.

5.4 Samverkan med andra länder kring utveckling och produktion av läromedel

Samiska läromedel

Under hela tiden som Same-projektet (se ovan 5.1) utvecklat läromedel har man samarbetat med motsvarande ansvariga för sameundervisningen och läromedelsutvecklingen i Norge och Finland. Tillkomsten av Nordiska sameinstitutet 1974 medförde att man fick fastare former för samarbete kring olika samiska utbildningsfrågor. Läromedelssamarbetet blev också en av de viktigaste frågorna för institutet. Redan vid det första seminariet som sameinstitutet anordnade i september 1974 i Gällivare kom man överens om vissa gemensamma mål när det gäller läromedlens innehåll och utformning. Men man konstaterade också att arbetet först måste stärkas på de nationella planen för att sedan kunna ligga till grund för det nordiska samarbetet. Representanter för centrala och regionala skolmyndigheter har därefter träffats regelbundet på sameinstitutets initiativ. Vid dessa möten har man informerat varandra om utvecklingen inom utbildningsområdet såsom läroplansarbete, organisationsförändringar osv. samt gjort överenskommelser bl. a. när det gäller gemensamma utvecklingsprojekt. De samnordiska projekten har kanaliserats via sameinstitutet. Projekten har gällt framför allt material för lärarna. I samband med genomförandet av den samnordiska ortografin för nordsamiskan utarbetade man rättstavnings- och grammatikmaterial. Man har även försökt utarbeta en gemensam studiegång för undervisningen i samiska bl. a. därför att man trodde att en sådan skulle kunna ligga till grund för och underlätta en gemensam läromedelsproduktion. Detta har dock visat sig vara svårgenomförbart. Största betydelsen har det nordiska samarbetet hittills haft på så sätt, att man fått möjlighet att informera varandra om sina läromedelsbehov och diskutera utvecklingsplaner. I de fall det förelegat samma behov har man kunnat fördela utvecklingsarbetet så att olika länder tagit hand om olika projekt. Således har Norge svarat för merparten av läromedelsutvecklingen på sydsamiska medan Sverige svarat för motsvarande inom det lulesamiska området. I utvärderingen av sameprojektet, rapporten *Samisk läromedelsutveckling, 1982*, framkommer också tydligt att material används i stor utsträckning över gränserna.

För närvarande pågår också ett gemensamt utvecklingsarbete kring en samnordisk språkkurs i nordsamiska för vuxna. Medverkande är de olika nordiska utbildningsradiobolagen och sameinstitutet. Projektet omfattar dels en nybörjarkurs dels en kurs för dem som har samiska som förstaspråk. Kursen startar under hösten 1983.

Inom det samiska läromedelssamarbetet finns värdefulla erfarenheter som man bör ta till vara, när man diskuterar utveckling av formerna för både inom- och utomnordiskt samarbete kring invandrarläromedel.

Övrigt nordiskt samarbete

I olika sammanhang har framförts önskemål om nordiskt samarbete kring invandrarundervisningens läromedel inom ramen för Nordiska ministerrådets verksamhet. Man har också i Nordiska kultursekretariatets regi tagit vissa initiativ. Projektgruppen för läromedelsutveckling för undervisning av 16–19-åringar inbjöd i maj 1979 i samarbete med SÖ, SIL och institutionen för språklig databehandling vid Göteborgs universitet (Språkdata) till ett informationsmöte om LEXIN-projektet (se ovan 5.1). Syftet med konferensen var att diskutera möjligheten av ett samnordiskt utnyttjande av det arbete som utförs vid Språkdata. Vidare diskuterade man eventuella ytterligare möjligheter att i framtiden samarbeta kring lexikon- och ordboksframställning.

Nordiskt samarbete kring ordböcker och lexikon för invandrare bedömdes vara mycket betydelsefullt. Eftersom problemet rör alla åldersgrupper och inte endast 16–19-åringarna, beslöt Nordiska ministerrådets styrningsgrupp för det nordiska skolsamarbetet vid sitt möte i september 1979 i Reykjavik att samarbetet kring invandrarlexikon skulle behandlas generellt.

Nästa möte om invandrarundervisningen som kultursekretariatet anordnade ägde rum i november 1980 i Stockholm. Under mötet utarbetade man konkreta förslag för hur det nordiska samarbetet kring läromedel bör utformas, bl. a. att det i första hand bör komma till stånd ett regelbundet informationsutbyte mellan ansvariga myndigheter i respektive länder.

Hösten 1981 anordnades en samnordisk arbetskonferens kring läromedel på initiativ från SIL, Landscentralen for undervisningsmidler i Köpenhamn och Forsøksrådet for skoleverket i Oslo. Vid detta möte träffades verkamma lärare och läromedelsutvecklare och presenterade material och metoder för andraspråksundervisningen. På grundval av erfarenheterna från bl. a. detta möte gjorde man en gemensam framställning till Nordiska ministerrådet om medel för ett samnordiskt läromedelsprojekt för invandrarundervisningen.

Inom ramen för det nordiska skolsamarbetets budget för 1983 beviljades också medel för ett treårigt projekt med följande arbetsuppgifter:

- att utveckla ett nordiskt informationssystem för invandrarundervisningens läromedel som bygger på fungerande informationskanaler i de olika länderna. Informationsutbytet skall gälla dels sådana läromedel som används i olika former av undervisning, dels information om forsknings- och utvecklingsarbete och produktion av invandrarläromedel i respektive länder
- att prova olika former för informationsutbyte, t. ex. i form av samnordiska konferenser kring material och metoder i invandrarundervisningen
- att diskutera ett vidgat samarbete mellan de nordiska länderna kring utveckling av gemensamma läromedel, granskning av läromedel på olika språk samt ett eventuellt samarbete kring import av läromedel från olika länder.

Projektet skall ledas av en arbetsgrupp med en representant för vardera Danmark, Finland, Norge och Sverige.

Även inom barnlitteraturområdet förekommer visst nordiskt samarbete, bl. a anordnade Sveriges författarförbund i samarbete med SIV med stöd från Nordiska kulturfonden en konferens på Nordiska Folkhögskolan i Kungälv i augusti 1982 kring villkoren för barn- och ungdomslitteratur på minoritets- och invandrarspråk i Norden. Ett av resultaten från denna konferens är att man nu inlett samnordiska skrivarkurser för författare som är intresserade av att i första hand skriva för barn och vuxna med begränsad läsfärdighet på sådana minoritetsspråk som inte är skolspråk i ursprungsländerna.

I övrigt har samarbetet mellan de nordiska länderna varit av blygsam omfattning och mest bestått i att läromedel som producerats i något land bearbetats och översatts till annat nordiskt språk. Oftast har sådana kontakter skett mellan förlag i respektive länder och skolmyndigheterna har inte blivit tillfrågade huruvida ett material har bedömts som användbart i det ursprungliga produktionslandet.

Samarbete med utomnordiska utvandrarländer

Hittills har det konkreta samarbetet kring läromedel mest gällt information om läromedel och endast i enstaka fall utveckling av material.

Läromedelsfrågorna har behandlats kontinuerligt i Svensk-finska utbildningsrådet som fungerar sedan 1974 som ett kontaktorgan mellan skolmyndigheterna i respektive land. Inom några av de ovan i avsnitt 5.1 redovisade läromedelsprojekten inom SÖ har visst material på finska utvecklats i samarbete med antingen förlag eller skolmyndigheter i Finland.

LI-projektet genomförde också i samarbete med SIL en kartläggning av läromedelsutvecklingen och läromedelsmarknaden i Finland.

Men även när det gäller ett så närliggande land som Finland, har möjligheten till samarbete inte utnyttjats i större utsträckning. Här borde det finnas mycket att göra speciellt med tanke på läromedelsbehovet i Sverige för olika utbildningar på finska och i Finland för undervisning av återvändande elever antingen de nu får undervisning på finska eller svenska.

Internationella kontakter

I SKU:s huvudbetänkande redogörs för de internationella kontakter som utredningen haft. SKU:s erfarenheter säger att samarbetet på läromedelsområdet behöver utökas. Det pågår motsvarande arbete i olika länder och det är både ur kvalitets- och ekonomiska aspekter nödvändigt att Sverige i större utsträckning får möjlighet att samarbeta med både ursprungsländerna och med andra mottagarländer även i läromedelsfrågor.

I de samverkanskommittéer som Sverige sedan flera år har tillsammans med Jugoslavien respektive Grekland återkommer läromedelsfrågorna ofta på dagordningen. Detta har bl a resulterat i förbättrad information om läromedel producerade i dessa länder och också gett sådan information som underlättat importen av läromedel. Grekland har även medverkat till förbättrad information på så sätt att man hjälpt till att välja ut material (böcker, diabilder, film och ljudinspelningar) som kan användas i Sverige för att ge kunskap om grekisk kultur för barn och ungdomar i Sverige. För närvarande pågår överläggningar om hur detta material skall presenteras för lärare m. fl. i Sverige.

Det är ovanligt att ursprungsländerna utvecklar särskilda läromedel med tanke på undervisning av barn och ungdomar vars föräldrar utvandrat. För många utvandrarländer är detta ett ekonomiskt omöjligt åtagande. Dock förekommer det. Exempelvis har Jugoslavien utarbetat en presentation av landet för jugoslaviska barn som växer upp utomlands. För närvarande utvecklas också två läromedelsserier i Ungern med tanke på ungerska barn utomlands. Myndigheterna inbjuder också lärare i Sverige att medverka i utprovningen av materialet. Genom detta hoppas man kunna utveckla läromedel som både pedagogiskt och ideologiskt även skall lämpa sig för hemspråksundervisningen i den svenska skolan. Även i Grekland har påbörjats utveckling av läromedel avsedda för undervisning av grekiska barn i andra länder.

För närvarande finns samarbete när det gäller utbildning av hemspråkslärare med utbildningsansvariga i flera utvandrarländer. Samarbetet består bl. a. i att man inbjuder gästföreläsare till Sverige och att lärarkandidaterna åker till ursprungsländerna för praktikperioder. Hittills har läromedelsfrågorna inte haft någon framträdande roll i dessa sammanhang.

SKU anser att det borde finnas goda förutsättningar för att förbättra läromedelssituationen för många språk, om man tar tillvara de kontakter som etableras inom hemspråkslärarutbildningen med ansvariga för lärarutbildning och pedagogiskt utvecklingsarbete i ursprungsländerna.

Endast i begränsad omfattning har det hittills förekommit samarbete kring invandrarläromedel med andra mottagarländer och med internationella organisationer som arbetar inom utbildningsområdet. Vid enstaka tillfällen har det förekommit forskarkontakter utanför Norden när det gäller SÖ:s utvecklingsprojekt. De ansvariga för läromedelsutvecklingen på invandrarområdet har inte heller i någon nämnvärd utsträckning varit representerade i internationella utvecklingsprojekt som gällt invandrarundervisning. Man har inte heller systematiskt fått information från andra deltagare i sådana projekt. Möjligheten att göra studiebesök i andra mottagarländer, där man utarbetar material för gemensamma invandrargrupper har också varit begränsad.

Bristande kunskap om internationella erfarenheter har ibland medfört att man här i Sverige startat utvecklingsarbete på mycket begränsad kunskapsnivå, trots att det funnits samlade erfarenheter på annat håll. Detta har fördyrat utvecklingsarbetet och ibland medfört att kvaliteten på det arbete som genomförts blivit lägre. I några fall har man i Sverige utvecklat material för stora kostnader ovetande om att motsvarande material fanns i andra länder. På samma sätt har material som utvecklats i Sverige inte i någon nämnvärd utsträckning presenterats för andra mottagarländer trots att de skulle kunna vara användbara även utanför Sverige. Dessutom skulle material, om de trycktes i större upplagor, bli billigare för alla.

5.5 Olika produktionsstödsformer

Ekonomiskt stöd till produktion av läromedel inom bristområden har utdelats sedan budgetåret 1972/73, de två första åren av SÖ. Sedan den 1 juli 1974 har SIL ansvaret för produktionsstödet. Anslaget till produktionsstöd upp-

gick budgetåret 1982/83 till 3,85 milj. kr. av vilka 1,8 milj. kr. utgjorde stöd till invandrar- och minoritetsundervisningens läromedel. Antalet projekt som fick stöd var 22. Under åren har stödet till invandrar- och minoritetsläromedel tagit i anspråk en allt större del av anslaget och motsvarar numera cirka 40 % av hela anslaget. SIL måste också varje år avslå angelägna ansökningar och prioritera hårt.

De olika former som SIL nyttjar till produktionsstöd är följande:

- totalfinansiering (enstaka fall)
- delfinansiering (vanligaste formen)
- finansiering med återbetalningsskyldighet inom tre år om projektet gått ihop
- garanti (om förlust uppstår efter tre års försäljning)

Merparten av de projekt inom invandrar- och minoritetsområdet som erhåller stöd har initierats av SÖ och ofta har SÖ svarat för forsknings- och utvecklingsarbete fram till färdigt manus. Sammanlagt har sådana projekt under åren 1974/75–82/83 inklusive beslutade garantier t. o. m. budgetåret 1985/86 erhållit 3 316 000 kr. i stöd.

Vi har tidigare beskrivit utvecklingsprojektens problem med att intressera förlagen för att ta hand om produktionen. En av anledningarna är att förlagsproducerade läromedel kan behöva mycket stora stöd. Tyvärr händer det att viktiga större projekt måste avslås därför att medel behövs även för andra mindre omfattande projekt och man vid prioriteringsdiskussionerna tar sådana hänsyn. Enligt de bedömningar SIL gjort skulle anslaget för produktionsstöd på invandrar- och minoritetsområdet behöva tredubblas för att motsvara det verkliga stödbehovet.

Bland övriga tillgängliga stödformer för läromedel i vid bemärkelse kan nämnas:

- SoS* har möjlighet att ta fram fortbildningsmaterial för personalen inom barnomsorgen.
- KUR* ger stöd till folkbiblioteken för inköp av litteratur på invandrar- och minoritetsspråk (för närvarande 4,47 milj. kr.) och stöd för bokutgivning på invandrarspråk (för närvarande 675 000 kr.). *KUR* ger också bidrag till barntidningar på invandrarspråk inom ramen för stödet till kulturtidskrifter.
- SIV* ger anslag till tidningar och tidskrifter på andra språk än svenska. Det totala anslaget för utgivning under budgetåret 1982/83 var ca 5,35 milj. kr.
SIV kan också stödja olika projekt, som anordnas av organisationer och kommuner.
- Svenska institutet* (SI) kan bidra till kontakter utomlands inom det litterära området (resestipendier, viss översättningsverksamhet m. m.)

För att underlätta samordning av olika stödformer och för ömsesidig information mellan de myndigheter som lämnar olika slags stöd, har SIL inrättat en referensgrupp där man presenterar olika pågående projekt och diskuterar inkommande ansökningar om ekonomiskt stöd.

SKU har haft överläggningar med de myndigheter och organisationer som svarar för fördelningen av produktionsstöd till läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen. Det finns i dag angelägna bristområden t. ex.

material för förskolans språk- och begreppsträning och visst metodiskt material för lärare och övrig personal som inte omfattas av några bidragsformer. SIL:s initiativ till erfarenhetsutbyte mellan myndigheter har resulterat i viss förbättring när det gäller gränsdragningar mellan olika myndigheters ansvarsområden. Men fortfarande saknas samarbete t. ex. när det gäller planering av insatser för olika områden. En bättre samordning skulle kunna medföra ett effektivare resursutnyttjande.

5.6 Distribution av invandrar- och minoritetsläromedel

En av anledningarna till förlagens tveksamhet att åtaga sig produktion av invandrar- och minoritetsläromedel har varit förlagens svårigheter att lagervålla och distribuera sådana läromedel. Ofta rör det sig om små upplagor. Skolorna beställer endast enstaka exemplar åt gången. Läromedlen är avsedda att finnas på marknaden i många år osv. Sedan 1981 prövar SIL och SÖ möjligheten att lagervålla och distribuera invandrar- och minoritetsläromedel via RPH-HÖR. I första hand gäller det sådana läromedel som utvecklats inom SÖ:s läromedelsprojekt eller genom SIL:s utvecklingsmedel, där man inte lyckats få någon förlagsproduktion.

Verksamheten under 1982/83 bedrivs med anslag från SIL och RPH-HÖR som även skall utvärdera den och bl. a. undersöka de faktiska kostnaderna. Många förlag har visat intresse för en utvidgning av denna form av distribution. Man menar att det skulle vara lättare för förlagen att engagera sig i utveckling och produktion av läromedel för små målgrupper om de kunde få hjälp med lagervållning och försäljning.

6 Import av läromedel

6.1 Användningen av utländska läromedel

Hemspråksstödet i förskolan och hemspråksundervisningen i Sverige omfattar f. n. sextioalet språk. I hemspråksklasserna och i de sammansatta klasserna samt i enstaka gymnasieutbildningar och AMU kurser sker en stor del av undervisningen på hemspråket. Det skulle krävas orimligt stora resurser att i Sverige utveckla och producera läromedel för all denna undervisning. Merparten av de läromedel som används för undervisning i och på olika språk måste därför importeras, trots att dessa är avsedda för undervisning efter andra läroplaner, annan undervisningssituation och ibland annan metodik. Å andra sidan återspeglar dessa kulturen i ursprungsländerna och detta är värdefullt i vissa undervisningssammanhang även i Sverige. Hemspråksläraren har här en viktig och svår uppgift att objektivt och kritiskt förmedla innehållet i dessa läromedel.

6.2 Kommunernas import av läromedel

Till grund för detta avsnitt ligger, förutom de analyser som skett inom SKU, följande källor:

- Rapporten *Kommunerna och hemspråksläromedlen*, (SÖ L 80:257). I denna redovisas en omfattande studie av läromedelsimporten som gjordes under våren 1980 i syfte att belysa:
 - kommunernas organisation, rutiner och problem vid val och anskaffning av hemspråksläromedel
 - kommunernas kostnader för hemspråksläromedel
 - marknadsbilden vad gäller importerade hemspråksläromedel
 Som grund för rapporten genomfördes längre intervjuer med läromedelsansvariga i 74 kommuner. Dessa kommuner representerade 85 % av de elever/kursdeltagare som deltar i hemspråksundervisning i grundskolan och gymnasieskolan samt i grundutbildning för vuxna på hemspråket.
- *Handlingsprogram från Referensgruppen för invandrabarnens litteraturförsörjning*, (KUR 1980-03-03). I den PM gruppen utarbetat ingår en summarisk beskrivning av importen av barn- och ungdomslitteratur från invandrarnas ursprungsländer.
- *Sammanställning av förfrågningar om invandrabarnens läromedelsförsörjning i förskolan*, (SoS, HB 2 1980-08-09). Förfrågningar om import m. m. riktades till 22 kommuner.

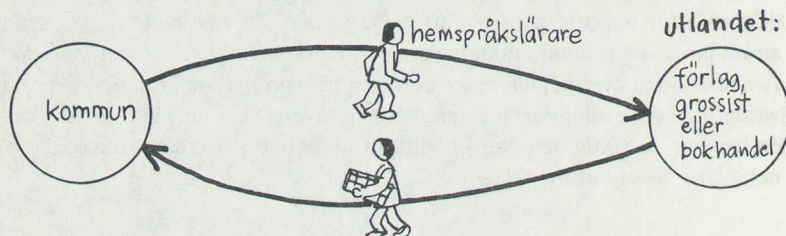
- *Kommunernas organisation, rutiner och problem vid val och anskaffning av hemspråksläromedel, (SIL 597/82).* I denna rapport redogörs för den uppföljning av SÖ:s undersökning från 1980 som SIL genomförde under hösten 1982. Syftet med SIL:s uppföljning var att undersöka om situationen när det gäller information, inköp och import av läromedel från utlandet hade förändrats samt att med utgångspunkt från de förnyade uppgifterna sammanställa aktuell information till dem som väljer och köper in läromedel i kommunerna.

Direkt och indirekt import

De inköpsformer kommunernas skolväsen, förskolor och bibliotek utnyttjar kan förenklat beskrivas i två huvudgrupper.

Direkt import

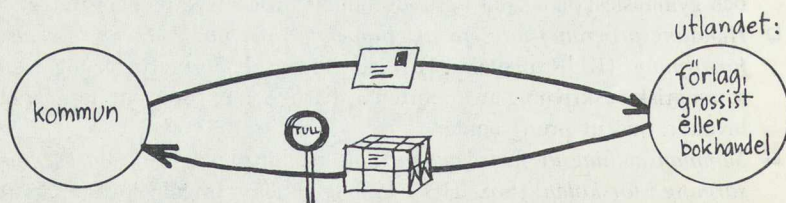
För små språkgrupper inom en kommun utnyttjas ofta en direkt inköpsmetod som består i att hemspråkslärare eller annan tvåspråkig personal köper in läromedel, litteratur m. m. när de reser till sina respektive hemländer.

De besöker bokhandlare, grossister, förlag och tar ofta med sig det inköpta materialet vid hemresan. För undersökningar av marknaden utnyttjas vanligen släktingar och vänner i landet. Efter en sådan resa kan de fortsatta kontakterna i många fall ske per brev.

Den här inköpsmetoden kan bara nyttjas för vissa språk och aldrig vid stora och återkommande beställningar. Men för kompletterande, aktuella inköp har den en funktion att fylla, bl. a. vid inköp av bilder, grammofonskivor och nyutkommen litteratur.

Den andra formen av direkt import är då kommunens inköpare vänder sig direkt till förlag, grossister eller bokhandlare i utlandet med beställningar.

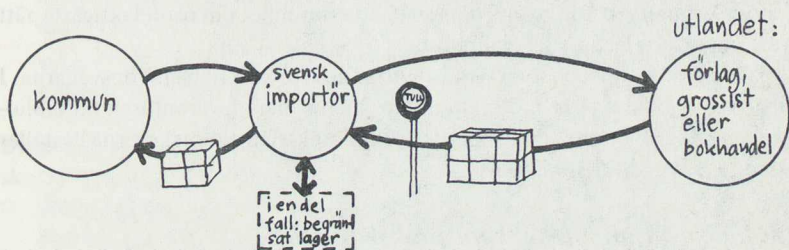

Kommuner som gör relativt stora beställningar har enligt de undersökningar som SÖ och SIL gjort lyckats ganska bra vid sådan direktimport. De har i regel byggt upp ett eget kontaktnät i de aktuella länderna. Beställningarna görs i god tid, ofta på det aktuella språket med hjälp av hemspråkslärare. Andra kommuner som försökt sig på denna form av direktimport har mer negativa erfarenheter t. ex. att vid mindre beställningar leveranserna kan bli försenade eller utebli helt.

Vid denna importform får kommunerna ofta dolda importkostnader för hanteringen. Kommunernas inköpare m. fl. får stå för det arbete importören annars sköter t. ex. tullhantering.

Indirekt import

Vid indirekt import kan kommunen välja att vända sig till en svensk importör.

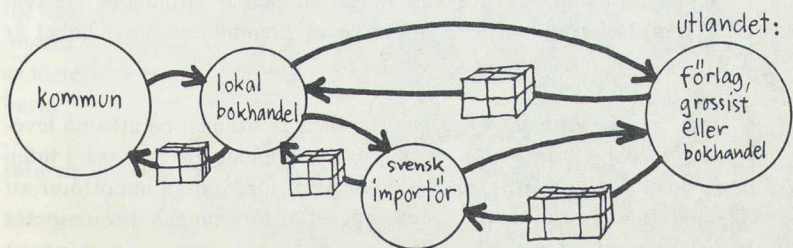

I detta fall tar importören hand om alla kontakter med förlag, grossister m. fl. i utlandet. Man har oftast yrkesmässig kompetens vad gäller hela importbehandlingen.

Eftersom undervisning sker på så många språk med relativt få elever i varje språkgrupp, blir många beställningar mycket små. Det är därför svårt för importören att hålla lager i Sverige. Några importörer har dock mindre lager av de vanligaste titlarna på frekventa språk.

De flesta kommuner som utnyttjar indirekt import via svensk importör vänder sig till flera olika leverantörer som har specialiserat sig på olika länder. De kommuner som använder sig av denna form är angelägna om att få hjälp med information om de olika företag som kan vara aktuella.

En del kommuner vänder sig till en lokal bokhandel, som får fördela beställningarna till olika importörer eller – om det är en stor bokhandel med god importkompetens – direkt till leverantörer i utlandet.

Hur fördelar sig de olika inköpsformerna?

En kommun utnyttjar sällan endast en av de beskrivna inköpsformerna. Många kommuner utnyttjar alla. I SÖ:s rapport *Kommunerna och hemspråksläromedlen* beskrivs vilka erfarenheter man har av de olika inköps-sätten och vilken inköspolicy man tillämpar inom olika kommuner. De uppgifter som SIL tog fram 1982 tyder på att situationen inte hade förändrats nämnvärt vad som gäller importen av läromedel från Finland. Möjligen har direktimporten ökat något men fortfarande sker merparten av inköpen via de två stora importörerna Finlands Bok AB och Scanbok (tidigare Fennobok). När det gäller övriga språk har förmodligen kommunernas egen direktimport ökat bl. a. genom att flera av de importföretag som fanns att tillgå 1979-1980 när SÖ:s undersökning gjordes upphört med importverksamheten. Andra anledningar kan vara en förbättring av den lokala läromedelsorganisation för invandrarundervisningen, en stabil hemspråkslärarkår som gör, att man inom kommunen kan bygga upp en egen erfarenhet om fördelaktigaste sätt att importera läromedel från utlandet.

Också bibliotek och förskolor utnyttjar de fyra beskrivna inköpsvägarna. I båda fallen dominerar indirekta inköp. Den största leverantören till biblioteken av barn- och ungdomsböcker är Bibliotekstjänst. Förskolorna beställer även via Nordisk Bokimport.

Rutiner vid import av hemspråksläromedel

För många kommuner som försökt göra egna direktinköp i utlandet har tullhanteringen av läromedlen varit svåröverskådlig. Bristande kännedom om tullrutiner m. m. leder i många fall till större kostnader för kommunerna än nödvändigt. I SÖ:s rapport ingår en beskrivning av tullens bestämmelser och rutiner i samband med import av läromedel. Av rapporten framgår att det är nödvändigt för en importör att sätta sig in i rutinerna. För kommuner som ofta gör utlandsbeställningar finns en möjlighet att förenkla importrutinerna. Kommunens läromedelsimportör kan under vissa förutsättningar få s. k. hemtagningstillstånd vilket innebär, att man kan hämta varan så snart den anländer till Sverige utan att först tulldeklarera och betala moms och hanteringsavgift. Det förkortar leveranstiden och underlättar hanteringen.

Kommunernas problem

Kommunernas problem med importen av hemspråksläromedel och litteratur är av två huvudslag. Det ena gäller skilda typer av information inför inköpen. (Se kapitel 4.)

Det andra problemområdet gäller själva inköpen av läromedel. De svårigheter som är förbundna med importen ur kommunernas synvinkel är bl. a.:

□ *Långa leveranstider*

I många fall beror de långa leveranstiderna troligen på att små leveransers är "ointressanta" för leverantörer i utlandet. De små och i tiden utspridda beställningarna gör det också svårt för svenska importörer att hålla läromedel i lager, vilket medför leveransförseningar. Erfarenheter från stora kommuner tyder på att direktimport av större kvantiteter samt

personlig kontakt leder till kortare leveranstider.

□ *Uteblivna leveranser*

Skälen till att en beställning aldrig effektueras är i stort desamma som de som orsakar långa leveranstider – i första hand små beställningar. Men andra skäl tillkommer:

- felaktiga beställningar
- föråldrade beställningsunderlag
- produktionsförhållandena i länder med statligt producerade läromedel
- avsaknad av avtal eller personliga överenskommelser med exportör i utlandet.

□ *Tidsödande beställningsarbete*

Val av leverantörer, kontakter med utlandet och med importörer kan bli mycket tidskrävande för kommunernas inköpare. Samarbete kommunerna emellan i syfte att tillvarata varandras erfarenheter har enligt SIL:s undersökning blivit vanligt. Men fortfarande anser många kommuner att antalet leverantörer är för stort och att man tvingas lägga ned alltför mycket tid på anskaffning av läromedel.

Beträffande inköp av utländsk barn- och ungdomslitteratur m. m. till förskolan redovisas i SoS:s rapport förutom de nämnda problemen följande:

- Dålig tillgång till barnlitteratur på "udda" språk. Som exempel på språk där det var svårt att få barnlitteratur nämndes slovenska, persiska, hindi, kinesiska, japanska, bengali, kurdiska, armeniska. I några av dessa fall måste problemen bero på att inköpsvägarna inte är upparbetade. I andra fall saknas uppenbarligen barnböcker och skivor/kassetter, ibland därför att språket är ett mer eller mindre förbjudet minoritetsspråk i ett visst land.

Kommunernas önskemål:

Information om läromedelsproduktionen och förlagen i utlandet.

Både de kommuner som köper läromedel via importör/exportör och de som anlitar lärare m. fl. som vid besök i hemländerna köper material är intresserade av att få aktuell information om läromedelsutveckling och produktion i olika länder.

Aktuella läromedelsförteckningar med prisuppgifter

För att undvika felaktiga beställningar önskar man läromedelsförteckningar för fler språk. Man önskar också att förteckningarna revideras oftare. Likaså önskar man förteckningar över material för förskolans hemspråksstöd. Dessa förteckningar bör även kunna användas av personal i andra aktiviteter för barn.

Information om importörer

Många kommuner har inte möjlighet att importera själva. Dessa önskar helst att de kunde vända sig till *en* importör som kan tillhandahålla läromedel på

samtliga språk. Förutsättningen är dock att läromedlen inte blir dyrare genom koncentrationen till en leverantör. Annars vill man få information om de olika företagen och deras möjligheter att ge service.

Information om tullhantering m. m.

De kommuner som själva köper läromedel samt material för förskolan önskar aktuell information om tullbestämmelser m. m. som kan underlätta och förbilliga inköpen från utlandet.

6.3 Samverkan vid import av läromedel

Importmarknaden för hemspråkläromedel

Om man bortser från de finska läromedlen kännetecknas marknaden av stor splittring. Många importörer och leverantörer försöker dela upp kommunernas inköp mellan sig.

I rapporten Kommunerna och hemspråkläromedlen redogörs för samtliga de importörer som SÖ hade kännedom om 1980. Några av dessa hade hösten 1982, då SIL genomförde sin undersökning, upphört med verksamheten eller så fungerade verksamheten i begränsad omfattning. Ett nytt företag vars verksamhet omfattar import av läromedel från flertalet aktuella länder har tillkommit, CC Bokimport, Uppsala.

Sedan maj 1981 importerar C C Bokimport läromedel för invandrarundervisningen, undervisningen i främmande språk vid ungdomsskolan och den frivilliga vuxenutbildningen samt i någon utsträckning för högskolan. Hittills har man importerat läromedel från de flesta länder i Europa. Man har även erfarenhet av inköp från Latinamerika, Libanon, några afrikanska länder, Indien och Hongkong. Endast i undantagsfall har man tagit emot beställningar på läromedel från förlag i Finland. Men man är beredd att även importera direkt från finska förlag om någon kommun önskar det. Importen sker direkt från olika förlag i respektive land. Prissättningen fungerar så att man till inköpspriset lägger kostnader för frakt, moms samt administration. Påslaget är beroende på beställningens storlek.

Under den tid som hemspråkundervisningen utvecklats har flera företag försökt förbättra sin service till kommunerna genom att erbjuda import från så många länder som möjligt. Både Seelig Bokimport, ägt av Svenska Bokhandlareföreningen och enskilda bokhandlare, och Kommunsamköp, ett serviceföretag ägt av landets kommuner, försökte under budgetåret 1977/78 förbättra sin beredskap att leverera läromedel på flertalet invandrarpråk. I båda fallen misslyckades försöken därför att kommunernas beställningar var för små och för splittrade för att man skulle kunna upprätthålla god service. Våren 1980 beslöt Kommunsamköp att göra ett nytt försök i syfte att tillhandahålla hemspråkläromedel på flertalet språk. Verksamheten skulle bedrivas under en försöksperiod på tre–fyra år. På sikt avsåg man att utöka importen även till de mindre språken. Men under budgetåret 1981/82 lades verksamheten ner och företaget importerade inte längre läromedel, annat än åt några kommuner med vilka man hade tidigare avtal.

Med undantag för finska läromedel fungerar enligt importörerna läromedelsförsörjningen inte tillfredsställande. Flertalet importföretag säger sig ha svårt att utlova snabba och säkra leveranser med nuvarande beställningsunderlag. Flertalet importörer anser att läromedelsförsörjningen skulle förbättras om kommunernas beställningar samordnades och sedan förlades på importföretagen. Detta kunde ske via någon statlig myndighet eller institution.

Distributionsstöd till Kommunsamköp

Hösten 1982 erhöll Kommunsamköp statligt distributionsstöd för invandrarläromedel från SIL. Stödet är på totalt 600 000 kronor fördelat på tre år. För att Kommunsamköp skulle få detta stöd ställde SIL följande villkor:

- Verksamheten skall pågå under minst tre år.
- Samtliga de språk kommunerna/skolorna begär hjälp med skall ingå i verksamheten så långt det är möjligt. För att säkerställa en god service-nivå accepteras från SIL en successiv uppbyggnad så att detta uppnås senast "år 2".
- Urvalet av titlar inom varje språk bör grundas på en pedagogisk bedömning. Antalet titlar bör begränsas. SIL och Kommunsamköp skall samverka i urvalsarbetet. I de språk där det finns läromedelsförteckningar från SIL skall dessa utgöra grund för urvalet.

Nya läromedel som kommit in efter SIL-förteckningarnas tryckning samt läromedel på de språk inga SIL-förteckningar finns, översänds till SIL för bedömning. SIL åtar sig att tillsätta och avlöna referensgrupper för bedömning av aktuella läromedel i den omfattning SIL anser vara nödvändigt samt att årligen ge ut en kompletterande information till läromedelsförteckningarna i vilken lämnas en kort bedömning av de nya läromedel som Kommunsamköp kan importera.

- Beställningslistor tas fram av Kommunsamköp och sänds ut till skolorna. På grundval av inkomna beställningar köps läromedlen in från respektive länder, en eller två gånger per år. Som regel skall inga efterbeställningar få förekomma.
- Ett visst buffertlager för de mest frekventa läromedlen bör finnas på Kommunsamköp.
- Som grund för det pris Kommunsamköp tar ut för importerade läromedel ligger en beräkning med följande komponenter:

Förlagspris i exportlandet minus eventuella rabatter, ev. moms i exportlandet, ev. tull, pålägg ca 35 % av ovanstående kostnader samt svensk moms.

Det står Kommunsamköp fritt att samarbeta med/köpa tjänster från personer, organisationer eller företag i syfte att underlätta distributionen.

- Finska läromedel ingår inte i denna överenskommelse.

Läromedelscentralen i Olofströms kommun

Hösten 1981 gick läromedelscentralen i Olofström ut med en inbjudan till 70 kommuner i södra Sverige till samverkan kring import av läromedel och

övrigt material för undervisning i grund- och gymnasieskolan, förskolans hemspråksträning och olika former av vuxenutbildning. Inbjudan gällde även skol- och folkbibliotekens inköp av litteratur, tidningar och tidskrifter på invandrar språken.

Olofströms kommun har lång erfarenhet av läromedelsimport för vissa språk som förekommer i kommunen och också kunskaper och kontakter som erfordras för att läromedelsimporten skall fungera.

Under budgetåret 1981/82 fick läromedelscentralen i gång viss samverkan med cirka tjugo kommuner eller i varje fall med lärare från dessa kommuner. Endast några kommuner gjorde dock större beställningar via centralen. Under detta första år importerade man läromedel på 14 språk och i de flesta fall skedde importen direkt från förlagen i utlandet. Inköpen gällde läromedel för hemspråksundervisningen, undervisningen i främmande språk (engelska och tyska i ungdomsskolan och studieförbundens språkkurser).

Läromedelscentralen har även påbörjat utbyggnaden av en permanent läromedelsutställning med information, kataloger och provexemplar av de mest frekventa hemspråksläromedlen. Denna utställning besöks även av lärare från andra kommuner. Eftersom centralen dessutom har utställning av läromedel för all undervisning i grund- och gymnasieskolan inklusive svenska som främmande språk, har några kommuner förlagt studiedagar för samtliga lärare som undervisar invandrarelever till centralen.

Erfarenheterna från första året är positiva. Man har klarat av beställningarna i de flesta språken. Där man haft svårigheter har det berott på den politiska utvecklingen. För att klara leveranstiderna menar man, att man helst bör ha beställningarna i slutet av februari – början av mars, om kommunerna vill få del av de mängdrabatter som man kan få vid större beställningar. Centralen anser sig även ha möjlighet att ta emot löpande beställningar under läsåret.

Läromedelscentralen bedömer sina möjligheter att expandera som goda. Inför läromedelsbeställningarna för läsåret 1983/84 har man kontaktat alla kommuner. Man hoppas att kunna bygga ut verksamheten så, att man kan ha ett visst buffertlager av de mest frekventa läromedlen.

För att det här skall fungera menar man att de statliga insatserna i form av förteckningar behövs och bör utökas till att omfatta fler språk. Enskilda lärare i kommunerna har sällan möjlighet att skaffa sig den överblick av läromedelstillgången i ursprungsländerna och Sverige som behövs för ett pedagogiskt medvetet läromedelsval.

6.4 Olika sätt att underlätta importen

Handlingsprogrammet från KUR:s referensgrupp för invandrarbarnens litteraturförsörjning (1980) innehåller några förslag på hur man kan förbättra importen genom att bättre kartlägga olika inköpsvägar. Man efterlyser samverkansformer mellan Bibliotekstjänsts import av litteratur på olika språk och Kommunsamköps import av läromedel. Helst ser man att denna samverkan även omfattar Nordisk Bokimport. Referensgruppen framför också önskemål om att KUR tar initiativ till en konferens kring frågor som rör anskaffning av invandrarlitteratur dit förutom berörda myndigheter och

kommuner även importörer, bokhandlare och branschföreningar skulle inbjudas. Vidare önskar man att KUR skall utreda frågan om statligt lagerstöd till boklådor som tillhandahåller litteratur på minoritets- och invandrar-språk.

Kommunernas och importföretagens önskemål för att förbättra läromedelsimporten har vi redogjort för ovan. I SKU har diskuterats olika sätt att genom samordning av vissa insatser underlätta kommunernas läromedelsinköp från utlandet.

Förbättrad inköpsinformation

Det enklaste sättet att påverka importsituationen är genom förbättrad information om inköpsvägar, inköpsvillkor, lämpliga beställningstider för läromedel från olika länder osv. Sådan information kunde sammanställas centralt och spridas till kommunerna. För övrigt skulle kommunerna sköta sin import enligt tidigare modell – direkt eller indirekt efter önskemål.

Den ansvariga myndigheten kunde också vid lämpliga tidpunkter inbjuda importörerna till överläggningar om olika former av samverkan.

Möjligen skulle förbättrad information leda till att ytterligare någon importör kunde hålla ett begränsat lager i Sverige på grund av jämnare beställningar.

Samordnade beställningar

En annan möjlighet vore att samordna kommunernas beställningar av läromedel. SIL har vid två tillfällen (våren 1980 och våren 1981) genomfört ett begränsat försök med samordning av inköp av läromedel för hemspråksundervisningen i kinesiska. Man erbjöd kommunerna att beställa läromedel utifrån en beställningslista som också innehöll kortfattade beskrivningar av dessa. Listan hade förberetts vid kontakter med grossist i Hongkong. Den samlade beställningen lämnades därpå till Kommunsamköp, som importerade läromedlen och distribuerade direkt till de beställande kommunerna. Flertalet av de aktuella kommunerna anslöt sig till dessa samordnade beställningar.

Samordning genom en rikscentral för invandrarläromedel kunde gå till på liknande sätt. Först samlas beställningar in från kommunerna vid en viss tidpunkt på året. Därefter kunde centralen efter anbudsförfarande lägga ut beställningarna på svenska importörer. Centralen skulle inte behöva ha något lager utan endast samordna beställningarna och förhandla med importörerna. Importörernas yrkeskunnande ifråga om kontakter med utlandet, importhantering osv. tas tillvara. Med de samordnade beställningarna som grund skulle det troligen vara lättare för importörerna att hålla ett visst begränsat lager för extrabeställningar. Importören sköter i denna modell distribution och fakturering till kommunerna.

Väljer man att samla läromedelsbeställningar från kommunerna och genom anbudsförfarande lägga ut dem, är det viktigt att den eller de importörer som får hand om importen ges möjlighet att bygga upp fungerande kontaktvägar om det gäller import från ”nya” länder. Detta kan medföra att anbudet bör utformas till att gälla samlad import via samma företag under en längre tidsperiod t. ex. på tre år.

Man kan också tänka sig att samordning endast skall gälla en begränsad del av kommunernas inköp från utlandet t. ex. inköp av läromedel för de "små" språken, för läromedel från "nya" länder, från länder med statlig läromedelsproduktion.

Distributionsstöd och andra ekonomiska stödformer

Ytterligare möjligheter att förbättra importen vore olika ekonomiska stödformer.

I avsnitt 6.3 redogörs för *det statliga distributionsstödet* som Kommunsamköp erhållit för att under åren 1983–85 garantera en importverksamhet som omfattar samtliga språk. Hittills har ingen enskild importör klarat av att på ett tillfredsställande sätt tillhandahålla läromedel från samtliga länder. I avtalet med SIL ingår kontinuerlig uppföljning och utvärdering av verksamheten.

Lagerstöd till olika importörer som lagerför hemspråkläromedel och litteratur på invandrarspråk är en annan möjlighet. Lagerstödet kunde också utformas som ett statligt lager. Sådan verksamhet finns redan vid rikscentralerna för pedagogiska hjälpmedel för handikappade (RPH) men gäller då huvudsakligen läromedel producerade vid dessa.

Stöd till kommunerna för inköp av invandrarläromedel kunde utgå per deltagande invandrarelev. Ett sådant stöd diskuterades av den s. k. invandrargruppen inom utbildningsdepartementet 1975. I budgetpropositionen avvisades senare detta förslag med hänvisning till att läromedel är en kommunal angelägenhet. Vid SKU:s kontakter med läromedelsansvariga i kommunerna säger också dessa att de föredrar statligt stöd i form av förbättrad läromedelsinformation, importstödjande åtgärder och ökade möjligheter att inom landet utveckla och producera invandrarläromedel.

7 Det lokala arbetet med läromedel och litteratur

7.1 Det lokala ansvaret för läromedelsförsörjningen

Under utbildningen utnyttjar elever och kursdeltagare en mängd olika typer av läromedel. I läroplanen för grundskolan, Lgr 80, definieras läromedel så här:

”Läromedel är sådant som lärare och elever kommer överens om att använda för att nå uppställda mål”.

Definitionen rymmer inte bara de läromedel som produceras direkt för undervisningen. Litteratur, musik, film, ja hela samhällets informationsutbud kan utnyttjas som läromedel. Läroplanen nämner också lägerskolor och studiebesök som former för insamling av material som kan betraktas som läromedel. Eftersom enligt denna definition även barn- och ungdomslitteratur, vuxenlitteratur, tidningar och tidskrifter och övrigt som finns på skol- och folkbibliotek räknas till läromedel, är det naturligt att det här kapitlet också behandlar invandrar- och minoritetsundervisningens litteraturförsörjning på olika språk.

Det finns ytterligare skäl till att litteraturförsörjningen bör uppmärksammas. Skolan har enligt skollagens första paragraf ansvar för elevens totala utveckling. I samarbete med hemmen skall skolan främja elevernas utveckling till ”harmoniska människor och till dugliga och ansvarskännande samhällsmedlemmar”. En liknande målsättning gäller också förskolan och vuxenutbildningen.

Litteraturen kan således dels fungera som ett läromedel i enlighet med läromedelsdefinitionen i Lgr 80, dels som ett medium i varje individs personlighetsutveckling. Sökandet efter personlig identitet och gruppidentitet, sammanhang i tillvaron osv. kan inte bara bindas till en undervisningssituation med vissa uppställda mål. Förskola, skola och vuxenutbildning har i samarbete med övriga lokala ”kulturförmedlare” – i synnerhet skol- och folkbiblioteken – ett ansvar för att barn och vuxna får sådana kontakter med litteratur och övrigt kulturutbud, att de själva kan finna vad de söker.

I det här kapitlet understryks vikten av en helhetssyn och överblick inom kommunen och länet när det gäller läromedels- och litteraturförsörjningen.

7.2 Organisationen av läromedels- och litteraturförsörjningen i kommunen

För att användningen av läromedel och litteratur skall fungera fordras ett fungerande system för information, urval, inköp, distribution och förvaring av materialen. Här skall arbetet med läromedel och litteratur inom kommunen belysas.

Valet av läromedel och litteratur

Sättet att välja läromedel för hemspråksundervisningen varierar beroende på respektive språkgrupps storlek, tillgången på information m. m. Valet av läromedel för den finskspråkiga elevgruppen uppvisar i de flesta kommuner stora likheter med motsvarande rutiner för skolans övriga läromedel. Informationsmaterialet är tämligen rikligt, läromedelsutbudet motsvarar det svenska, innehållet präglas av en likartad kultursyn som den svenska. För andra språk kan urvalet bli ett mödosamt arbete. Informationsmaterial saknas, lämpliga läromedel är få eller saknas helt. I allmänhet är det hemspråkslärarna som väljer läromedel för hemspråksundervisningen. I kommuner med flera lärare inom respektive språk sker ofta samplanering. Där man har hemspråkslärare med specialfunktion har dessa också ansvar för beställningen av läromedel. I större kommuner har man ibland läromedelskommittéer som utarbetar egna läromedelslistor. Vanligt är att man inom en kommun försöker samla hemspråkslärare åtminstone en gång per termin för att planera läromedelsvalen. Det förekommer även att kommuner med endast enstaka lärare i respektive språk genom samverkan i länet anordnar gemensamma studiedagar för länets lärare där man bl. a. tar upp läromedelsfrågorna.

I de kommuner som har en speciellt förordnad skolledare för invandrarundervisningen godkänns som regel läromedelsvalet av denne. Formellt fattas beslutet om val av läromedel av skolstyrelsen men i realiteten är ofta beslutsrätten delegerad till rektor. I kommuner som saknar särskild invandrarrektor, svarar lokal rektor för godkännande av urvalet. Av den undersökning som redovisas i rapporten *Kommunerna och hemspråksläromedlen* framgår att det var ovanligt att skolledare lade pedagogiska synpunkter på läromedelsvalet. Det reella valet gör alltså lärarna. Skolledarens medverkan i valprocessen inskränker sig ofta till att hålla beställningarna inom budgetramen. Vid den uppföljning som SIL genomförde hösten 1982 framkom dock att skolledarna i ökad utsträckning försöker göra lärarna mer medvetna i sina läromedelsval genom att ta upp frågor kring läromedlen och deras användning vid olika samlingar.

Även litteratur och annat material för förskolans hemspråksträning väljs i allmänhet av hemspråkslärare. Men många gånger begränsas dock hemspråkslärarens val härvid till att gälla val bland de böcker m. m. som redan är inköpta till folkbiblioteket.

Det finns inga övergripande undersökningar av hur läromedelsvalet för undervisningen i svenska som främmandespråk sker hos olika utbildningsanordnare. Men även här är det säkerligen så, att den enskilda läraren eller cirkelledaren oftast svarar för läromedelsvalet. På skolor med flera lärare

som undervisar invandrarelever sker också överläggningar mellan lärarna, men många lärare kan vara ensamma i sina valsituationer vilket bl. a. framgår av de frågor som besökare vid läromedelsutställningen i Kungsholms skola ställer.

När det gäller skolbibliotekens litteratur på olika hemspråk väljs denna ut på olika sätt i olika kommuner. Underlaget kan vara förlagskataloger, urvalslistor från Bibliotekstjänst eller också andra kommuners listor över nyförvärv. Ibland men inte alltid är hemspråklärarna engagerade. SÖ:s arbetsgrupp genomförde en begränsad telefonenkät till några läromedels- och skolbibliotekscentraler för att undersöka hur urvalet skedde och i vilken utsträckning lärare var engagerade. Många bibliotekarier uttryckte då skepsis inför en alltför utvecklad urvalsrutin. Som huvudanledning till sin tveksamhet angav man att hemspråkläraernas arbetssituation ofta är sådan att det är svårt att etablera kontinuerligt samarbete.

Beställnings- och inköpsrutinerna inom kommunen

Beträffande hemspråkläromedlen är det vanligt att beställningsrutinerna för dessa inte följer de vanliga läromedelsrutinerna i kommunerna. I SIL:s undersökning hösten 1982, som dock enbart gällde ungdomsskolan, menade samtliga kommuner att beställningar av läromedel från utlandet bör vara klara senast februari – början av mars, om man skall hinna få de utländska böckerna till nästa läsårsstart. Flera kommuner försöker få fram böckerna redan till vårterminens slut för att undvika att böckerna kommer under semestertid. Endast Göteborgs kommun hade enligt denna undersökning parallella rutiner för beställning av läromedel från utländska och svenska leverantörer. Detta beror på att kommunen anlitar samma bokhandel för alla sina läromedelsinköp och detta företag även sköter importen av läromedel från utlandet.

För förskolans och vuxenutbildningens beställningsrutiner för hemspråkläromedel finns ingen kartläggning. I många kommuner finns inte heller någon samordning av inköpen mellan utbildningsanordnare inom förskolan, ungdomsskolan och vuxenutbildningen.

Vid inköp av litteratur på olika språk förekommer i en del kommuner organiserat samarbete mellan folkbiblioteket och skolan. Detta samarbete kan t. ex. bestå i att man fördelar inköpsansvaret mellan skol- och folkbibliotek på så sätt att folkbiblioteket svarar för inköp av litteratur (utöver de vanliga läroböckerna) för en del språkgrupper och skolan för andra. I andra kommuner är det folkbiblioteket som väljer och köper in all litteratur utöver läroböcker för hela kommunens behov.

För förskolans inköp av barnlitteratur på olika språk finns ofta samarbete mellan socialförvaltningarna och folkbiblioteken. Men fortfarande är det ovanligt att samarbetet kring inköp av litteratur på hemspråk omfattar både bibliotek och samtliga utbildningsanordnare.

Det finns stor risk för att man i kommuner, som inte tänkt igenom urvals- och inköpsprocessen och ansvarsfördelningen, kan råka ut för att olika urvalsgrupper på olika platser i kommunen lägger ner tid och kraft på att välja ut samma böcker.

Förvaringen och den lokala distributionen av läromedel och litteratur

Också förvaring och lokal distribution är organiserad olika i olika kommuner och hos olika utbildningsanordnare. Detta är naturligt eftersom både undervisningens utformning och invandrarnas geografiska spridning varierar. Det förefaller dock som många hemspråklärare och hemspråkstränare har svårt att få en överblick över kommunens läromedels- och litteraturbestånd på olika språk. Den interna informationen inom kommunen mellan folkbibliotek och förskola, skola och vuxenutbildning är också många gånger bristfällig.

När det gäller läromedel inköpta direkt för undervisningen försöker många kommuner samla referensexemplar av materialen. De förvaras antingen ute på skolorna, hos den ansvariga skolledaren eller på kommunens läromedelscentral. Det förekommer också att kommuner har genomförda system med registrering av alla inköpta utländska läroböcker. Ibland kombineras detta med att böckerna samlas in efter läsårets slut för att eventuellt återanvändas. Framför allt används detta system i kommuner med "små" språkgrupper, där elevunderlaget i ett språk kan skifta år från år. På detta sätt behöver man inte riskera att stå helt utan läromedel i olika språk vid t. ex. läsårsstarten.

Många kommuner har någon form av boklådor med barn-, ungdoms- och faktalitteratur på olika språk som cirkulerar mellan förskolor och skolor. Lärare och elever har dock sällan möjlighet att påverka urvalet och ibland kommer dessutom boklådan vid en ur undervisningens synpunkt olämplig tidpunkt. Framför allt är det i hemspråksklasserna som man upplever dessa svårigheter. Bristen på tillgängliga "klassbibliotek" med både barn- och ungdomsböcker och faktaböcker på modersmålet gör att man många gånger får avstå från att använda liknande arbetssätt som i motsvarande svenskspråkiga klasser.

7.3 Fortbildning i läromedelsfrågor

På invandrarområdet behöver både läromedelsansvariga, förskolans personal, hemspråklärare och övriga invandrarlärare, klasslärare, ämneslärare och kursansvariga inom vuxenutbildningen få djupare insikter om läromedel och litteratur för invandrar- och minoritetsundervisningen. Även bibliotekarierna behöver bättre information, utbildning och fortbildning om invandrar- och minoritetslitteratur.

Många kommuner försöker ta upp läromedelsfrågorna vid fortbildningskurser och studiedagar men lärare som har få timmar i en kommun eller ambulerande lärare har ofta svårigheter att delta i sådan verksamhet. Här är t. ex. gemensamma länsstudiedagar viktiga för lärare som tjänstgör i flera kommuner. Men fortfarande har man svårt att nå de lärare som har hemspråksundervisningen som en deltidstjänstgöring. Och dessa lärare har ofta ett mycket stort behov av information och erfarenhetsutbyte.

SIL:s pedagogiska rådgivning vid utställningen på Kungsholms skola i Stockholm utnyttjas av ett stort antal kommuner. Men möjligheten att skicka

personal till aktiviteter på denna utställning är givetvis begränsad. Många kommuner har dock varit beredda att låta t. ex. funktionsansvariga eller andra som är ansvariga för urval, inköp eller fortbildning besöka utställningen både i samband med temaaktiviteter och i form av individuella besök. Varje år förlägger också kringliggande kommuner studiebesök för grupper av lärare och annan personal till utställningen. Flertalet av de flera tusen besökare, som varje år besöker utställningen, efterfrågar mer fortbildning både om läromedel och litteratur på svenska som främmande språk och på olika hemspråk.

7.4 Finansieringen och kostnaderna för invandrar- och minoritetsundervisningens läromedel och litteratur

Det är svårt att ge något generellt svar om kostnader för kommunernas inköp av läromedel för invandrarundervisningen. I vissa kommuner köps sådana läromedel in för särskilda anslag. Ibland ingår läromedlen i svenska som främmande språk i dessa anslag. Ibland köps en del av hemspråksläromedlen in för skolbiblioteksanslag osv. I rapporten Kommunerna och hemspråksläromedlen redogörs för olika former för anslag som kan förekomma och av rapporten framgår också, att kostnaderna varierar kraftigt mellan olika kommuner. Samma förhållanden bekräftades vid SIL:s uppföljning hösten 1982. Vidare bör man notera, att det pris kommunerna betalar för läromedlen kan dessutom variera kraftigt beroende på det sätt på vilket materialen köps in. Lärare som köper in enstaka exemplar av material vid besök i ursprungsländerna kan ofta få mycket fördelaktiga priser. I gengäld kan större kommuner få mängdrabatter vid sina läromedelsinköp. Och inte sällan har just större kommuner genom egna kontakter möjligheter att erhålla gratis vissa läromedel från ursprungsländerna.

Uppskattningsvis köpte år 1980 landets kommuner hemspråksläromedel för ungdomsskolan till ett belopp av ca 5 milj. kr. Mer än hälften av detta belopp gällde läromedel på finska. Sedan dess har undervisningen framför allt på hemspråk ökat och detta har medfört ökat behov av läromedel i olika ämnen. Enligt en ungefärlig uppskattning av importen av hemspråksläromedel torde kommunernas kostnader för hemspråksläromedel idag ligga mellan sex och sju milj. kr.

Medel för inköp av litteratur och annat material för förskolans hemspråksutbildning budgeteras i allmänhet inte under särskilt anslag. Materialet köps för förskolans förbrukningsanslag. Några kommuner har dock beviljat särskilda mindre anslag för inköp av invandrarböcker.

Som norm för folkbibliotekens inköp av invandrarlitteratur finns sedan år 1972 KUR:s rekommendation att det skall finnas tre titlar per invandrare i Sverige på invandrarans eget språk. Dessa böcker skall enligt målsättningen vara aktuella. Utöver folkbibliotekens mediaanslag för invandrarlitteratur delar KUR ut ca 4,5 milj. kr. per år till länsbiblioteken, låncentralerna och Bibliotekstjänst för inköp och biblioteksteknisk bearbetning av invandrarlitteratur.

Reglerna för de statliga anslagen till inköp av litteratur på invandrarans språk har nyligen reviderats. Merparten (tre miljoner) av anslaget går numera till

länsbiblioteken och lånecentralerna. Syftet är att tillförsäkra en bättre tillgång på litteratur på språk som talas av ett mindre antal invandrare. Fortfarande är dock tillgången på böcker på vissa språk ojäm.

7.5 Möjligheter att förbättra rutiner för urval, beställning, inköp och distribution av läromedel och litteratur

Vid *urvalstillfället* spelar både de urvalshjälpmedel man har till förfogande (läromedelslistor, utställningar etc.) och väljarens kompetens roll. Urvalshjälpmedlen kan vi komma åt genom bättre information – bättre listor, utställningar etc. En möjlighet är utgivning av flera läromedelsförteckningar, en annan mer stöd åt de litteraturlistor Bibliotekstjänst ger ut.

I de språk där det finns används SIL:s invandrarförteckningar och kommunerna efterfrågar förteckningar på fler språk. Även om man skulle vilja ha tätare utgivning av dessa kataloger så att t. ex. prisuppgifterna kunde hållas aktuella, så betonar man att dessa förteckningar framför allt har ett värde som pedagogiska urvalsinstrument. Ibland skaffar kommunerna själva kontinuerligt aktuella läromedelskataloger från ursprungsländerna. Lärarna har då även tillgång till dessa vid sina läromedelsval. Både de kommuner som nu försöker få tag på förlagskataloger och de andra är intresserade av att få hjälp med aktuella adresser till förlag, skolmyndigheter och övriga utländska utgivare av läromedel som är användbara i Sverige.

Men lärarna vill också helst ha tillgång till referensexemplar av de läromedel man skall beställa och gärna också möjlighet att prova materialet i sin undervisning. Lärare efterfrågar således "läromedelsutställningar". I vissa kommuner har man tillgång till "boksamlingar" i de aktuella språken. I några kommuner håller man på att bygga ut dessa samlingar till "pedagogiska resurscentraler" dit lärare skall kunna komma på studiedagar eller tillsammans med sina elever, för att välja material utifrån den målsättning man har med undervisningen. Inom några regioner har man diskuterat möjligheten att anordna regionala utställningar. I många kommuner har man ännu inte hittat någon lämplig lösning. I kontakter med kommuner och enskilda lärare framkommer dock att man är tveksam till nyttan av ambulering utställningsverksamhet. Lärare behöver visserligen få information om nyheter inom läromedelsområdet och detta skulle man kunna åstadkomma genom ambulering verksamhet, men man bedömer som viktigt att ha tillgång till materialet under hela läsåret, så att man kan skaffa sig information närhelst det är aktuellt för ens undervisning.

För utbyggnaden av lokala utställningar är det betydelsefullt om den centrala riksutställningen fungerar väl och kommunerna t. ex. kunde vända sig dit för att få information om nyförvärv på olika språk. Ett annat sätt att stödja lokala utställningar vore att förenkla inköpen, för de kommuner som vill starta utställningar, genom att centralt erbjuda abonnemang på provexemplar av läromedel för en viss språkgrupp.

Läromedelsväljarens kompetens kan man förbättra genom fortbildning och utbildning. SKU återkommer i kapitel 8 till hur man på olika sätt bör inspirera och stödja lokal fortbildning kring läromedelsfrågorna.

När det gäller *beställning och inköp*, behövs den tidigare nämnda informationen om inköpsvägar, beställningsrutiner, beställningstider etc.

Litteraturförsörjningen för invandrare och språkliga minoriteter – i synnerhet barn och ungdom – inom kommunerna torde säkerligen kunna förbättras. Men av flera skäl blir det svårt att tillgodose alla språkgrupper i samma grad. Här har länsbibliotek och lånecentraler en viktig uppgift att förse skolor och folkbibliotek med kompletterande litteratur speciellt för små språkgrupper.

För de svenskspråkiga barnen finns ett så stort utbud att de kan välja fritt i biblioteket. De har kontinuerlig tillgång till ett bokbestånd och kan ur detta välja den litteratur som passar vid ett visst tillfälle. Barn med andra modersmål – särskilt de i Sverige mycket små språkgrupperna – möter kanske bara vid enstaka tillfällen ett bokurval. Ofta är detta litteraturutbud begränsat och dessutom förmedlas det alltid av någon vuxen t. ex. hemspråkläraren. Detta kan ibland medföra att barnet inte väljer spontant utan i stället på ett sådant sätt att förmedlaren blir tillfredsställd. Den naturliga "bibliotekssituationen" uppstår inte.

Ojämligheten mellan språkgrupperna på det här området kan också avse produktionsförhållandena i utvandringsländerna. I en del länder finns en produktion av barn- och ungdomsböcker som kan ge tillgång till ett urval som är likvärdigt de svenskspråkiga kamraternas. I andra länder saknas en sådan produktion. Böckerna kan t. ex. ha en mycket låg, teknisk kvalitet. För en del invandrargrupper i Sverige saknas helt barnboksproduktion i utvandringslandet. Dessa grupper har också ofta i sina ursprungsländer tillhört språkliga minoriteter.

Man får dock inte glömma att barnen så småningom utvecklar tvåspråkighet och då får tillgång till även den svenskspråkiga litteraturen. När det gäller de svenska böckerna vill vi också påminna om diskussionen i kapitel 5 om vikten av att få fram läromedel och litteratur på svenska som också speglar minoriteternas liv och värderingar i ett interkulturellt perspektiv.

För en sammanfattning av hur litteraturförsörjningen för invandrare och språkliga minoriteter kan förbättras, kan man ta tre utgångspunkter:

- *Organisationen av läromedelsförsörjningen påverkar hur litteraturförsörjningen fungerar.*

Här behövs ett väl fungerande samarbete inom kommunerna såväl mellan de enskilda skolenheterna som mellan samtliga utbildningsanordnare och folkbibliotek.

- *Alla böcker i landet är i princip tillgängliga för alla.*

Den målsättningen gäller också invandrare. Här behöver hemspråklärare och svenska invandrarlärare bättre information om hur man söker litteratur med hjälp av bibliotekens söksystem. Vid utvecklingen av olika litteratursökningssystem borde de ansvariga ta särskild hänsyn till invandrararnas behov av litteratur på modersmålet.

- *Om man skall kunna inspirera eleven till läsning krävs böcker att välja bland.*

Detta är det svåraste problemområdet när det gäller invandrar- och minoritetsbarnens litteraturförsörjning. Eftersom det råder knapphet på titlar, blir det oftast en hemspråklärare som förmedlar litteraturen. Det gäller att

ge läraren en sådan kunskap om barns litteratur, barns läsvanor m. m. så att han eller hon inte avskräcker barnet från fortsatt läsning. Man kan också behöva informera föräldrarna om barns läsbehov. Hemspråksläraren – litteraturförmedlaren behöver tillgång till ett så brett litteratururval och också en sådan distributionsapparat att det är möjligt att låta eleven välja, inte bara vara tvungen att ta emot vad som bjuds. Också den svenska klassläraren och förskolläraren måste komma med i förmedlarrollen. Det måste också vara naturligt att invandrabarnet ibland när klasskamraterna läser på svenska, får möjlighet att läsa en bok på sitt eget språk.

De skilda möjligheterna att förbättra urval, inköp, distribution och förvaring av läromedel, litteratur m. m. för invandrabarnens undervisning och läsning kräver åtgärder på många plan – produktion av läromedel, förbättrad import etc. Vi tror dock att man inom en kommun kan komma långt genom att öka medvetenheten hos alla berörda. Det kan ske genom en *lokal probleminventering av läromedels- och litteraturförsörjningen* där både lärare och bibliotekarier samt läromedelsansvariga inom kommunen är med.

8 Förslag om den framtida läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsundervisningen

8.1 Relationen mellan målen för undervisningen och resurserna för läromedel

Under de senaste tjugo åren har stegvis genomförts en serie utbildningsreformer riktade till invandrare och minoriteter. Utbildningsreformerna skall bidra till att skapa den jämlikhet och valfrihet för minoriteterna som uttrycks i de mål en enig riksdag antagit för invandrar- och minoritetspolitiken. Likaså utgör de en grund för den samverkan mellan minoriteter och majoritetsbefolkning som också uttrycks i dessa mål.

Om utbildningsreformerna för invandrare skall ge önskad effekt krävs inte bara resurser för undervisningstimmar och kompetenta lärare. Det behövs också lämpliga läromedel och tillgång till läromedel på olika minoritetsspråk.

För den reguljära, svenskspråkiga undervisningen finns ett system för utveckling, produktion och distribution av läromedel. Ett motsvarande system finns inte när det gäller läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsundervisningen.

Läromedlen spelar en avsevärd roll i denna undervisning. Många invandrarlärare är oerfarna och saknar utbildning. Detta medför osäkerhet om målen för undervisningen och kan göra läraren alltför beroende av läromedlen. Bristen på andra informationskällor på olika språk i samhället ökar hemspråkläraernas beroende av förproducerade läromedel. Ytterligare faktorer som styr användningen av läromedel är bristen på naturlig språkstimulans när det gäller hemspråksundervisningen och de heterogena undervisningsgrupperna.

Undervisningen av invandrare och språkliga minoriteter i förskola, ungdomsskola och olika former av vuxenutbildning berör flera hundra tusen personer. För vissa utbildningar saknas idag helt läromedel, inom andra föreligger sådana brister som direkt inverkar på undervisningens kvalitet. Inom vissa former av vuxenutbildning och undervisning av handikappade elever är elever med annan kulturbakgrund och minoritetsspråk underrepresenterade. Det är inte uteslutet att bristen på handikappanpassade läromedel för sådan undervisning kan vara en av anledningarna till att undervisning ännu inte har kommit till stånd på många platser.

Inom invandrar- och minoritetsundervisningen sker snabbt förändringar som är svåra att förutse. Undervisningsgrupperna förändras, elevernas färdighetsnivåer i hemspråk och svenska och i övriga ämnen förändras, nya

invandrargrupper tillkommer, nya läroplaner fastställs osv. SKU anser, att det behövs central beredskap för att möta nya behov inom invandrar- och minoritetsundervisningen när det gäller läromedel.

I invandrarundervisningen används i mycket stor utsträckning läromedel som ursprungligen är avsedda för annan undervisning. Merparten av de läromedel som används för hemspråksundervisningen importeras. Läromedlen från ursprungsländerna återspeglar ursprungskulturerna och detta är värdefullt i många undervisningssammanhang även i Sverige. Men de är utarbetade efter andra läroplaner, för en annan undervisningssituation och ibland också en annan metodik. När man bedömer olika behov av läromedel är det därför nödvändigt, att man bygger behovsanalyserna på ett grundligt studium av undervisningssituationen och ställer undervisningens utformning i relation till läroplaner och mål. Lärare som är osäkra på målen för undervisningen och som kanske har bristande kännedom om läromedlens användning känner ibland inte till hurudana hjälpmedel de skulle behöva. Här behövs både utbildning och fortbildning och i många fall också forsknings- och utvecklingsarbete om undervisningsprocessen.

För att utbildningsreformerna för invandrare och minoriteter skall ge tillfredsställande resultat bör resurserna för utveckling av läromedel och stöd till läromedelsproduktionen av sådana stå i rimlig proportion till övriga insatser för invandrar- och minoritetsundervisningen.

8.2 Behovet av samordning av läromedelsfrågorna

Läromedelsfrågorna är uppdelade på många myndigheter

I det föregående har en mängd svårigheter berörts som är förknippade med läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsundervisningen.

Många centrala myndigheter såsom SÖ, SIL, SoS, KUR, SIV, UHÄ liksom länskolnämnderna, olika universitets- och högskoleinstitutioner samt kommunerna har i olika grad ansvar för eller berörs av läromedels- och litteraturfrågor när det gäller invandrar- och minoritetsundervisningen. Ibland är det svårt med gränsdragningen mellan de olika myndigheternas ansvarsområden och för lärare, läromedelsutvecklare och producenter kan det vara besvärligt att veta vart man skall vända sig med frågor som gäller invandrarläromedel.

Trots att det är många som har ansvar för invandrar- och minoritetsläromedelsfrågor finns det läromedelsbehov som ingen har huvudansvar för. Därför kan det inträffa att vissa behov inte blir beaktade. På grund av uppdelningen på flera ansvariga är också kompetensen inom detta område uppdelad och det kan vara svårt att veta var det finns resurspersoner inom olika områden. Det föreligger också ett stort behov av konsultinsatser inom t. ex. läromedelsutvecklingen och läromedelsinformationen eftersom invandrar- och minoritetsundervisningen spänner över ett så stort fält.

Problemen inom läromedelsområdet

Det är svårt att få en överblick över tillgängliga läromedel för undervisningen på och i ett visst språk. Hemspråkslärarna kan inte som övriga lärare när som

helst vända sig till en läromedelsfunktionär i kommunen eller gå in på närmaste bibliotek för att skaffa sig en överblick över litteraturbeståndet på modersmålet.

Även speciella *pedagogiska problem* är förknippade med läromedlen för invandrarundervisningen. Elever som tillhör en språkgrupp i Sverige har ofta inte nått samma grad av språkbehärskning som elever i motsvarande ålder i ursprungsländerna. Läromedel konstruerade för en viss åldersgrupp kan då vara svåra att använda i samma åldersgrupp i Sverige. Lärarna behöver information om vilka läromedel, som är lämpliga för skilda grader av språkbehärskning. Motsvarande problem finns för lärare i svenska som främmande språk. Läromedel eller avsnitt av läromedel för andra målgrupper kan vara användbara vid undervisning av invandrarelever i olika moment i svenska.

Som nämnts är också ibland *kulturella och pedagogiska problem* förknippade med användningen av vissa läromedel från utlandet.

Det finns svårigheter som har att göra med *urval, import, inköp och distribution* av läromedel.

Det finns också *problem av "geografisk" natur*. I vissa hemspråk finns enbart en hemspråklärare som undervisar i detta språk inom kommunen eller regionen. Detta försvårar kontakter och informationsutbyte.

Till detta kan fogas det faktum att *en stor del av de språkgrupper som får undervisning i hemspråket är mycket små*. Det är inte lönsamt att producera för så små målgrupper. I många fall torde den bästa lösningen när det gäller nyproduktion vara att man samverkar med antingen ursprungsländerna eller andra mottagarländer. *För sådana internationella kontakter saknas idag i stort sett resurser*.

Ur den här problemsammanfattningen kan man härleda uppgifter för fortbildning, lärarutbildning, läromedelsproducenter, centrala, regionala och lokala myndigheter osv.

Enligt SKU kommer det under åtskilliga år framåt att finnas ett behov av ett samlat ansvar och särskilda insatser för läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsundervisningen i ett interkulturellt perspektiv. *En rikscentral för läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen* bör därför inrättas (jmf. punkt 8.3).

8.3 Rikscentral för läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen

Organisation

Rikscentralens huvuduppgift bör vara att genom olika insatser förbättra invandrar- och minoritetsundervisningens läromedelsförsörjning. Centralens verksamhetsområde bör omfatta alla stadier och utbildningsformer från förskolan till vuxenutbildningen – i annat fall kan den endast begränsat fungera som samordnare av läromedelsfrågorna. Det betyder att centralen verkar inom SoS, SÖ:s, UHÄ:s och AMS:s områden. I fråga om de utbildningar som faller under UHÄ:s ansvarsområde bör centralens åtaganden gälla insatser inom utbildning av lärare, bibliotekarier, syopersonal m. fl. som kom-

mer att arbeta med elever med annat hemspråk än svenska.

Rikscentralen för läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen bör få liknande organisatorisk anknytning till SIL som de fyra rikscentralerna för pedagogiska hjälpmedel för handikappade (RPH) och i huvudsak samma uppbyggnad.

Med hänsyn till eventuella förändringar i invandringens struktur och till förändrade behov hos de språkliga minoriteterna bör rikscentralen få en mycket flexibel organisation. Verksamheten och organisationen bör kontinuerligt omprövas. Inriktningen mot en föränderlig organisation ligger också i linje med rekommendationerna i förvaltningsutredningens huvudbetänkande (SOU 1979:61).

Rikscentralen behöver alltså ha samarbete med ansvariga för invandrar- och minoritetsundervisningen och förskolan på central, regional och lokal nivå. SIV är ytterligare en samarbetspartner särskilt då det gäller framförhållningen för nya invandrargruppers behov. Samordning behövs med KUR i frågor som rör litteratur på minoritetsspråk. För samarbete vid lärarutbildning och fortbildning behövs kontakter med UHÅ.

För verksamheten vid RPH finns en *samrådsgrupp* där representanter ingår för SIL, SÖ, Svenska kommunförbundet samt olika handikapporganisationer. Gruppen fungerar som en referensgrupp till SIL och arbetsuppgifterna omfattar:

- samordningsfrågor
- frågor rörande den pedagogiska verksamheten
- frågor rörande forsknings- och utvecklingsarbete
- anslagsfrågor
- personalfortbildningsfrågor

Den samordningsgrupp för produktionsstödet för invandrar- och minoritetsläromedel som nu finns på SIL bör utvecklas till en motsvarande *referensgrupp för rikscentralen* samt fungera som ett samverkansorgan med berörda myndigheter och organisationer. I denna grupp bör representanter för invandrar- och minoritetsundervisningen ingå.

Föreståndarna för RPH träffas regelbundet tillsammans med representanter för SIL för samordnings- och samverkansfrågor. En viktig fråga är utnyttjandet av varandras produktionskapacitet och specialkunskaper. Denna samverkan bör även omfatta rikscentralen.

Arbetsuppgifter

Rikscentralen bör ha följande arbetsuppgifter inom sitt verksamhetsområde

- att följa det pedagogiska forsknings- och utvecklingsarbetet inom invandrar- och minoritetsundervisningens område och i detta sammanhang vid behov initiera forskning inom läromedelsområdet
- att ha informations- och kontaktuppgifter i läromedelsfrågor i förhållande till svenska och utländska intressenter av olika slag
- att i samverkan med de utbildningsansvariga kontinuerligt analysera läromedelsbehovet för invandrar- och minoritetsundervisningen och förskolans hemspråksträning

- att vid behov ta initiativ till utveckling och produktion av läromedel i samarbete med olika intressenter i Sverige och andra länder
- att informera om invandrar- och minoritetsläromedel samt om inköp, import och distribution av sådana läromedel och att medverka vid information om läromedel som är användbara i interkulturell utbildning
- att pedagogiskt bedöma läromedel som produceras utanför Sverige som används inom invandrar- och minoritetsundervisningen samt informera om bedömningarna
- att ge råd om användningen av läromedel samt stöd till lärare, kommuner m. fl. som vill utveckla egna läromedel inom invandrar- och minoritetsundervisningsområdet
- att informera om produktionsstödmöjligheter för läromedel och litteratur
- att svara för viss distribution och försäljning av läromedel. Rikscentralen bör även vid behov kunna medverka vid samordning av inköp av läromedel från utlandet.

Personella och ekonomiska resurser

Rikscentralen får en i förhållande till övriga RPH (RPH-HÖR - döva och hörselskadade elever, RPH-SYN - blinda och synskadade elever, RPH-RH - rörelsehindrade elever, RPH-SÄR - utvecklingsstörda elever) mångdubbelt större målgrupp.

De personella och ekonomiska resurserna för rikscentralen bör anpassas till detta förhållande och därmed arbetsuppgifternas omfattning. Centralens organisation bör kunna anpassas till nya och förändrade behov inom målgruppen. Därför bör den fasta personalstyrkan vara begränsad och medlen i övrigt disponeras rörligt.

För uppgifter inom minoritets- och invandrarläromedelsområdet finns för budgetåret 1983/84 följande tjänster på SIL:

- 1 heltidstjänst för samordning av minoritets- och invandrarfrågorna
- 1 heltidstjänst som ansvarig för läromedelsinformation
- 0,6 heltidstjänst som bibliotekarie
- 0,7 heltidstjänst som ansvarig för rådgivningsverksamheten vid utställningen samt för läromedelsutveckling
- 3,1 heltidstjänster för administration, utskrifter m. m.

Bibliotekarien är dessutom förordnad inom SIL/SoS informationsprojekt kring material för förskolans hemspråksträning med motsvarande 0,2 heltidstjänst. Dessutom finns förordnade experter för läromedelsutveckling och information motsvarande 1,3 heltidstjänster samt för utskrifter 0,5 heltidstjänster. Likaså utför viss övrig personal vid SIL, t. ex. vaktmästaren, omfattande arbete inom minoritets- och invandrarområdet.

De sammanlagda lönekostnaderna för denna personal beräknas uppgå till ca 1,065 milj. kr.

SKU beräknar följande fasta tjänster vid rikscentralen:

- 1 heltidstjänst som föreståndare. (Omvandling av nuvarande byrådirektörstjänst h F19 till avdelningsdirektörtjänst h F21)
- 1 heltidstjänst som ansvarig för läromedelsinformation. (Befintlig tjänst)

- 1 heltidstjänst som bibliotekarie. (Utökning av nuvarande tjänst från 0,6 + 0,2 av heltid till heltidstjänst)
- 0,7 heltidstjänst som ansvarig för rådgivningsverksamhet vid utställningen. (Befintlig tjänst)
- 1 heltidstjänst som läromedelsproducent. (Ny tjänst i h F19. Hälften av tjänstgöringen bör avse förskolan)
- 3,5 heltidstjänster för administration, utskrifter, vaktmästare m. m. (Tjänsterna motsvaras delvis av befintliga tjänster. En befintlig halvtidstjänst som kansliskrivare/assistent i h F5 utökas till en heltidstjänst).

Denna personaluppsättning motsvarar den som SIL föreslår i sin anslagsframställning för budgetåret 1984/85. Kostnaderna för dessa tjänster beräknas uppgå till 1,115 milj. kr.

Enligt SKU:s bedömning är det troligt att det inom rikscentralen kommer att behövas fler tjänster som läromedelsproducent. Men i avvaktan på utvecklingen och med hänsyn till behovet av en flexibel organisation föreslår SKU att rikscentralen till att börja med i stället får disponera expertismedel för motsvarande uppgifter. Utöver nu befintliga medel för sådan expertismedverkan krävs en viss uppräking enligt såväl SIL som SKU.

För expertisinsatser inom rikscentralen och för arbetsgrupper för utarbetande av läromedelsinformation för olika språkgrupper, läromedelsutveckling m. m. beräknar SKU sammanlagt ca 880 000 kr. per år.

Till detta kommer kostnader för administration, resor, utrustning, framställning och tryckning av information och läromedel samt vissa inköp av läromedel för utställningen m. m. Dessa kostnader beräknar SKU till ca 1,2 milj. kr. fördelade enligt följande:

Administration, referensgruppens sammanträden, kontakter med övriga länder, resor samt utrustning 175 000 kr.

Framställning av läromedelsinformation (resor m. m. för arbetsgrupper, tryckning och distribution av förteckningar, utarbetande av informationsmaterial vid utställningen) 400 000 kr.

Framställning, tryckning och distribution av läromedel 625 000 kr. (inklusive medel för samiska läromedel).

Kostnader för lokaler är svåra att beräkna. För närvarande svarar Stockholms kommun för utställningens lokalkostnader. Stockholms skolförvaltning har under hand uppgett att det finns fortsatt intresse av samverkan under förutsättning att rikscentralen förläggs inom kommunen. Centralens övriga lokalbehov uppgår till ca 500 m². För närvarande disponeras för läromedelsinformation- och läromedelsutveckling för minoritets- och invandrarundervisningen inom SIL:s lokaler utrymmen som motsvarar ca 2/3 av rikscentralens lokalbehov, exklusive utställningslokal.

Lokalisering

Invandrarna är till största delen bosatta i storstadsregionerna. De flesta finns i området kring Stockholm. Många av de lärare och andra experter som behöver anlitas för att utarbeta läromedelsförteckningar och annan pedagogisk rådgivning och vid utvecklingsarbete är verksamma i Stockholmsområdet. Genom centralens förläggning till området sparas kostnader för resor,

traktamenten m. m. in. Med hänsyn till detta anser SKU det lämpligt att förlägga den föreslagna rikscentralen till Stockholmsområdet.

Samarbetet med Stockholms skolförvaltning kring läromedelsutställningen har fungerat mycket bra. Invandrarlärare med specialfunktion har i tjänsten svarat för viss tillsyn av läromedlen i respektive språk. Bibliotekarien på utställningen har haft möjlighet att tillfråga språkkunniga personer när det gällt att katalogisera läromedel på olika språk. Det har också skett ett nära samarbete mellan den pedagogiska rådgivningen på utställningen och de ansvariga för fortbildningen av invandrarlärare i Stockholms kommun. Kommunen har svarat för lokaler och utrustning, SIL för inköpen av läromedel och övrigt material, löner, arvoden och övriga kostnader i samband med rådgivningsverksamheten.

Rikscentralen behöver samarbeta med SIL när det gäller utveckling av behovsanalyser, information och läromedelsutveckling i ungefär samma utsträckning som övriga RPH. Efter den 1 juli 1983 har statens läromedelsnämnd förts över från SÖ till SIL. Särskilt när det gäller information om läromedel för interkulturell undervisning, blir det aktuellt med samarbete också med läromedelsnämnden.

Övriga samverkansorgan som SoS, SÖ, UHÄ, AMS, KUR och Svenska kommunförbundet finns också i Stockholm. Samma gäller även invandrarriksorganisationer.

Av dessa skäl anser SKU det lämpligt att förlägga den föreslagna rikscentralen i första hand till Stockholms kommun, i andra hand inom Stockholmsregionen.

Förslag

SKU föreslår

- att en rikscentral för läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen inrättas fr. o. m. budgetåret 1984/85 enligt de riktlinjer som anges i detta betänkande.

8.4 Planeringsunderlag för invandrar- och minoritetsläromedel

Rikscentralen behöver hålla kontakt med de ansvariga för invandrar- och minoritetsundervisningen för att få underlag för bedömning av målgruppernas storlek och utbildningsbehov. I SKU:s huvudbetänkande efterlyses ett bättre underlag för planering av utbildning av invandrare och språkliga minoriteter. Ett sådant underlag skulle givetvis också underlätta läromedelsplaneringen.

SIV har möjlighet att svara för viss framförhållning när det gäller information om nya invandrargrupper. Det är angeläget att man t. ex. redan vid uttagningen av flyktinggrupper knyter sådana kontakter i ursprungsländerna, som kan fungera som kanaler för framtida läromedelsimport. Vidare bör man så snart som möjligt skaffa information om dessa invandras språk- och kulturbakgrund samt även om utbildningsbakgrunden. För rikscentralen är detta nödvändig information, om man snabbt skall kunna hjälpa lärare och kommuner med läromedel för nya språkgrupper.

Inom invandrar- och minoritetsundervisningen sker förändringar fortare än inom den övriga undervisningen. SKU konstaterar att det finns behov av kontinuerliga behovsanalyser där också undersökningsmetodik utvecklas. I större utsträckning än hittills måste analyserna utgå från studier av undervisningssituationen. Behovet av läromedel måste ställas i relation till undervisningens utformning och läroplanernas och arbetsplanernas mål.

Ansvar för sådana analyser ligger på den ansvariga myndigheten, SoS, SÖ, AMS eller UHÄ. Rikscentralen bör genom dessa analyser kunna få underlag för den planering som behövs inom läromedelsområdet.

Rikscentralen bör följa det pedagogiska forsknings- och utvecklingsarbetet inom i första hand invandrar- och minoritetsområdet men även annan forskning t. ex. om läromedlens utformning, bildkommunikation, handikapp m. m. som kan ha konsekvenser för utformningen av invandrarläromedel. Personalen på rikscentralen måste få möjlighet att delta i konferenser och symposier där frågor rörande läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen behandlas.

Rikscentralen bör även ha möjligheter till kontakt med ursprungsländerna för att få bättre underlag för information om tillgängliga läromedel och för samverkan kring utveckling och produktion av läromedel för undervisningen i Sverige.

Rikscentralen bör vidare ha möjlighet till nordiskt samarbete som rör invandrar- och minoritetsundervisningens läromedel. För kontakter med andra länder och inom Norden beräknar SKU ett medelsbehov om 75 000 kr. per år.

Förslag

SKU föreslår

- att 75 000 kr. anvisas rikscentralen för budgetåret 1984/85 för kontakter med ursprungsländerna och för nordisk samverkan.

8.5 Utveckling och produktion

Utveckling av läromedel inom rikscentralen

SKU konstaterar att det är endast i ringa omfattning som läromedelsproducenter i Sverige på eget initiativ producerar läromedel för invandrarundervisningen. En liknande situation förelåg inom handikappområdet innan tillkomsten av RPH. RPH-verksamheten har visat på en framkomlig väg för läromedelsproduktion inom sådana bristområden där förlagen har svårt att engagera sig. Genom direktkontakter med avnämarna kan produktionen anpassas efter behoven och informationen spridas direkt till dem som behöver den. Kostnaderna för förlagsanknutna läromedel har också under de senaste åren blivit så höga, att det är svårt att utnyttja denna produktionsväg, när det gäller invandrarundervisningens mycket små målgrupper.

SKU föreslår att det ansvar som SIL idag har för läromedelsutveckling inom invandrar- och minoritetsområdet samt de resurser SIL disponerar för detta överförs till rikscentralen.

Den del av SIL:s produktionsstöd som idag används för produktion av sådana läromedel som utvecklats inom SÖ:s läromedelsprojekt eller inom SIL:s eget utvecklingsarbete inom minoritets- och invandrarområdet och som inte har kunnat förläggas hos andra läromedelsproducenter har under de senaste åren uppgått till ca 450 000 kr. årligen. En omDispositionering av dessa medel till rikscentralen bör kunna medföra en effektivare resursanvändning, än om man för varje utvecklingsprojekt inom centralen måste ansöka om produktionsmedel från SIL. Därför förelår SKU att 450 000 kr. överförs från SIL:s produktionsstödsanslag till rikscentralen för produktion av invandrar- och minoritetsläromedel, inklusive stöd till produktion av de läromedel på samiska som utvecklas inom sameskolstyrelsen.

Kommunerna har fått större ansvar för lokalt utvecklingsarbete. Rikscentralen bör få till uppgift att genom information och fortbildning stödja lokala läromedelsprojekt inom invandrar- och minoritetsområdet. Centralen bör ta initiativ till och stimulera övrigt läromedelsutvecklingsarbete t. ex. försök med kollektivt skapande, skrivarkurser, författar- och illustratörsseminarier, föräldradragedverkan vid läromedelsutveckling m. m.

Rikscentralen bör även på olika sätt medverka till att alla läromedel blir mera anpassade till en undervisning som präglas av ett interkulturellt synsätt.

Vid planeringen av de områden inom vilka rikscentralen skall prioritera sina utvecklingsinsatser har den föreslagna referensgruppen en viktig uppgift. De producenter som SKU föreslår skall anställas vid centralen bör ha till uppgift att leda utvecklingsarbetet och vid behov kalla in experter inom respektive språk, undervisningsform eller med kunnande inom olika medier. Vid centralen skall finnas beredskap för insatser för nytillkommande behov och medel för sådana insatser finns medräknade i SKU:s förslag.

SKU konstaterar vidare att det finns ökat behov av samverkan med ursprungsländerna och övriga mottagarländer samt med internationella organisationer även vid utveckling och produktion av invandrarläromedel. På sikt torde sådana kontakter kunna leda till både kvalitativt bättre och billigare läromedel för undervisningen i Sverige.

Läromedelsutveckling inom förskoleområdet

För utveckling och produktion av vissa läromedel för förskoleålderns hemspråksstöd finns idag inga statliga medel. SKU föreslår att rikscentralen i likhet med RPH får medel för utvecklingsarbete även inom förskoleområdet. SKU beräknar det årliga medelsbehovet för insatser inom utveckling av material för förskolans hemspråksstöd, föräldrainsformation om bl. a. språkets betydelse m. m. till 150 000 kr.

SIL föreslår i sin anslagsframställning för budgetåret 1984/85 att området för SIL:s anslag för produktionsstöd utvidgas till att även omfatta läromedel för förskolans minoritets- och invandrarundervisning. SKU tillstyrker förslaget.

Utbildningsradions programverksamhet på invandrar- och minoritetsområdet

Radio- och tv-program är speciellt viktiga för invandrar- och minoritetsundervisningen eftersom de i hög grad kan utgöra en "naturtrogen" kompensering för bristen på naturlig språkmiljö för språkliga minoriteter. Dessutom är det möjligt att producera radio- och tv-program även för språkgrupper där man inte har löst ortografifrågan och för invandrare med begränsad läsfärdighet.

SKU vill därför understryka behovet av utökad produktion av radio- och tv-program riktade till invandrare och språkliga minoriteter både på svenska och olika hemspråk. Ökningen bör gälla dels program producerade av UR, dels program producerade inom den övriga radio- och tv-verksamheten. Särskilt bör man beakta behovet av program för förskolebarn. Underlag borde också finnas för utökad nordiskt samarbete när det gäller programproduktion för finska och vissa andra språkgrupper. Kostnader för ökningen bör kunna täckas genom omprioriteringar inom anslagsramarna.

Rikscentralen bör kunna samarbeta med UR t. ex. vid utveckling av kompletterande tryckt material till radio- och tv-programmen.

Rikscentralen bör också i samarbete med UR, AV-centralerna och kommunernas kontaktpersoner för invandrarläromedel utveckla metoder för distribution, information och fortbildning när det gäller AV-läromedel. Likaså, bör man medverka till att andra program på olika språk som produceras inom Sveriges Radio-koncernen i större utsträckning introduceras i undervisningen.

Det är angeläget att centralen får bli representerad i UR:s planeringsgrupper och likaså att UR blir representerad i rikscentralens referensgrupp.

Kontakter med övriga producenter och förlag

Rikscentralen bör svara för information till förlag och övriga läromedelsproducenter om behov av nya läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen. Sådan information kan gälla nya gruppers behov, behov av läromedel med annan metodik, behov föranledda av ändringar i läroplaner och arbetsplaner m. m. Förlagen skall också kunna vända sig till rikscentralen för råd vid utveckling och produktion av läromedel.

Förslag

SKU föreslår

- att SIL:s ansvar för utveckling av läromedel inom invandrar- och minoritetsområdet och de resurser SIL disponerar för ändamålet förs över till rikscentralen
- att av de medel SIL disponerar för produktionsstöd för insatser inom invandrar- och minoritetsområdet 450 000 kr. förs över till rikscentralen
- att rikscentralen får ansvar för läromedelsutveckling även inom förskoleområdet och att erforderliga medel anvisas för detta ändamål
- att förutsättningar övervägs för att program på olika språk som produceras inom Sveriges Radio-koncernen i större utsträckning görs tillgängliga för undervisningsändamål.

8.6 Information om invandrar- och minoritetsläromedel samt om inköp, import och distribution

Läromedelsförteckningar

SKU föreslår att SIL:s nuvarande läromedelsinformation på invandrar- och minoritetsundervisningens område samt de medel SIL disponerar för detta ändamål förs över till rikscentralen. Arbetet med läromedelsförteckningar för olika språk måste utvidgas så att fler förteckningar kan ges ut och så att förteckningarna kan förnyas med kortare intervall. Rikscentralen bör i samarbete med Bibliotekstjänst och övriga producenter av läromedelsinformation i Sverige, övriga nordiska länder och ursprungsländerna samverka kring utveckling av information om läromedel och litteratur på olika språk.

Rikscentralen bör medverka i det samarbete kring framtagningen av de beställningslistor som ingår i SIL:s och Kommunsamköps avtal om det statliga distributionsstödet, som utredningen redogör för ovan i kapitel 6.3

Den försöksverksamhet med läromedelsinformation för förskolans hemspråksstöd som finns på läromedelsutställningen bör bli en reguljär verksamhet och omfatta fler språk. Medelsbehovet för informationsverksamheten inom föreskoleområdet beräknas uppgå till 160 000 kr. årligen under en femårig uppbyggnadsperiod.

SKU föreslår också att rikscentralen får i uppgift att informera om läromedel som kan användas i interkulturell undervisning.

Bedömning av läromedel producerade utanför Sverige

Merparten av de läromedel som används för undervisning i och på olika språk måste importeras, trots att dessa är avsedda för undervisning efter andra läroplaner, en annan undervisningssituation och ibland en annan metodik. Å andra sidan återspeglar dessa kulturen i ursprungsländerna och detta är värdefullt i vissa undervisningssammanhang även i Sverige.

Läromedelsförteckningarna över hemspråksläromedel innehåller kortfattade beskrivningar av materialens innehåll och utformning. För att underlätta användningen av läromedel som är producerade utomlands föreslår SKU att läromedelsförteckningarna förses med en utvidgad beskrivning av sådana läromedel samt att användningen av dessa läromedel uppmärksammas i lärarutbildning och fortbildning.

Även i det nordiska samarbetet kring invandrar- och minoritetsundervisningens läromedel behandlas frågorna kring användning och bedömning av läromedel producerade i utlandet. Rikscentralen bör följa dessa diskussioner.

Läromedelsutställning

SKU föreslår att SIL:s ansvar för läromedelsutställningen för invandrar- och minoritetsundervisningen samt de medel SIL disponerar för detta överförs till rikscentralen. Utställningen föreslås omfatta även läromedel för förskolans hemspråksstöd och läromedel för interkulturell undervisning.

Kommunerna bör, som komplettering till riksutställningen, kunna erbjuda

das möjligheter att bygga upp lokala utställningar genom att t. ex. abonnera på referensexemplar av de läromedel för olika språk, som rikscentralen köper in för förteckningsarbete och riksutställning. Kommunerna skulle kunna välja vilka språk de vill abonnera på under en viss begränsad period. Varje kommun skulle sedan själv eller i samarbete med närliggande kommuner kunna bygga upp lokala eller regionala utställningar avpassade efter de egna behoven och resurserna.

Den pedagogiska rådgivningsverksamheten som finns på utställningen bör utvecklas. SKU föreslår att till utställningen knyts en person med ansvar för rådgivning och information samt samordning av den pedagogiska rådgivningsverksamheten på olika språk. För information på olika språk om läromedel för olika utbildningar i svenska som främmandespråk arvoderas ett antal rådgivare.

Telefonrådgivningsverksamheten bör utvecklas. Uppbyggnaden av rådgivningsverksamheten bör ske etappvis.

Information till läromedelsinköpare

SKU konstaterar att det finns ett stort behov av förbättrad information om läromedelsutveckling och produktion i olika länder samt information om import, tullhantering och inköpskanaler.

En viktig uppgift för rikscentralen bör vara att kartlägga läromedelsmarknaden i aktuella länder. Centralen bör få resurser för förbättrade kontakter med ursprungsländerna och övriga mottagarländer och ansvar för att informera kommuner och andra utbildningsanordnare, importörer m. fl. om hur dessa skall få tillgång till sådana utländska läromedel som är användbara i Sverige.

Centralen bör utarbeta informationsmaterial riktat till kommunerna om import och inköp av läromedel och litteratur från utlandet. Det bör finnas resurser att successivt förnya och förbättra denna information.

Förslag

SKU föreslår

- att SIL:s ansvar för läromedelsförteckningar, läromedelsutställning och övrig information på invandrar- och minoritetsområdet och de resurser SIL disponerar för dessa ändamål förs över till rikscentralen
- att rikscentralen även får ansvar för information om läromedel för förskolans hemspråksstöd samt att erforderliga medel anvisas för detta ändamål
- att rikscentralens kompetens utnyttjas vid utarbetande av information om läromedel som är användbara vid interkulturell undervisning
- att rikscentralen bör medverka i samarbetet mellan SIL och Kommun-samköp kring framtagningen av beställningslistor för läromedel från utlandet.

8.7 Utbildning och fortbildning i läromedelsfrågor

SKU föreslår att man inom berörda personalutbildningar ger ökat utrymme för behandling av läromedlens roll i invandrar- och minoritetsundervisningen, val och användning av olika typer av läromedel. Särskilt bör man behandla svårigheter som har att göra med användningen av material, som ursprungligen är avsett för annan undervisning och där innehållet och den metodiska uppläggningsen inte stämmer överens med undervisningens mål i Sverige. De studerande bör också få tillräcklig tid för att metodiskt träna användningen av olika slags läromedel och utrustning.

Lokal fortbildning behövs för att läromedelsansvariga, förskolans personal, hemspråklärare och övriga invandrarlärare, även klasslärare och ämneslärare och kursansvariga inom vuxenutbildningen skall få djupare insikter om läromedel och litteratur för invandrar- och minoritetsundervisningen. Även bibliotekarierna behöver bättre information, utbildning och fortbildning om invandrar- och minoritetslitteratur.

Många kommuner försöker ta upp läromedelsfrågorna vid fortbildningskurser och studiedagar. Det är angeläget att även lärare med få undervisningstimmar och ambulerande personal får möjligheter att delta i sådan verksamhet.

SKU anser att man kan underlätta lokal fortbildning genom att centralt utarbeta material för studiedagar och andra informationsaktiviteter. Också den lokala fortbildningen bör läggas upp så att man dels behandlar läromedlen i relation till undervisningens mål, dels ger tillfälle att praktiskt öva läromedelsanvändningen.

Till grund för fortbildningen bör ligga en lokal probleminventering där förskolepersonal, lärare, läromedelsfunktionärer och bibliotekarier medverkar.

Rikscentralen bör inom ramen för utställningsverksamheten vidareutveckla modeller och material för lokala fortbildningsaktiviteter kring användningen av läromedel i invandrar- och minoritetsundervisningen och för att undervisningen i sin helhet skall präglas av ett interkulturellt synsätt.

Förslag

SKU föreslår

- att frågor kring läromedlens utformning, innehåll och användning ges ökat utrymme i olika former av personalutbildning och fortbildning
- att man som underlag för den lokala fortbildningen bör genomföra en probleminventering i vilken samtliga personalkategorier inom olika former av invandrar- och minoritetsundervisning samt läromedelsfunktionärer och bibliotekarier medverkar.

8.8 Produktionsstöd för invandrar- och minoritetsläromedel och litteratur

SIL:s produktionsstöd

SKU har tidigare i avsnitt 8.4 redogjort för SKU:s förslag när det gäller att omdisponera vissa medel ur SIL:s produktionsstödsanslag till rikscentralen. SKU har även uttalat stöd för SIL:s begäran om utvidgning av området för SIL:s produktionsstödsanslag till att omfatta även material för förskolan.

När det gäller behovet av ytterligare medel för produktionsstöd vill SKU understryka vikten av resursförstärkningar bl. a. för lexikonproduktion, men på grund av SKU:s direktiv ser SKU ingen möjlighet att i nuläget föreslå sådana.

Stöd till litteratur på olika språk

SKU konstaterar att den litteratur på olika språk, som köps in till biblioteken, utgör ett värdefullt komplement till läromedlen på olika hemspråk. Det är angeläget att kontakterna mellan undervisningen och biblioteken förstärks både på lokal nivå och mellan rikscentralen, KUR och Bibliotekstjänst.

KUR:s stöd till bokutgivning på minoritetsspråk är otillräckligt. För vissa språk är det också svårt att få fram manus. Detta gäller speciellt litteratur för barn och ungdom och för vuxna med begränsad läsfärdighet. SKU bedömer det angeläget att SIV:s och KUR:s m. fl. initiativ med skrivarkurser för författare som kan skriva på minoritetsspråk följs upp. För vissa språk är det möjligt att kurser kan anordnas i samarbete mellan de nordiska länderna.

Stöd för utgivning av talkassetter på minoritetsspråk

I rapporten *De boklösa barnen*, (SIV 1982), redogörs för behovet av att för vissa minoritetsspråk producera litteratur i form av ljudinspelningar. Rapporten koncentrerar sig på litteraturbehoven hos barn som har ett modersmål vilket inte är undervisningsspråk i deras ursprungsländer, t. ex. samer, tornedalsfinnar, kurder, syrianer och assyrier m. fl. Beskrivningen av dessa barns situation i Sverige i denna rapport kan sammanfattas enligt följande:

Dessa minoritetsbarns språk, kultur och identitet är mer hotade än andras genom att de varken direkt eller indirekt får impulser från "ursprungsländerna". Bristen på denna bakgrund medför att deras språk och kultur fungerar i princip endast på platsen där de bor, vilket gör att de är nästan helt beroende av svenska åtgärder för att få något av den egna kulturen.

Minoriteterna lever med två eller flera språk. Generellt kan man säga att en minoritetsmedlem har mindre ordförråd på det egna modersmålet än på storsamhällets språk. Målet för en rimlig språkpolitik för minoritetsbarn bör vara att man befäster och utvecklar modersmålet – samtidigt som man verkar för att barnen skall uppskatta och behärska storsamhällets språk. Barnen behöver litteratur på det egna språket för att få ett större ordförråd, för att bevara folkets traditioner och känna stolthet över dem. Visserligen ges det ut enstaka böcker och tidskrifter på minoritetsspråk och på flera

minoritetsspråk har också det tryckta ordet framtiden för sig. Men utvecklandet av läskulturer som är jämförbara med den som finns inom storsamhället kommer att ta lång tid. En inte obetydlig del av invandrarna har sådana modersmål som även av minoritetsgruppens medlemmar själva betraktas som talspråk. Det är dessa grupper som har det största behovet av en i Sverige producerad AV-baserad litteratur i form av talkassetter.

SKU:s huvudbetänkande behandlar hemspråksundervisningen för samiska barn, tornedalsfinska barn och zigenska barn. I det här sammanhanget vill SKU understryka behovet av sådana talkassetter som föreslås i rapporten. Talkassetter kan för olika minoritetsgrupper verksamt bidra till möjligheten att utveckla det egna språket och stärka banden med det förgångna. Det är också viktigt att innehållet i sådana kassetter får växa fram ur gruppernas egna erfarenheter och behov.

I rapporten skisseras en modell för talkassettproduktion som bygger på lokala initiativ. Detta är viktigt eftersom det är i närmiljön, som man tydligt ser vilka behov som finns, och det är också där som man har kännedom om berättare och intalare. Men dessa behöver sakkunnig hjälp både med utvecklingsarbetet och produktionen och inte minst med distributionen och försäljningen av talkassetter till andra kommuner.

SKU instämmer i förslaget att ansvaret för att ett utvecklingsarbete kring talkassetter skall komma till stånd bör ligga ute i kommunerna. Rikscentralen för invandrar- och minoritetsläromedel bör kunna fungera som samordnare och tilldelas medel för att stödja denna verksamhet. I rapporten uppskattas medelsbehovet för att en verksamhet med talkassettproduktion på minoritetsspråk skall komma igång till ca 500 000 kr. under en treårig uppbyggnadsperiod. För denna summa bör man kunna producera 60–70 talkassetter ur den muntliga traditionen med sagor, berättelser, sånger, ramsor, lekar på olika språk.

Enligt SKU:s bedömning finns det ingen möjlighet att genom omDispositioner av de medel som för närvarande finns för stöd till läromedel på minoritetsspråk finansiera en sådan verksamhet. KUR har särskilda *medel för utgivningsstöd för tryckt litteratur* på minoritetsspråk. I flera sammanhang har KUR påpekat att endast en liten del av de sökande kan erhålla bidrag.

Eventuellt skulle vissa av de talkassetter som behöver utvecklas kunna vara berättigade till stöd inom *KUR:s bidrag för framställning och utgivning av fonogram*. I anvisningarna för detta bidrag står följande:

”Det är också angeläget att stimulera experiment och musikaliskt nyskapande. Andra typer av fonogram som bör uppmärksammas är de som ingår i t. ex. biblioteksverksamhet för barn samt är integrerade i projekt eller pedagogisk verksamhet där även levande musik och andra konstarter förekommer. Syftet är att premiera ett nytänkande där fonogrammet används i nya sammanhang för att nå nya grupper av lyssnare. Detta utesluter naturligtvis inte fonogram med historiskt material och dokumentäripelningar som i övrigt uppfyller kraven.”

SKU bedömer det dock som inte realistiskt att en talkassettproduktion på minoritetsspråk kommer till stånd utan att det finns särskilda för ändamålet avsedda medel. SKU föreslår därför att rikscentralen får i uppdrag att under budgetåret 1984/85 planera en försöksverksamhet med talkassetter på mino-

ritetsspråk och förutsätter därvid att rikscentralen återkommer i sin anslagsframställning för budgetåret 1985/86 med en begäran om medel för en sådan försöksverksamhet under tre år. Rikscentralens uppgifter inom denna verksamhet bör vara:

- att inspirera kommunerna till produktion av talkassetter för minoritetsbarn
- att fördela statsbidrag till de lokala talkassettproducenterna
- att samla masterbanden och kopiera i erforderligt antal exemplar
- att utrusta och försälja talkassetterna samt
- att informera om talkassetterna.

Verksamheten bör utvärderas kontinuerligt och efter uppbyggnadsperioden bör man ha utvecklat rutiner för att säkra en framtida årlig produktion på 25–30 kassetter.

Förslag

SKU föreslår

- att rikscentralen får i uppdrag att planera en försöksverksamhet med talkassetter för barn med minoritetsspråk

8.9 Lagerhållning, distribution och försäljning samt importstödjande åtgärder

I SKU:s förslag om rikscentral finns beräknat medel för lagerhållning, distribution och försäljning av sådana läromedel som utvecklas inom centralen. I avvaktan på utvecklingen av verksamhetens omfattning när det gäller produktion av egna material vid rikscentralen samt utvecklingen vid SIL av en eventuell lagercentral för samtliga rikscentraler, utgår SKU från att rikscentralen under uppbyggnadsperioden köper erforderliga tjänster för lagerhållning m. m. från RPH-HÖR.

I den mån andra producenter i framtiden vill utnyttja centralens distribution och försäljning bör detta finansieras genom avgifter. Samma gäller distribution av eventuella gåvor av läromedel från ursprungsländer m. fl.

SKU har diskuterat skilda möjligheter att förbättra importen. SKU har i första hand stannat för alternativet med förbättrad inköpsinformation som vi redogör för ovan i avsnitt 8.6.

Om det senare skulle visa sig att den förbättrade informationen inte ger tillräckligt positiva resultat, bör man överväga en samordning av beställningarna från kommunerna. Man bör i så fall välja ut de språkgrupper där det är tydligt att det inte går att genomföra importen. Det kan t. ex. gälla "små" språk, import från vissa länder med statlig läromedelsproduktion osv. Även vid en samordning av beställningar skulle rikscentralen dock utnyttja fristående importörer för importhantering och distribution.

Rikscentralen bör följa samarbetet mellan Kommunsamköp och SIL. Innan man har haft möjlighet att utvärdera, i vad mån det statliga distributionsstödet har underlättat kommunernas inköp av läromedel från utlandet, bör inga andra åtgärder vidtagas för en starkare koncentration av importen och distributionen.

Om det i framtiden skulle uppstå behov av ytterligare statliga stödåtgärder för att trygga importen av läromedel kan eventuellt rikscentralens lagerverksamhet utvidgas till att omfatta även läromedel från utlandet.

Förslag

SKU föreslår

- att rikscentralen tilldelas medel för lagerhållning, distribution och försäljning av sådana läromedel som utvecklas vid centralen, men att centralen i avvaktan på utvecklingen av verksamheten samt tillkomsten av en eventuell gemensam lagercentral för samtliga RPH köper erforderliga tjänster från RPH-HÖR
- att rikscentralen får ansvar för att informera kommunerna om olika vägar för att importera läromedel.

8.10 Läromedel för vissa minoriteter

Läromedel för samiska elever

Utveckling av samiska läromedel har under ett tiotal år skett med medel från SÖ:s forsknings- och utvecklingsanslag. För budgetåret 1982/83 avsattes 225 000 kr. av FoU-anslaget till sameprojektet. Sameskolstyrelsen begärde att få 230 000 kr. för budgetåret 1983/84 som egna utvecklingsmedel för läromedel. SÖ stödde denna begäran i sin anslagsframställning. I prop. 1982/83:100 bilaga 12 har emellertid förutsatts en förlängning av det inom SÖ bedrivna sameprojektet. Utredningen har under hand från SÖ upplysts om att 200 000 kr. har avsatts av FoU-anslaget för budgetåret 1983/84 för ifrågavarande ändamål.

SKU bedömer det angeläget att det samiska läromedelsutvecklingsarbetet inte avstannar om SÖ i framtiden inte längre skall bedriva sådant utvecklingsarbete som tidigare bedrevs inom läromedelsprojekten. Sameprojektets ettåriga förlängning under budgetåret 1983/84 utgör endast en temporär lösning. I avvaktan på förslag från den av regeringen beslutade kommittén som skall utreda vissa frågor om samernas ställning i Sverige (Dir 1983:100) föreslår SKU att medel tilldelas sameskolstyrelsen för budgetåret 1984/85 för fortsatt utveckling av läromedel. Detta bör ske genom att ett belopp på 250 000 kr, som motsvarar det belopp som sameskolstyrelsen begär i sin anslagsframställning för budgetåret 1984/85, överförs från SÖ:s FoU-anslag till sameskolstyrelsen.

För produktionen av sådana samiska läromedel som utvecklats inom sameprojektet har SIL årligen beviljat produktionsstöd. För budgetåret 1983/84 har avsatts 225 000 kr. I avvaktan på förslag från ovan nämnda kommitté föreslår SKU att motsvarande medel överförs från SIL:s produktionsstödsanslag budgetåret 1984/85 till rikscentralen för invandrar- och minoritetsläromedel för produktionsinsatser inom området samiska läromedel.

Inom det samiska läromedelsutvecklingsarbetet finns värdefulla erfarenheter av bl. a. nordiskt samarbete. Rikscentralen bör få möjlighet att följa den samiska läromedelsutvecklingen. Det torde även finnas behov för same-

skolstyrelsen av kontakter med övrigt utvecklingsarbete inom minoritetsområdet. SKU föreslår därför att en representant för sameskolstyrelsen bör ingå i den föreslagna referensgruppen för rikscentralen.

Förslag

SKU föreslår

- att för budgetåret 1984/85 250 000 kr. överförs från SÖ:s FoU-anslag till sameskolstyrelsen för utveckling av läromedel
- att för budgetåret 1984/85 225 000 kr. överförs från SIL:s produktionsstödsanslag till rikscentralen för invandrar- och minoritetsläromedel för produktion av sådana samiska läromedel som utvecklas vid sameskolstyrelsen.

Läromedel för tornedalsfinska elever

Länsskolnämnden i Norrbottens län har tagit vissa initiativ till utveckling av läromedel för och om den finsktalande minoriteten på Nordkalotten och på tornedalsfinska. SKU bedömer det som angeläget att denna läromedelsutveckling fortsätter genom lokalt utvecklingsarbete. Rikscentralen bör ta del av länsskolnämndens erfarenheter och vid behov samarbeta med nämndens projektgrupp.

Förslag

SKU föreslår

- att läromedelsutvecklingen om och på tornedalsfinska även i fortsättningsen sker som lokalt utvecklingsarbete vid länsskolnämnden i Norrbottens län samt att rikscentralen tar del av erfarenheter som kommer fram samt vid behov samarbetar med nämndens projektgrupp.

Läromedel för zigeniska elever

SÖ:s projekt för läromedel på zigeniska språk upphörde i och med budgetåret 1982/83. Mycket pågående utvecklingsarbete hann inte slutföras. SKU föreslår att rikscentralen övertar ansvaret för den fortsatta läromedelsutvecklingen på de olika zigeniska språken och förutsätter att den zigeniska gruppens behov beaktas vid prioriteringen av olika insatser inom rikscentralen.

Samarbetet med Finland när det gäller läromedel för de finsk- och kalé-talande zigenarna bör utökas.

Förslag

SKU föreslår

- att ansvaret för utveckling av zigeniska läromedel överförs till rikscentralen och att den zigeniska gruppens behov beaktas vid prioriteringen av olika insatser inom rikscentralen.

8.11 Samordning av terminologiskt och lexikografiskt arbete

SKU anser det nödvändigt med särskilda insatser när det gäller produktion av lexikon och ordlistor till och från olika invandrarspråk. Erfarenheterna från LEXIN-projektet visar att utvecklingen av lexikon är komplicerad. Inte minst krävs en omfattande administrativ apparat för ledning av författare, översättare, produktion m. m. Om man skall få maximalt utbyte av det arbete som nedlagts på lexikonutveckling, behöver man datorkapacitet och god expertis inom området språklig databehandling. För samhällsinformationen till invandrare och vid Sveriges samarbete med andra länder behövs ett omfattande terminologiskt arbete. Även detta arbete behöver samordnas.

Efter den 1 juli 1983 har SÖ inte längre möjlighet att föra vidare arbetet med utveckling av lexikon för invandrare. Enligt SKU:s bedömning blir också utvecklings- och produktionskostnaderna för framtagning av lexikon på nya språk så stora, att de inte kan rymmas inom de resurser SKU föreslår för rikscentralen för invandrar- och minoritetsläromedel.

Frågan om lexikon och ordlistor på invandrarspråk har emellertid sådan samhällsrelig betydelse även utanför utbildningsområdet att SKU föreslår att regeringen ger SIV i uppdrag att i samråd med SIL, SÖ, SoS, rikscentralen, UHÄ och Svenska institutet skyndsamt inkomma med förslag om hur utveckling och produktion av lexikon och fackordlistor m. m. för invandrare och språkliga minoriteter bör ske. Man bör vid utarbetande av förslaget även beakta behovet av tolkordlistor, terminologiska ordlistor för andra behov som t. ex. handelsförbindelser, forskning, kulturella förbindelser samt biståndsverksamhet. Man bör även undersöka möjligheter till samarbete med det terminologiska arbete som utförs vid TNC och sådant utvecklingsarbete som kan komma till stånd vid ett eventuellt tolkinstitut. Vidare bör man undersöka möjligheter till samarbete med andra länder och därvid särskilt de nordiska länderna. Beträffande finansieringen av lexikonproduktionen bör man undersöka möjligheter att vid sidan av medel från berörda statliga myndigheter även erhålla bidrag från näringsliv, handel, exportfrämjande organisationer, internationella organ m. fl.

Förslag

SKU föreslår

- att regeringen ger SIV i uppdrag att skyndsamt i samråd med SIL, SÖ, SoS, rikscentralen och UHÄ inkomma med förslag om hur utveckling och produktion av lexikon och ordlistor för olika behov bör ske.

8.12 Kostnader, finansiering och genomförande

Enligt direktiven skall SKU:s förslag kunna genomföras inom ramen för oförändrade ekonomiska resurser inom det område som förslagen avser. SIL bedömer i sin anslagsframställning för budgetåret 1984/85 att det erfordras en ökning av medelsanvisningen för verksamheten med invandrar- och minoritetsläromedel. Ökningen uppgår till 500 000 kr. för ungdomsskolan och

vuxenutbildningen. För förskolan begär SIL en ökning med 360 000 kr. SoS begär i sin anslagsframställning 160 000 kr. för motsvarande insatser för läromedelsförsörjningen för invandrar- och minoritetsbarnen i förskoleåldern. SKU:s förslag innebär en ökning med 115 000 kr. i jämförelse med den kostnadsram som SIL bedömer som erforderlig för budgetåret 1984/85 eller sammanlagt (500 000 + 360 000 + 115 000 =) 975 000 kr. Denna ambitionsnivå bedömer SKU erforderlig om rikscentralen skall kunna fungera väl med de uppgifter som föreslås. Det rör sig om en verksamhet under uppbyggnad och insatserna för läromedel bör stå i proportion till övriga insatser för invandrar- och minoritetsundervisningen, så att denna får avsedd kvalitet och därigenom bidrar till att uppfylla de invandrapolitiska och utbildningspolitiska målen.

För sådana insatser för läromedelsförsörjningen inom invandrar- och minoritetsundervisningen som SKU föreslår bör samordnas inom rikscentralen disponerar SIL för budgetåret 1983/84 2,375 milj. kr. varav under SIL:s anslag D4 och D5 2,325 milj. kr och för verksamhet inom förskolan 50 000 kr. i form av projektmedel anvisade av SoS.

Den av SKU föreslagna verksamheten vid rikscentralen kan sålunda finansieras dels genom att de medel SIL och SoS begär i sina anslagsframställningar för budgetåret 1984/85 sammanlagt 3,185 milj. kr. förs över till rikscentralen dels genom en ökning med 115 000 kr. för ändamål som anges nedan. Av den begärda ökningen om 975 000 kr. bör enligt SKU 450 000 kr. kunna finansieras genom att denna summa överförs från SIL:s anslag för produktionsstöd till rikscentralen. Av den begärda ökningen avser 360 000 kr. verksamhet inom förskoleområdet som är i huvudsak ett nytt område. Ökningen inom ungdomsskolan och vuxenutbildningen om 165 000 kr. avser nya informationsuppgifter bl. a. i samarbete med ursprungsländerna och andra mottagarländer, insatser för nya invandrargrupper samt informationsuppgifter om läromedel för interkulturell utbildning.

SKU:s förslag i förhållande till nuläget och till av SIL och SoS begärda anslag framgår av följande sammanställning.

Verksamhetsområde	Anvisat enligt regl. brev budgetåret 1983/84 (tkr)	Av SIL och SoS begärda medel budgetåret 1984/85 (tkr)	SKU:s förslag (tkr)
<i>1. Ungdomsskolan och vuxenutbildningen</i>			
Läromedelsinformation och utveckling	1 875	2 365 (D4)	2 325
Produktionsstöd till läromedel som inte kan förläggas	225	225 (D5)	225
Samisk läromedelsproduktion	225	225 (D5)	225
Samarbete med ursprungsländerna m. fl. kring information, utveckling m. m.	–	10 (D4)	80
Information om interkulturella läromedel m. m.	–	–	85
Summa	2 325	2 825 (= +500)	2 940 (= +500+115)

II. Förskolan

Läromedelsinformation	50*	160**	160
Läromedelsutveckling och produktion	–	150	150
Talkassetter för barn på minoritets- språk, planeringsmedel	–	50	50
Summa	50	360	360
Totalt	2 375	3 185	3 300

* Projektmedel under budgetåret 1983/84

** Ett belopp om 160 000 kr. återfinns i både SIL:s och SoS anslagsframställningar för budgetåret 1984/85 för identiska insatser inom förskoleområdet.

SKU:s förslag innebär sammanfattningsvis:

(tkr)

- + 500 enligt SIL:s AF 1984/85 för insatser inom ungdomsskolan och vuxenutbildningen
- + 360 enligt SIL:s AF 1984/85 för insatser inom förskolan
- + 115 enligt SKU:s förslag för vissa nytillkomna uppgifter

- +975 Härav kan 450 000 kr. finansieras genom överföring från befintliga medel under SIL:s anslag D5.
- 450

- + 525 Nya anslagsmedel

I ovanstående redovisning finns inte medtaget kostnader för lokaler och utrustning. Dessa kostnader kommer att vara avhängiga av rikscentralens lokalisering. Enligt SKU:s bedömning är det angeläget att läromedelsutställningen ligger i anslutning till övrig verksamhet inom rikscentralen.

Om rikscentralen förläggs i anslutning till SIL finns möjlighet till sambruk av viss utrustning och vissa administrativa rutiner.

För att verksamheten vid rikscentralen skall kunna fungera fr. o. m. den 1 juli 1984 erfordras ett förberedelsearbete, som lämpligen bör ankomma på SIL.

SKU räknar med att den personal på SIL som idag arbetar med läromedel för invandrare och minoriteter skall utnyttjas för motsvarande uppgifter inom rikscentralen.

Förslag

SKU föreslår

- att regeringen ger SIL i uppdrag att till regeringen inkomma med förslag till instruktion och föreskrifter i övrigt som erfordras för att verksamheten skall kunna fungera fr. o. m. den 1 juli 1984.
- att den personal som nu är anställd vid SIL för uppgifter som rör läromedel för invandrar- och minoritetsundervisningen förs över på tjänster vid rikscentralen utan att dessa ledigförklaras
- att 3,3 milj. kr. beräknas för verksamheten under budgetåret 1984/85 enligt ovanstående beräkning.

Bilaga 1 Utredningens direktiv

Invandrarfrågor inom skolväsendets och vuxenutbildningens område

Dir 1981:49

Beslut vid regeringssammanträde 1981-07-09

Statsrådet Tillander anför.

Invandringen till Sverige har lett till olika åtgärder inom skola och vuxenutbildning. År 1968 förbättrades stödundervisningen i svenska för invandrarbarnen i skolan. Samtidigt infördes möjligheten att ge dem viss hemspråksundervisning (prop. 1968:67, SU 1968:129, rskr 1968:303). Förslag hade lagts fram av 1964 års utlands- och internatskoleutredning i dess betänkande (SOU 1966:55). Riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitiken fastställdes av riksdagen år 1975 (prop. 1975:26, InU 1975:6, rskr 1975:160) på grundval av förslag från invandrarutredningen (SOU 1974:69). De övergripande målen för invandrar- och minoritetspolitiken sammanfattades i orden jämlikhet, valfrihet och samverkan.

En principiellt viktig reform, som låg i linje med denna ändrade syn på invandrarnas och minoriteternas rätt till det egna språket och kulturen, var de riksdagsbeslut som sammanfattningsvis kallas hemspråksreformen. I propositionen om hemspråksundervisning för invandrarbarn (prop. 1975/76:118, UbU 1975/76:33, rskr 1975/76:391) fastslogs principerna för undervisning av elever med annat hemspråk än svenska. Med anledning av propositionen om statsbidrag till hemspråksundervisning för invandrarbarn m. m. (prop. 1976/77:22, UbU 1976/77:10, rskr 1976/77:111) fattade riksdagen beslut om utbildning av hemspråkslärare och inrättandet av tjänster som hemspråkslärare. Riksdagen beslöt samtidigt om grunder för statsbidrag till hemspråksträning i förskolan, statsbidrag till hemspråksundervisning och stödundervisning i svenska i grundskolan och gymnasieskolan. Beslutet innebär bl. a. att kommunerna är skyldiga att anordna hemspråksundervisning i grundskolan och gymnasieskolan.

Den av riksdagen beslutade nya läroplanen för grundskolan (prop. 1978/79:180, UbU 1978/79:45, rskr 1978/79:422) innebär att hemspråk skall införas som tillval på grundskolans högstadium fr. o. m. läsåret 1982/83.

Regeringen har den 21 juni 1979 utfärdat förordning om försöksverksamhet med jämkade timplaner för hemspråksundervisning på grundskolans låg- och mellanstadier (SÖ-FS 1979:133). Försöksverksamheten skall dels omfatta enspråkiga förberedelseklasser (s. k. hemspråksklasser), dels andra

anordningar, exempelvis s. k. sammansatta klasser. I enspråkiga klasser ges undervisning för barn från endast en språkgrupp i och på hemspråket. Övergången till undervisning på svenska sker successivt. Skolöverstyrelsen (SÖ) skall senast den 1 oktober 1982 inkomma till regeringen med en samlad redogörelse för försöksverksamheten samt med förslag till åtgärder. SÖ har med stöd av förordningen meddelat ytterligare föreskrifter om försöksverksamheten (SÖ-FS 1979:194).

Inom gymnasieskolan finns förutom undervisning i hemspråk och studiehandledning på hemspråk samt stödundervisning i svenska och särskilda introduktionskurser och kompletterande sommarkurser för invandrarungdom. Sedan läsåret 1977/78 pågår i Stockholm en försöksverksamhet med finskspråkig gymnasial utbildning.

Regeringen har förelagt riksdagen en proposition om läroplan för den kommunala vuxenutbildningen (komvux). I propositionen föreslås bl. a. att grundskolkurser skall få anordnas i hemspråk och i svenska som främmande språk. Försöksverksamheten med finskspråkig undervisning har pågått i komvux sedan läsåret 1976/77. Riksdagen har nyligen bifallit förslag i budgetpropositionen (prop. 1980/81:100 bil. 12 s. 624, UbU 1980/81:18, rskr 1980/81:217) att försöksverksamheten får omfatta grundskolkurser även på andra språk än finska.

Regeringen har den 30 april 1981 utfärdat förordning om försöksverksamhet med svenska som främmande språk inom kommunal vuxenutbildning.

Bland deltagarna i grundutbildning för vuxna (grundvux) finns en betydande andel invandrare, f. n. omkring 75 %. För icke svensktalande deltagare i grundvux skall, där så är möjligt, undervisningen anordnas helt eller delvis på hemspråket, om den studerande önskar det (prop. 1976/77:100 bil. 12, UbU 1976/77:19, rskr 1976/77:176).

På gymnasieskolnivån inom komvux förekommer inte någon hemspråksundervisning. Stödundervisning kan förekomma inom komvux på hemspråk liksom i svenska för invandrarelever.

Komvux-utredningen (U 1978:04) har bl. a. i uppdrag att uppmärksamma frågor rörande rekryteringen av deltagare i komvux. Även grundutbildningen för vuxna bör beaktas av kommittén. Frågor om utbildning av vuxna invandrare övervägs också av kommittén (A 1978:07) för översyn av svenskundervisningen m. m. för invandrare.

Fr. o. m. den 1 juli 1977 ansvarar statens institut för läromedelsinformation (SIL) för information om invandrarläromedel. För detta ändamål finns bl. a. en permanent läromedelsutställning för invandrarundervisning. SIL ansvarar även för fördelning av produktionsstöd till läromedel inom invandrarundervisningen.

SÖ har den 25 maj 1981 till regeringen överlämnat en rapport från en arbetsgrupp rörande åtgärder för att förbättra läromedelsförsörjningen för undervisningen av invandrare och språkliga minoriteter.

Ett fortlöpande samarbete pågår mellan svenska myndigheter och motsvarande organ i vissa ursprungsländer i frågor som rör utbildningsåtgärder för invandrare och deras barn. Samarbetet avser också utbildningsväsendets ansvar för att ta till vara invandrararnas kulturarv.

Sammanlagt uppgår det statliga stödet till olika invandraråtgärder inom ungdomsskolan till ca 400 milj. kr.

Det finns nu några års erfarenhet av de åtgärder som har vidtagits under 1970-talet beträffande hemspråksundervisningens utveckling och invandrar- elevernas situation efter grundskolan i ett ofta besvärligt arbetsmarknadsläge. Samtidigt har en diskussion förts om den fortsatta inriktningen av invandrar- och minoritetspolitiken. Det finns ett behov av att närmare analysera olika frågor som aktualiseras på skolområdet och inom vuxenutbildningen med hänsyn till målen för invandrar- och minoritetspolitiken. Mot denna bakgrund bör en särskild utredare tillkallas. Jag tar i det följande upp de frågor som utredaren bör behandla.

Kraven på jämlikhet, valfrihet och samverkan innebär att invandrareleverna inom skolan och den kommunala vuxenutbildningen skall ha möjlighet att bibehålla och utveckla sitt modersmål och att utöva kulturverksamhet. I Mål och riktlinjer i läroplanen för grundskolan (Lgr 80) framhålls att skolan – samtidigt som den stärker elevernas språkutveckling – aktivt bör ta tillvara deras kulturarv. Därigenom betonas kravet på samverkan och ömsesidighet mellan svenska och andra kulturtraditioner och att kulturaktiviteternas mångsidighet är ett värde också för svenskspråkiga elever.

Det är enligt mål och riktlinjer i Lgr 80 – liksom i Lgy 70 – skolans uppgift att fostra eleverna så att de känner solidaritet med andra länder, folkslag och kulturer. Det är också skolans uppgift att fostra eleverna att förstå och känna samhörighet med minoritetsgrupper inom vårt eget land. Detta är ännu ett mål som ställer krav på att skolans personal har kännedom om normer och rättsuppfattningar inom andra kulturer, om skilda historiska traditioner och erfarenheter. Det är viktigt att få en uppfattning om på vilka vägar och genom vilka åtgärder detta bäst och snabbast kan åstadkommas.

Invandringen har tillfört det svenska samhället människor som tillsammans representerar språkkunskaper och insikter i andra samhällens kulturer som vi aldrig tidigare haft tillgång till i vårt land. För Sveriges utveckling och för framtida kontaktmöjligheter med andra länder är detta av betydelse. Särskilt kan detta bli fallet om tvåspråkiga elever kan fortsätta studera sitt hemspråk i gymnasieskolan på studievägar som leder till yrkesverksamhet där de kan nyttiggöra sina språkkunskaper inte bara i kontakter med invandrare i Sverige utan också vid nordiska och internationella kontakter och i internationellt arbete. Det är därför viktigt att få klarlagt vilka olika möjligheter som här kan och bör skapas genom omprioriteringar, bl. a. med avseende på läroplaner och behörighetsbestämmelser.

Försöksverksamheten med jämkade timplaner på låg- och mellanstadierna har enligt de redovisningar som SÖ hittills lämnat till regeringen visat att undervisningen i svenska i många s. k. hemspråksklasser fått en begränsad omfattning. I dessa fall uppkommer frågan vilka förutsättningar elever i dessa klasser får att på högstadiet och i gymnasieskolan följa en undervisning på svenska, dra fördel av praktisk arbetslivsorientering på skilda arbetsplatser, kunna följa företagsförlagd utbildning i olika former och på likvärdiga villkor göra sig gällande i arbetslivet. I andra fall har undervisningen i enspråkiga klasser, liksom för övrigt i några av de minoritetsskolor som finns i Sverige, bedrivits på såväl gruppens modersmål som på svenska. Konsekvenserna av den hittillsvarande försöksverksamheten och möjligheterna att genomföra tvåspråkiga undervisningsformer bör nu klarläggas. Utredaren bör därför följa och ta del av SÖ:s arbete på området.

Bakom hemspråksundervisningen har funnits flera, till sina konsekvenser aldrig klart särhållna motiv. Ett motiv har varit barnens inskolning. Det gäller främst elever som i skolåldern kommer från ett annat språkområde eller börjar skolan med bristfälliga eller inga kunskaper i svenska. Ett annat motiv för hemspråksundervisningen har varit elevernas språkliga och psykiska utveckling. För att eleverna skall kunna tillägna sig både hemspråket och svenska på ett tillfredsställande sätt har man ansett det nödvändigt att de uppnår en viss färdighetsgrad i hemspråket. Slutligen har man, främst från företrädare för olika minoritetsgrupper, framfört minoritetspolitiska motiv, dvs. man har hävdad att barn som tillhör en etablerad minoritet skall få utveckla den minoritetens språk och kultur. Härvid har man bl. a. hänvisat till olika internationella avtal.

Den utsträckning i vilken det ena eller det andra motivet för att införa hemspråksundervisning beaktas kan få olika konsekvenser för hemspråksundervisningen. Det påverkar de aktuella elevernas antal, språkkunskaper och skolans möjligheter att anordna en meningsfull undervisning. Dessa konsekvenser har aldrig analyserats tillfredsställande. Hemspråksundervisningen har nu pågått så länge att underlag finns för att närmare klargöra på vilka sätt dessa olika motiv för undervisningen skulle kunna komma till uttryck vad gäller undervisningens organisation. En viktig fråga som utredaren, i anslutning till utvärdering av försöksverksamheten i låg- och mellanstadierna, bör ta ställning till är om det är rimligt att sådana omprioriteringar görs att hemspråksklasser kan anordnas även på grundskolans högstadium, så att undervisningen i hela den obligatoriska skolan sker på ett annat språk än svenska. Utredaren bör på liknande sätt göra en bedömning beträffande gymnasieskolan. Vidare bör undersökas i vilken utsträckning minoritetsorienterad undervisning för barn i grundskolan förekommer utanför schema-lagd tid.

Ansvar för att förverkliga de invandrar- och kulturpolitiska målen vilar på skolans alla lärare och skall beaktas i undervisningen i alla ämnen. Detta ställer krav på att lärarna har goda insikter i skilda kulturer. Insatser som kan göras inom ramen för fortbildningen bör beaktas i detta sammanhang. Det krävs även tillgång till läromedel och material av skilda slag. Det är angeläget att, med utgångspunkt i läroplanerna, utredaren gör en samlad bedömning av tillgång på och behov av läromedel i invandrarundervisningen och av möjligheter att härvidlag etablera ett vidgat samarbete med invandrarnas ursprungsländer.

En fråga som inte är oväsentlig i detta sammanhang är benämningen av det språk som undervisningen avser. Från flera håll har påtalats att termen modersmål bör införas som benämning. Frågan om vilken beteckning som skall användas är av betydelse ur minoritetspolitisk synpunkt. Definitionen av vilka som har behov av och rätt till olika former av invandrarundervisning bör också preciseras klarare liksom även innebörden av aktiv tvåspråkighet i undervisningen.

Ställningstaganden i frågor av detta slag har inte bara utbildningspolitisk utan även kulturpolitisk betydelse. Jag vill i detta sammanhang erinra om att den år 1980 tillsatta invandrarpolitiska kommittén (A 1980:04) bl. a. har i uppdrag att överväga den fortsatta inriktningen av invandrar- och minoritetspolitiken i anslutning till 1975 års riktlinjer. Kommittén skall därvid bl. a.

närmare analysera begreppen etnisk och språklig minoritet och utreda frågan om samhällets möjligheter att på längre sikt erbjuda språkliga minoriteter i Sverige utbildning, omsorg och service på deras eget språk. Kommittén skall även överväga om det är ändamålsenligt att införa samma stödåtgärder för alla etniska minoriteter utan hänsyn till deras storlek och särskilda förhållanden och behov.

I årets budgetproposition har regeringen erinrat om att mer än en kvarts miljon av befolkningen i Sverige är finsktalande. Det är uppenbart att en stor del av de åtgärder som vidtas inom ramen för politiken på skilda områden bör anpassas till detta förhållande. Särskilda åtgärder för att ge de finskspråkiga i Sverige större möjligheter till utbildning i och på finska utgör också en del av det nordiska samarbetet. Det bör mot denna bakgrund övervägas om villkoren för undervisning i grundskolan och gymnasieskolan i och på olika språk som förekommer som minoritetsspråk i Sverige bör vara lika eller om finska språket bör ges en särskild ställning i det svenska skolsystemet. Konsekvenserna av detta med hänsyn till dels undervisningen i andra minoritetsspråk, dels planeringen av undervisningen på grundskolans högstadium och i gymnasieskolan, dels lärarutbildningen och de kostnader som är förbundna med olika handlingslinjer bör nu kartläggas som ett underlag för politiska beslut.

Utvecklingen av s. k. hemspråksklasser aktualiserar också lärarutbildningsfrågan. Inom lärarutbildningen ges, förutom utbildning vid hemspråkslärarlinjen också utbildning till tvåspråkiga klasslärare för sökande med finska som hemspråk. Hemspråkslärare är utbildade för och behöriga till undervisning i hemspråk och studiehandledning på hemspråk. I hemspråksklasser har de emellertid i stor utsträckning kommit att undervisa i alla ämnen. Den utbildning av tvåspråkiga klasslärare som förekommer avser, som jag tidigare har redovisat, endast lärare med finska som modersmål och tjänst som lärare på låg- eller mellanstadiet. Det är också här angeläget att få belyst konsekvenser av skilda handlingslinjer.

Det bör, som jag tidigare har angivit, ankomma på den särskilda utredaren som jag nu tillkallar att kartlägga de frågor som jag nu har omnämnt. Utredaren bör därefter avge förslag till behövliga och lämpliga förändringar. Det är angeläget att frågor om undervisningen för finskspråkiga barn härvid behandlas med förtur. Utredarens förslag kan läggas till grund för vidare politisk beredning. Utredaren skall särskilt samråda med kommittén (S 1979:03) om hemspråksträning för föreskolebarn, med gymnasieutredningen (U 1976:10), med komvux-utredningen (U 1978:04), med kommittén (U 1979:13) angående skolor med enskild huvudman, med invandrapolitiska kommittén (A 1980:04), med diskrimineringsutredningen (A 1978:06) samt med utredningen (U 1981:01) om samverkan mellan förskola och skola.

En utgångspunkt för alla statliga kommittéer är enligt tilläggsdirektiv (Dir 1980:20) som utfärdats till samtliga statliga kommittéer och utredare att alla förslag kommittéerna lägger fram skall kunna genomföras inom ramen för oförändrade ekonomiska resurser inom det område som förslagen avser. Dessa utgångspunkter skall gälla också de förslag den särskilde utredaren lägger fram i denna fråga.

Med hänvisning till vad jag nu har anfört hemställer jag att regeringen

bemyndigar det statsråd, som har till uppgift att föredra ärenden som rör skolväsendet

att tillkalla en särskild utredare för de uppgifter jag har angivit.

att besluta om sekreterare, sakkunniga och annat biträde åt utredaren.

Vidare hemställer jag att regeringen beslutar att kostnaderna skall belasta nionde huvudtitelns kommittéanslag.

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och bifaller hennes hemställan.

(Utbildningsdepartementet)

Bilaga 2 Tabeller som sammanfattar vissa läromedelsbehov ur rapporten Minoritetsspråks- och invandrarundervisningens läromedelsförsörjning, SÖ 1981

Följande tabeller, som sammanfattar vissa läromedelsbehov, är hämtade från *Minoritetsspråks- och invandrarundervisningens läromedelsförsörjning, Rapport från en arbetsgrupp, SÖ 1981*:

Tabell 1 Behovet av läromedel för undervisning i hemspråket

Tabell 2 Behovet av läromedel för undervisning på hemspråket

Tabell 3 Behovet av läromedel för undervisning i svenska som andraspråk

Tabell 4 Behovet av läromedel för undervisning på svenska

Tabell 5 Behovet av lärar- och fortbildningsmaterial

I tabellerna anges behovet för olika utbildningsformer och språkfärdighetsnivåer. Av tabellerna framgår också vilka läromedelsbehov som kan täckas genom inköp från utlandet.

Arbetsgruppen kommenterar dessa tabeller på följande sätt:

Läromedel för undervisningen i hemspråket

Utveckling och produktion av material för elever och kursdeltagare med bristande färdighet i hemspråket samt material som anknyter till invandrarernas och de språkliga minoriteternas situation i Sverige bör prioriteras. Läs- och lärningsmaterial för vuxna på hemspråket behöver utvecklas med ett innehåll som är anpassat för vuxna och för den vuxnes situation i Sverige. En del av "rutorna" i tabellen anger ett behov som kan täckas av ett och samma material. Så t. ex. borde det vara möjligt att producera enkla texter på hemspråket som kan användas både på grundskolans högstadium, i gymnasieskolan och vuxenutbildningen.

Läromedel för undervisningen på hemspråket

Här finns ett stort behov av olika typer av terminologiska ordlistor, lexikon och sammanfattningar. En allvarig brist är att läromedel på hemspråket för olika samhällsorienterande ämnen är fåtaliga i alla utbildningar.

Läromedel för undervisning i svenska som andraspråk

Läromedel för nybörjarstadiet finns men material med delvis annan metodisk uppläggning behöver produceras. För den fortsatta undervisningen i svenska som främmande språk är behovet ännu stort. Det är också viktigt att eleverna får bättre tillgång till "lättläst litteratur" för fri läsning.

Läromedel för undervisning på svenska

Bristen på terminologiska ordlistor, sammanfattningar på enkel svenska och lexikon är besvärande. Också här finns behov av samhällsorienterande läromedel på enkel svenska.

Lärarmaterial – fortbildningsmaterial

Här finns mycket stora behov. Ett av problemen är att lärarmaterial inte enligt nuvarande regler kan få del av det produktionsstöd som SIL administrerar. Utvecklingsarbete pågår inom många läromedelsprojekt samt vid de fortbildningsavdelningar som har invandrarundervisning som ansvarsområde.

Beträffande läromedel på och i hemspråket är bristerna självfallet inte lika stora i samtliga språk. Läromedel på finska går att få för de flesta utbildningar, medan tillgången på läromedel för vissa i Sverige små språkgrupper är mycket stort.

Tabell 1 Behovet av läromedel för undervisning i hemspråket

Utbildning, stadium	Elevernas eller kursdeltagarnas språkfärdighetsnivå: hemspråket nästan på "halvspråkiga" nybörjarnivå		god färdighet i hemspråket
Förskolans hemspråksträning	För vissa språkgrupper saknas helt sagoböcker och övriga typer av barnböcker på hemspråket. För denna grupp bör man producera barnböcker och/eller bandinspelningar där vuxna berättar om och från sin barndom, sitt land och dess traditioner. För andra språkgrupper finns barnböcker, men kvaliteten är dålig. "Större" språkgrupper (finska, serbokroatiska, turkiska, grekiska) har oftast bättre tillgång på barnböcker. För samtliga språkgrupper finns behov av översättning till olika språk av "klassiska" svenska barnböcker, barnsånger och ramsor för gemensamma kulturupplevelser.		
Lågstadiet			
a) läromedel för läsinläring	Dessa elever bör ej lära sig läsa på hemspråket, därför ej behov av läromedel.	Stort behov av läsinlärningsmaterial för elever som är "dubbelt" halvspråkiga.	Utländska läromedel kan oftast användas, men läslärorerna har ofta för svårt ordförråd. Behov av material för ökning av ordförrådet.
b) övrig hemspråks- undervisning	Mycket stort behov av enkla texter.	Mycket stort behov av enkla texter.	Utländska läromedel kan oftast användas.
Mellanstadiet	Mycket stort behov av enkla texter.	Texter producerade för lågstadiet i hemlandet går ofta att använda.	Utländska läromedel kan oftast användas.
Högstadiet	Mycket stort behov av enkla texter.	Mycket stort behov, texter producerade för lägre stadier upplevs som barnsliga.	Utländska läromedel användbara i viss mån. Eleverna har behov av läromedel som speglar språkliga minoritetens liv och situation i Sverige.
Gymnasieskolan, kommunal vuxenutb.	Mycket stort behov av enkla texter.	Mycket stort behov av enkla texter.	Se ovan (högstadiet)!
Grundutbildning för vuxna (även grundutbildning för vuxna zigenare inom AMU)	Dessa kursdeltagare bör ej lära sig läsa på hemspråket.	Stort behov av läsinlärningsmaterial som är vuxen-anpassat.	Stort behov av läsinlärningsmaterial som är vuxen-anpassat. OBS: för vissa språk finns utländskt mtrl för vuxna analfabeter, men det behöver kompletteras med texter och bilder som anknyter till invandrarnas och minoriteternas liv i Sverige.
Behov av flexibelt bildmaterial för undervisningen.			
Hemspråksundervisning för vuxna inom studieförbunden	Mycket stort behov av enkelt material, men undervisningen ännu av liten omfattning.	Mycket stort behov av enkelt material, men undervisningen ännu av liten omfattning.	Utländska läromedel användbara i viss mån. Behov av material som speglar språkliga minoritetens liv och situation i Sverige.

Anm: Behovet varierar från språkgrupp till språkgrupp. För en del språkgrupper saknas helt läromedel på hemspråket. För andra är inte "importkanalerna" utarbetade. I en enkät till 22 kommuner angående förskolans litteraturförsörjning uppgav man det svårt eller omöjligt att få fram barnlitteratur (liksom skivor och ljudkassetter) för bl. a. dessa språk: slovenska, persiska, hindi, kinesiska, japanska, bengali, kurdiska, armeniska. Uppenbarligen måste det vara olika orsaker till dessa brister – så t. ex. finns det i själva verket en mycket stor barnboksproduktion i Japan. Däremot är t. ex. kurdiska ett typiskt minoritetsspråk också i Turkiet, Syrien och Irak. Produktionen på detta språk är närmast obefintlig.

Tabell 2 Behovet av läromedel för undervisning på hemspråket

Utbildning, stadium	Läromedel för samhällsorienterande ämnen	naturorienterande ämnen, matematik	övriga ämnen och aktiviteter
Förskolans hemspråksträning			Förskolans miljö och be- greppsutvecklande material kan användas. Övriga be- hov: se tabell 1
Lågstadiet	↑	För hemspråksklasser och sammansatta klasser behöver läromedel på hemspråket produceras i Sverige för många ämnen. Undantag: finskspråkiga klasser. I vissa fall kan man klara sig med terminologiska ordlistor.	
Mellanstadiet		Som ovan, i de fall klasserna fortsätter på mellanstadiet. I något högre grad kan man klara sig med terminologiska ordlistor och kompletteringar till utländska läromedel.	
Högstadiet	Stort behov av läromedel på hemspråket för i första hand sambandskunskap inom alla utbildningsformer. På lägre stadier samt inom grund- utbildning för vuxna stort be- hov av läromedel på hem- språket även för andra so- ämnen.	terminologiska ordlistor, lexikon, sammanfattning- ar.	ordlistor, sammanfattning- ar behov av läromedel för samlevnadsundervisning, studie- och yrkesoriente- ring.
Gymnasieskolan och vuxenundervisningen i allmänhet	Läromedel som beskriver svenska samhällsförhållan- den bör produceras i Sveri- ge för åtminstone de språk som SIV:s "invandrarpa- ket" ges ut på.	terminologiska ordlistor, lexikon, sammanfattningar	behov av läromedel för samlevnadsundervisning, studie- och yrkesoriente- ring, terminologiska ordlis- tor för olika ämnen.
Grundutbildning för vuxna (även grundutbild- ning för vuxna zigenare inom AMU)	↓	vuxnanpassat nybörjar- läromedel i matematik, läromedel som samman- fattar elementärt NO-stoff och "vardagsteknik"	se ovan! På "enkelt" språk.
Yrkesinriktad utbildning inom gymnasieskolan, KOMVUX, arbetsmark- nadsutbildn.		Behov av flexibelt bildmaterial för undervisningen	terminologiska ordlistor, kurs i Yrkesterminologi på hemspråket (även svensk- språkig utbildning bör kom- pletteras med yrkestermi- nologi på hemspråket) ter- minologiska ordlistor

Anm: Behovet varierar från språkgrupp till språkgrupp. Se anm. vid tabell 1

Tabell 3 Behovet av läromedel för undervisning i svenska som andraspråk

Stadium/utbildningsform	nybörjarnivå (motsvarar nivå A och B enligt grundskolans läroplanssupplement för invandrandervisning)	"mellannivå" (motsvarar nivå C enligt grundskolans läroplanssupplement för invandrandervisning)	fördjupad undervisning i svenska som andra språk (motsvarar nivå D och E enligt grundskolans läroplanssupplement för invandrandervisning)
Förskolan	Förskolans begreppsutvecklande material och miljö kan utnyttjas vid språkutvecklingen.		
Lågstadiet	Relativt god tillgång på läromedel visst behov av läromedel för <i>munlig</i> undervisning i svenska av de elever som samtidigt lär sig läsa på hemspråket.		Behov av lämpliga texter och av <i>testmaterial med åtgärdsprogram</i> . ¹
Mellanstadiet	Relativt god tillgång på läromedel Behov av kontrastivt uppbyggda läromedel ⁵		Se ovan
Högstadiet	Relativt god tillgång på läromedel Behov av kontrastivt uppbyggda läromedel ⁵	Behov av texter på enkel svenska som anknyter till ungdomars intressen ²	Se ovan
Gymnasieskolan – introduktionskurser och sommarkurser	Relativt god tillgång på läromedel	Se ovan (högstadiet) behov av lexikon ³	
– stödundervisning i svenska	–	se ovan (högstadiet) behov av lexikon ³	se ovan + behov av lexikon ³
Svenska som andra språk (svenska som främmande språk, SFS) i olika vuxenutbildningar som studiecirklar, försöksverksamhet inom KOMVUX, AMU	ingen <i>kvantitativ</i> brist, men enligt många lärare och studiecirkelledare en <i>kvalitativ</i> brist: • Läromedel med funktionell syn på språket krävs där den kommunikativa kompetensen sätts i centrum. • Läromedlen bör vara kontrastivt uppbyggda ⁵		se ovan
		• Behov av lexikon ³	+ behov av lexikon ³
Grundutbildning för vuxna (även grundutbildning för vuxna zigenare inom AMU)	läsinlärningsmaterial ⁴ knutet till den vuxnes situation Enkla texter för upplevelseläsning ⁴ och faktainhämtning. Texterna skall anknyta till kursdeltagarnas verklighet. Behov av flexibelt bildmaterial för språkundervisningen.		se ovan

Anm:

¹ Utvecklingsarbete pågår inom SPIN-projektet (Språkprov och pedagogiskt åtgärdsprogram för invandrandervisning, Göteborgs universitet).

² Utvecklingsarbete pågår inom LI-projektet (Läromedel för invandrare, SÖ)

³ Utveckling av lexikon pågår inom LEXIN-projektet, som dock endast kan tillgodose behovet för ett mindre antal språk de närmaste åren (större resurser krävs).

⁴ Utvecklingsarbete pågår inom LÄGVUX-projektet (Läromedelsutveckling inom grundutbildning för vuxna, SÖ)

⁵ Utvecklingsarbete som kan ligga till grund för kontrastivt uppbyggda läromedel pågår inom SSM-projektet (Svenska som målspråk, Stockholms universitet) och SPRINS-projektet (Språkutvecklingen hos invandrabarn i Sverige, Göteborgs universitet).

Tabell 4 Behovet av läromedel för undervisningen på svenska

Stadium/utbildningsform	so-ämnen	no-ämnen matematik	övriga ämnen och aktiviteter
Förskolan			förskolans begreppsutvecklande material och miljö kan utnyttjas
Lågstadiet	Behov av so-läromedel på enkel svenska, i synnerhet för ämnet samhällskunskap. Sammanfattningar på enkel svenska ordlistor ¹		
Mellanstadiet	sammanfattningar på enkel svenska ordlistor ¹		
Högstadiet	Sammanfattningar på enkel svenska ordlistor, lexikon ¹ SYO-material på enkel svenska ordlistor, lexikon ¹		
Gymnasieskolan och vuxenundervisningen i allmänhet	läromedel som på enkel svenska sammanfattar elementära grunder i no-ämnen ordlistor, lexikon ¹ SYO-material på enkel svenska ordlistor, lexikon ¹		
Yrkesinriktad utbildning inom gymnasieskolan, KOMVUX och AMU	läromedel på enkel svenska Yrkesterminologi-ordlistor, lexikon ¹		
Grundutbildning för vuxna (även grundutbildning för vuxna zigenare inom AMU)	läromedel som på enkel svenska ger de elementära grunderna i no-ämnen och teknik ² ordlistor ¹ SYO-material på enkel svenska		

Anm:

¹ Utvecklingsarbete pågår inom LEXIN-projektet (se anm. tabell 3)² Utvecklingsarbetet påbörjat inom LÄGVUX-projektet.

Tabell 5 Lärar- och fortbildningsmaterial

Endast sådant material som efterfrågas i behovsanalyserna har tagits med, inte det material arbetsgruppen själv föreslår (se vidare kapitel 9)

Personalgrupp	Typ av material
Förskolepersonal	Beskrivning av olika länders kultur, traditioner, barnuppfostran, familjemönster, skolsystem Enkla handledningar om språk- och begreppsutveckling knutna till olika språkgrupper.
Alla lärare som undervisar i grund- och gymnasieskolan m. fl. utbildningar	Invandrar- och minoritetskunskap
Lärare som undervisar i svenska som andra språk (svenska som främmande språk) i alla utbildningar	Material kring svenska som andra språk, bl. a. kontrastiva språkjämförelser
Hemspråklärare	Metodiskt material kring läsinlärning Lärohandledningar som visar hur man utnyttjar befintliga svenska och utländska läromedel i hemspråksklasser, sammansatta klasser och i studiehandledning på hemspråket. Lärohandledningar om arbetsätt m. m. i teckning och musik.
Lärare inom grundutbildning för vuxna (även grundutbildning för vuxna zigenare inom AMU)	Lärohandledningar, metodiskt material kring läsinlärning, andra ämnen och aktiviteter som förekommer inom grundutbildning för vuxna

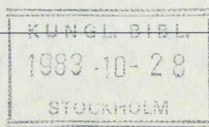
Anm: Inom praktiskt taget alla de områden där lärare och andra uppgivit behov av fortbildningsmaterial, förekommer utvecklingsarbete. Förutom olika forskningsprojekt, arbetar fortbildningsavdelningarna med material av olika slag.

Invandrarkunskap efterfrågas i många behovsanalyser. Här torde SIV:s invandrarkunskapsprojekt så småningom komma att täcka behoven.

Statens offentliga utredningar 1983

Kronologisk förteckning

1. Fristående skolor för inte längre skolpliktiga elever. U.
2. Nytt militärt ansvarssystem. Ju.
3. Skatteregler om traktamenten m. m. Fi.
4. Om hälften vore kvinnor. A.
5. Koncession för försäkringsrörelse. Fi.
6. Radon i bostäder. Jo.
7. Ersättning för miljöskador. Ju.
8. Stämpelskatt. Fi.
9. Lagstiftningen på kärnenergiområdet. I.
10. Användning av växtnäring. Jo.
11. Bekämpning av växtskadegörare och ogräs. Jo.
12. Former för upphandling av försvarsmateriel. Fö.
13. Att möta ubåtshotet. Fö.
14. Barn kostar. S.
15. Kommunalforskning i Sverige. C.
16. Sysselsättningsstrukturen i internationella företag. I.
17. Näringspolitiska effekter av internationella investeringar. I.
18. Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet. A.
19. Den stora omställningen. I.
20. Bättre miljöskydd II. Jo.
21. Vilt och jakt. Jo.
22. Utbildning för arbetslivet. A.
23. Lag om skatteansvar. Fi.
24. Ny konkurslag. Ju.
25. Internationella faderskapsfrågor. Ju.
26. Bestrålning av livsmedel. Jo.
27. Bilar och renare luft. Jo.
28. Bilar och renare luft. Bilaga. Jo.
29. Invandringspolitiken. A.
30. Utbyggd havandeskapspenning m. m. S.
31. Familjeplanering och abort. S.
32. Företagshälsovård för alla. A.
33. Kompetens inom hälso- och sjukvården m. m. S.
34. Information som styrmedel. I.
35. Patentprocessen och sanktionssystemet inom patenträtten. Ju.
36. Effektivare företagsrevision. Ju.
37. Fastighetsbildning 1. Avveckling av samfälliga vägar och diken. Ju.
38. Fastighetsbildning 2. Ersättningsfrågor. Ju.
39. Politisk styrning-administrativ självständighet. C.
40. Konsumentpolitiska styrmedel-utvärdering och förslag. Fi.
41. Kontroll av rådgivare. Ju.
42. Barn genom insemination. Ju.
43. Områden för turism och rekreation. Jo.
44. Kapitalplaceringar på aktiemarknaden. Fi.
45. Turism och friluftsliv 2. Om förutsättningar och hinder. Jo.
46. Bulvanlag. Ju.
47. Skatteregler. Om reservering för framtida utgifter. Fi.
48. Egenföretagares sjukpenning m. m. S.
49. Vattenkraft. I.
50. Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. Ju.
51. Ensambeföräldrarna och deras barn. S.
52. Företagshemligheter. Ju.
53. Kulturarbetare och uppfinnare, skatter och avgifter. Fi.
54. Skall matmomsen slopas? Fi.
55. Församlingen i framtiden. C.
56. Naturresursers nyttjande och hävd. Jo.
57. Olika ursprung - gemenskap i Sverige. Utbildning för språklig och kulturell mångfald. U.
58. Kunskap för gemenskap. Läromedel för språklig och kulturell mångfald. U.

Statens offentliga utredningar 1983

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Nytt militärt ansvarssystem. [2]
Ersättning för miljöskador. [7]
Ny konkurslag. [24]
Internationella faderskapsfrågor. [25]
Patentprocessen och sanktionssystemet inom patenträtten. [35]
Kommissionen mot ekonomisk brottslighet. 1. Effektivare företagsrevision. [36] 2. Kontroll av rådgivare. [41] 3. Bulvanlag. [46]
Fastighetsbildningsutredningen. 1. Fastighetsbildning 1. Avveckling av samfälliga vägar och diken. [37]
2. Fastighetsbildning 2. Ersättningsfrågor. [38]
Barn genom insemination. [42]
Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. [50]
Företagshemligheter. [52]

Försvarsdepartementet

Former för upphandling av försvarsmateriel. [12]
Att möta ubåtshotet. [13]

Socialdepartementet

Barn kostar. [14]
Utbyggd havandeskapspenning m. m. [30]
Familjeplanering och abort. [31]
Kompetens inom hälso- och sjukvården m.m. [33]
Egenföretagares sjukpenning m.m. [48]
Ensamföräldrarna och deras barn. [51]

Finansdepartementet

Skatteregler om traktamenten m. m. [3]
Koncession för försäkringsrörelse. [5]
Stämpelskatt. [8]
Lag om skatteansvar. [23]
Konsumentpolitiska styrmedel-utvärdering och förslag. [40]
Kapitalplaceringar på aktiemarknaden. [44]
Skatteregler. Om reservering för framtida utgifter. [47]
Kulturarbetare och uppfinnare, skatter och avgifter. [53]
Skall matmomsen slopas? [54]

Utbildningsdepartementet

Fristående skolor för inte längre skolpliktiga elever. [1]
Språk- och kulturarvskommittén. 1. Olika ursprung – gemenskap i Sverige. Utbildning för språklig och kulturell mångfald. [57] 2. Kunskap för gemenskap. Läromedel för språklig och kulturell mångfald. [58]

Jordbruksdepartementet

Radon i bostäder. [6]
Utredningen om användningen av kemiska medel i jord och skogsbruket m. m. 1. Användning av växtnäring. [10] 2. Bekämpning av växtskadegörare och ogräs. [11]
Bättre miljöskydd II. [20]
Vilt och jakt. [21]
Bestrålning av livsmedel. [26]
Bilavgaskommittén. 1. Bilar och renare luft. [27] 2. Bilar och renare luft. Bilaga. [28]
Områden för turism och rekreation. [43]
Turism och friluftsliv 2. Om förutsättningar och hinder. [45]
Naturresursers nyttjande och hävd. [56]

Arbetsmarknadsdepartementet

Om hälften vore kvinnor. [4]
Lag mot etnisk diskriminering i arbetslivet. [18]
Utbildning för arbetslivet. [22]
Invandringens politik. [29]
Företagshälsövård för alla. [32]

Industridepartementet

Lagstiftningen på kärnenergiområdet. [9]
Direktinvesteringskommittén. 1. Sysselsättningsstrukturen i internationella företag. [16] 2. Näringspolitiska effekter av internationella investeringar. [17]
Den stora omställningen. [19]
Information som styrmedel. [34]
Vattenkraft. [49]

Civildepartementet

Kommunalforskning i Sverige. [15]
Politisk styrning-administrativ självständighet. [39]
Församlingen i framtiden. [55]

KUNGL. BIBL.
1983-10-28
STOCKHOLM

 Liber
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-07908-9
ISSN 0375-250X